

Cuprins

Istorie

Paul Bruslanowski, *Cronologia unirii Bucovinei cu România (II): Intervenția românească în Bucovina și unirea acesteia cu România (8-28 noiembrie 1918)* / 1

Silviu I. Purece, *Reevaluarea tezaurului cu monedă romană republicană de la Goranu (Rm. Vâlcea)* / 9

Studii literare

Madalina Agoston, *Exilul teoriei românești: modernitatea mateincălinesciană între național și global* / 14

Viorella Manolache, *Aceasta nu este o haină de piele: Michel Foucault și schema „fashion thinking”. Pe marginea unui dialog cu designerul Ștefan Muscă* / 21

Raluca Stanciu (Soare), *Object and interpretation* / 28

Sunhild Galter, *Der Einfluss der kulturellen Zugehörigkeit auf das Verhalten der Figuren in Eginald Schlattners Roman „Das Klavier im Nebel“* / 31

Amalia Cotoi, *Mobilitatea literară interbelică la confluența dintre furt și progres* / 40

Științele limbii

Radu Drăgulescu, *Considerații lingvistice asupra fitonimelor formate cu ajutorul termenului de origine latină „ochi”* / 46

Marius Opincariu, *Integrarea atributelor emoțional lingvistice în arhitecturile eLearning* / 56

Mariana Pascaru, *Creația de lumi în limbaj. Analiza lumilor textului în poezia optzecistă* / 65

Iulia-Maria Soare, *Câteva aspecte privind conceptul de proformă* / 74

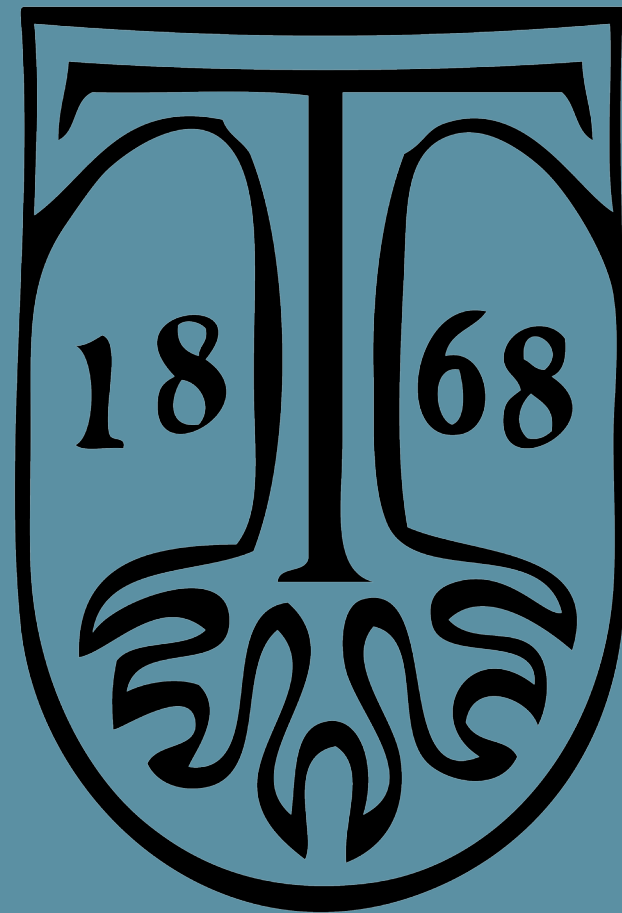
Studii teologice

Radu Garbacea, *Vita antiqua a unei sfinte travestite: Maria, care și-a schimbat numele în Marin. Introducere și traducere* / 81

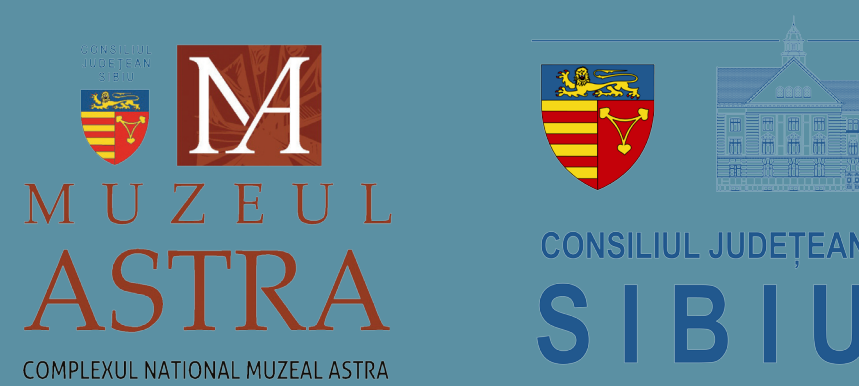
Daniel Buda, *The Gravediggers: Attempt to an Anthropological Approach based on Own Experiences* / 86

Științele educației

Angela Muschitiello, *Educating for empathy in order to promote the well-being of second-generation foreign minors* / 91

Revista TRANSILVANIA a fost fondată în ianuarie 1868, ca platformă ideologică și științifică a Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Din 2017, este editată de Complexul Național Muzeal ASTRA sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu. Apare în parteneriat academic cu Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. Din 2009, Revista TRANSILVANIA este indexată în bazele de date SCOPUS și EBSCO.

ISSN 0255 0539

TRANSILVANIA

SIBIU, 8/2019

TRANSILVANIA: serie nouă, anul XLVII (CLI)

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC:

prof. univ. dr. Ștefan Afloroaei
(Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România)

prof. univ. dr. habil. Constantin Chiriac
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

prof. univ. dr. Petr Kopecký
(Universitatea din Leiden, Germania)

prof. univ. dr. Mihaela Miroiu
(Școala Națională de Studii Politice și Administrative, România)

acad. pr. prof. univ. dr. Mircea Păcurariu
(Academia Română)

acad. prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop
(Academia Română)

conf. univ. dr. Marci Shore
(Universitatea Yale, Statele Unite ale Americii)

prof. univ. dr. Ștefan Sienerth
(Universitatea „Ludwig Maximilian” din Munchen, Germania)

prof. univ. dr. habil. Andrei Terian
(Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, România)

acad. prof. univ. dr. Alexandru Zub
(Academia Română)

REDACȚIA:

Redactor-șef:
Radu Vancu

Redactori:
Dragoș Varga
Vlad Pojoga

Secretar de redacție:
Ștefan Baghiu

Tehnoredactor:
Mihaela Basarabă

Tipar:
Print ATU

Revista editată de
Complexul Național Muzeal ASTRA,
sub autoritatea Consiliului Județean Sibiu

Director general C.N.M. ASTRA:
Ciprian Anghel Ștefan

Redacția și administrația:
550182 Sibiu, Piața Mica, nr. 11
Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com
www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com
www.muzeulastra.com

ADVISORY BOARD:

Prof. Ștefan Afloroaei

(Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania)

Prof. Constantin Chiriac

(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

Prof. Petr Kopecký

(Leiden University, Germany)

Prof. Mihaela Miroiu

(The National University of Political Studies

and Public Administration, Romania)

Acad. Prof. Mircea Păcurariu

(Romanian Academy)

Acad. Prof. Ioan-Aurel Pop

(Romanian Academy), Babeș-Bolyai University of Cluj, Romania)

Assoc. Prof. Marci Shore

(Yale University, USA)

Prof. Stefan Sienerth

(Ludwig Maximilian University of München, Germany)

Prof. Andrei Terian

(Lucian Blaga University of Sibiu, Romania)

Acad. Prof. Alexandru Zub

(Romanian Academy)

EDITORIAL TEAM:

Editorial Board:

Editor-in-Chief:

Radu Vancu

Editors:

Dragoș Varga

Vlad Pojoga

Editorial Secretary:

Ștefan Baghiu

DTP:

Mihaela Basaraba

Printed at:

Print ATU

Journal edited by

ASTRA National Museum Complex

under the authority of the Sibiu County Council

General Manager ASTRA NMC:

Ciprian Anghel Ștefan

Contact:

550182 Sibiu, Piața Mică, nr. 11

Tel./fax: +40 269 202 400

revistatransilvania@muzeulastra.com

www.revistatransilvania.ro

office@muzeulastra.com

www.muzeulastra.com

ISSN 1120-2019

Fotografia de pe coperta I: Ilinca Pop.

CONTENTS

History

Paul Brusanowski, *The Chronology of*

Bucovina’s Union with Romania

(II): The Romanian Intervention

in Bucovina and its Union with

Romania (8-28 November 1918) / 1

Silviu I. Purece, *A Reevaluation of the*

Roman Republican Coin Hoard

from Goranu (Rm. Vâlcea) / 9

Literary Studies

Madălina Agoston, *Romanian’s Theory*

Exile: Matei Calinescu’s Modernity

between National and Global / 14

Viorella Manolache, *This is not a leather*

jacket: Michel Foucault in the

scheme of “fashion thinking”

On the edge of a dialogue with

designer Ștefan Muscă / 21

Raluca Stanciu (Soare), *Object and*

Interpretation / 28

Sunhild Galter, *The Influence of Cultural*

Identity on the Behaviour of the

Characters in Eginald Schlattners

Novel „Das Klavier im Nebel“ / 31

Amalia Cotoi, *Romanian inter-war literary*

mobility at the crossroads

between theft and progress / 40

Language Sciences

Radu Drăgulescu, *Linguistic*

Considerations on Phytonymes

built with the Help of the Latin

Originated Term “ochi” (eye) / 46

Marius Opincariu, *Integrating emotional*

linguistic attributes in eLearning

designs / 56

Mariana Pascaru, *Creation of Worlds in*

Language. Text worlds analysis in

the poems of the ‘80s / 65

Iulia-Maria Soare, *Some aspects of the*

concept of proform / 74

Theology Sciences

Radu Gărbacea, *Vita antiqua of a*

transvestite saint: Mary, who

changed her name to Marin.

Introduction and Romanian

translation / 81

Daniel Buda, *The Gravediggers: Attempt*

to an Anthropological Approach

based on own Experiences / 86

Education Sciences

Angela Muschitiello, *Educating for*

empathy in order to promote the

well-being of second-generation

foreign minors / 91

Cronologia unirii Bucovinei cu România (II): Intervenția românească în Bucovina și unirea acesteia cu România (8-28 noiembrie 1918)

Paul BRUSANOWSKI

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: pbrusan@yahoo.de

*The Chronology of Bucovina's Union with Romania (II):
The Romanian Intervention in Bucovina and its Union with Romania (8-28 November 1918)*

During the dissolution of Habsburg Austria, the Ukrainians organized a National Assembly in Lviv on October 19 and declared the establishment of the Ukrainian state, stretching from the San River in the west (today, in south-eastern Poland) to the Siret River in the east (thus including the northern half of Bukovina).

The Romanians in Bukovina held a Constituent Assembly on October 27 and decided the unification of the whole Bukovina with Romania. On November 1, 1918, the Ukrainians organized a coup d'état and took over Eastern Galicia, and on November 6, the city of Chernivtsi.

Upon the request of the Romanian Constituent Assembly, the Romanian Royal Army entered Bukovina, and on November 12, occupied the city of Chernivtsi, from which the Ukrainian soldiers and officials had fled. The Romanian National Council, established by the Constituent Assembly, took over the power in Bukovina, issued a new constitution of the country and instituted a Romanian government in Bukovina.

On November 28, the Romanian government organized a Congress of all the inhabitants of Bukovina, which proclaimed the union of the province with Romania. The German and the Polish inhabitants of the province officially attended the Congress and sanctioned the union; the Jewish community boycotted the Congress, while only 13 unofficial representatives of the Ukrainian community from several Ruthenian villages participated. On November 30, prayers of thanksgiving were offered in the Catholic, Evangelical and Orthodox cathedrals, as well as in a synagogue in Chernivtsi.

Keywords: Bukovina, Romania, Iancu Flondor, Aurel Onciul, Wassiklo, the Bukovina Congress, Stanislav Kwiatkowski, Alois Lebouton, Viktor Glondys.

În cursul procesului de disoluție a Austriei habsburgice, ucrainenii au organizat la 19 octombrie o Adunare Națională la Lvov și au declarat înființarea unui stat ucrainean, cu o întindere de la râul San în vest (azi în sud estul Poloniei) până la râul Siret în est (cuprinzând deci jumătatea nordică a Bucovinei). La 27 octombrie, românii din Bucovina au constituit

o Adunare constituantă și au decis unirea întregii Bucovine cu România.

Însă la 1 noiembrie 1918 ucrainenii au preluat prin puci militar stăpânirea în Galiția de est, iar la 6 noiembrie și la Cernăuți. Viitorul provinciei, în ansamblul ei, devenise incert. Austriecii renunțaseră la guvernarea provinciei, iar autoritățile ucrainene de la

Lvov și Cernăuți declarau că își limitau dominația doar asupra părții majoritar ucrainene a provinciei.

1. Intervenția Armatei regale române. Intrarea în Cernăuți (11 noiembrie 1918)

Evenimentele politice de la Cernăuți au alertat opinia publică românească. Primii care au reacționat au fost sucevenii, care au chemat în ajutor armata română din proxima vecinătate a graniței. Într-adevăr, gara Ițcani (gara de frontieră austriacă din Suceava) a fost ocupată de trupe românești. De asemenea, trupele române au ocupat și nodul de cale ferată de la Dărmănești (germ. Hatna). Totodată, trupe românești s-au îndreptat și spre Gura Humorului și spre Câmpulung Moldovenesc. Apoi, la Rădăuți un maior român s-a prezentat la primarul orașului, interesându-se despre situația siguranței publice.¹

De-a dreptul senzațională a fost însă apariția, pe cerul Cernăuțiului, în ziua de vineri, 8 noiembrie, pe la ora 3 după amiază, a unui avion românesc care a lansat deasupra orașului manifeste cu următoarea proclamație:

„PROCLAMAȚIUNE!

Răspunzând la chemarea Comitetului Național Bucovinean, Armata Română, din înaltul ordin al M. S. Regelui Ferdinand I al României a pășit pe pământul Marelui Voevod Ștefan pentru a ocroti viața, avutul și libertățile locuitorilor de orice neam și credință împotriva bandelor de criminali cari au început opera lor de distrugere în frumoasa voastră țară.

Trecând hotarul pus între noi de o soartă vitregă acum o sută și mai bine de ani, hotar care n-a putut niciodată să ne despartă și inimile, trupele române sosesc în mijlocul vostru, aducându-vă dragostea și sprijinul lor, pentru libera înfăptuire a dorințelor născute din dreptul legitim al popoarelor, de a dispune de soarta lor.

Stăpâniți de aceste sentimente și cu credință în sinceritatea cererii voastre de ajutor, invităm Poporul Bucovinean ca să nu se abată sub nici un motiv de la viața și ocupațiunile sale normale.

Subsemnatul garantează fiecărui locuitor libera exercitare a drepturilor sale civice și fac cunoscut în același timp, că se va reprimă cu toată severitatea cuvenită orice încercare de dezordine, acte de violență sau nesupunere la ordonanțele date de noi.

General I. Zadik

Comandantul Diviziei 8-a Regale Române.

24 octombrie 1918 (7 noiembrie st.n.)”²

Ziua de sâmbătă, 9 noiembrie, a fost prima zi de așteptare a sosirii armatelor române. În după amiază

acestei zile, centrul orașului Cernăuți s-a umplut de oameni, îmbrăcați în haine festive. Soldații români bucovineni purtau cocarde tricolore pe uniforme lor austro-ungare. Dintr-o dată s-au auzit focuri de armă și s-a instaurat panică timp de o oră și jumătate. Magazinele și cafenelele și-au tras obloanele, iar străzile au devenit pustii. În cele din urmă se dovedise că ucrainenii încercaseră o ultimă demonstrație de forță, înainte de a se retrage din Cernăuți. Din fericire, nu au existat pagube materiale și nici răniți.³

În noaptea dintre sâmbătă 9 noiembrie și duminică 10 noiembrie trupele ucrainene au părăsit Cernăuțiul.

„Singurul eveniment mai deosebit care s-a petrecut cu ocazia aceasta a fost doar panica de sâmbătă seara de la ora 18. În rest, trecerea de la revoluția ucraineană la cea românească s-a făcut fără vărsare de sânge și în toată liniștea. Duminică dimineața, când apropierea trupelor române era sigură, a pornit Consiliul Național Român spre preluarea deplină a întregii puteri din țară. În mijlocul unei jubilații extraordinare a fost ridicat tricolorul (românesc) pe clădirea Consiliului Național Român, pe balconul principal al Primăriei, precum și pe vârful turnului celui mai înalt. Apoi a fost înălțat steagul românesc pe clădirea Guberniului. Șefii instalați de Consiliul Național Ucrainean nu au mai sosit duminică la birourile lor. Deputatul dietal Nicu de Flondor a trecut împreună cu un ofițer român, în numele CNR, pe la diferitele servicii și a predat funcțiile publice următoarelor personalități: Guberniul Țării – Consilierul E. de Tarangul; acestuia i-a fost acordată și conducerea Direcției de Poliție pentru întreaga Bucovină; Jandarmeria – locotenentul major Dan; Direcția de Poștă – Consilierul Lippert; Direcția financiară – Consilierul Müller; Conducerea Afacerilor de industrie – Consilierul Ritter; Judecătoria – vicepreședintele Iacobovici; Magistratul orașenesc – preotul (ortodox – P.B) Șandru”⁴

Așadar, dominația ucraineană asupra nordului Bucovinei, inclusiv capitala Cernăuți, a durat doar 3 zile, de miercuri, 6 noiembrie, până vineri, 8 noiembrie.

Intrarea Armatei române în Cernăuți a fost așteptată duminică, la ora 11. Toate personalitățile românești, împreună cu soțiile lor, precum și Corul Asociației românești s-au aliniat în fața Primăriei. Pe la ora 3 după amiază, un ofițer al Armatei Române a adus știrea că trupele vor intra în jurul orei 17. În cele din urmă, s-a decis ca trupele române, conduse de generalul Iacob Zadik (1867-1970, etnic armean; trecut în rezervă în anul 1926), să intre în oraș abia luni dimineața.

Într-adevăr, generalul Zadik a intrat în Cernăuți abia luni, 11 noiembrie, în jurul amiezii. La ora 13.20

au ajuns la Primăria din Cernăuți șase automobile cu ofițeri români și bucovineni, asupra cărora au fost aruncate flori. Conducerea CNR a organizat o primire oficială mai întâi în Sala festivă a Casei Românești, apoi în Sala festivă a Mitropoliei. În faimosul Complex al Mitropoliei (azi sediul Universității din Cernăuți) și-a stabilit generalul Zadik cartierul general. A urmat apoi defilarea trupelor românești prin centrul Cernăuțiului, cărora li s-au alăturat și legiunile polonezilor bucovineni.⁵

Faptul că legiunile poloneze s-au integrat în defilarea armatelor române prin centrul Cernăuțiului dovedea faptul că una dintre naționalitățile Bucovinei a recunoscut imediat viitoarea alipire a Bucovinei la România. Desigur că în contextul războiului polono-ucrainean din Galiția, decizia polonezilor nu a fost deloc dificilă. Consiliul Național Ucrainean a înaintat un protest împotriva intrării armatelor române în Bucovina, transmis acestora de către profesorul Coruba, la Hliboca (Adâncata, 30 km sud de Cernăuți).⁶

Rămânea încă în așteptare poziționarea celorlalte două națiuni din Bucovina: germanii și evreii. Ultimii se confruntau însă cu pericolul pogromurilor. În Cernăuți începuseră să sosească refugiați evrei din localitățile preponderent românești din sudul Bucovinei. Încă înainte de intrarea armatelor române, deci în zilele de vacuum a puterii de stat, au avut loc în satele din ținutul Dornei (în special în Dorna Candrenilor) pogromuri împotriva locuitorilor evrei. Bande de săteni (însoțite și de soldați ardeleni care se îndreptau spre casă în Ardeal) au spart depozitele militare, au furat arme și au pătruns pe timpul nopții în casele evreilor și i-au alungat. Ulterior, au început pogromuri și în Poiana Stampei și Todirești. Sâmbătă, 10 noiembrie, în timp ce populația aștepta intrarea trupelor române în Cernăuți, deputatul evreu din Parlamentul de la Viena, alături de cei cinci deputați evrei din Dieta Bucovinei, împreună cu alți locuitori de vază ai evreilor din provincie, strânși în Consiliul Național Evreiesc, au organizat o ședință în vederea rezolvării situației.⁷

2. Administrația românească bucovineană. Noua constituție a Bucovinei din 12 noiembrie 1918

Martți, 12 noiembrie, Constituanta românească s-a întrunit în ședință, prima în noile condiții ale prezenței militare românești. Mai întâi au fost transmise asigurări națiunilor Bucovinei că drepturile lor, precum și ordinea publică vor fi respectate. Intervenția trupelor române a fost explicată prin cedarea de către autoritățile austriece a puterii guvernamentale în provincie către ucraineni. Totodată, a fost criticată poziția deputatului român Aurel Onciul (care se deplasase între timp la Suceava, apoi la Iași, pentru a lua legătură cu guvernul român).⁸

Pericolul ucrainean din nordul Bucovinei persista

încă. De aceea, Iancu Flondor a emis o proclamație, tipărită în limbile română, franceză, germană, ucraineană și poloneză, în care instituia Starea de urgență în districtele Cernăuți, Vijnțița, Văscăuți, Rădăuți și Storojineț, precum și pe toată suprafața dintre râurile Prut și Nistru. Populația a fost somată să predea armele în decurs de 24 de ore.⁹

Însă cea mai importantă măsură a fost emiterea unei noi constituții a Bucovinei, care a rămas formal în vigoare până la Decretul regal din 2 aprilie 1920, care a integrat cu totul din punct de vedere administrativ Bucovina în statul român.¹⁰ Noul act fundamental al Bucovinei a cuprins doar 12 articole. Consiliul Național Român, votat de Constituanta din 27 octombrie, a fost împuternicit să dețină întreaga autoritate asupra Bucovinei. Consiliul ca atare a fost desemnat să dețină puterea legislativă. Ca organ executiv a fost instituit Secretariatul de Stat, compus din 14 „secretari de stat”, anume: Președintele Guvernului (Iancu Flondor), Afaceri externe (Sextil Pușcariu), Afaceri interne (Dori Popovici), Finanțele de Stat (Nicu Flondor), Justiție (Iancu Flondor, interimar), Apărare (Nicu Flondor, interimar), Agricultură (George Sârbu), Instrucțiune publică (Radu Sbiera), Culte (Ipolit Tarnavski), Comerț și Industrii (Max Hacmann), Asistență socială și Asigurarea hranei publice (Vasile Marcu), Lucrări publice și reconstrucție (Aurel Zurkan/Jurcan), Transporturi, Sănătate (Gheorghian).¹¹

Printre primele măsuri pe care a trebuit să le ia noul guvern bucovinean chiar a doua zi după instalarea sa a fost cercetarea pogromurilor din satele din sudul provinciei. O delegație a CN evreiesc, condusă de rabinul superior Rosenfeld, s-a prezentat la secretarul de stat pentru Culte, Nicu Flondor, prezentând situația celor 71 de familii de evrei alungate din casele lor. Aceeași delegație s-a prezentat și la generalul Zadik. Acesta a luat măsura de înființare a unor miliții locale provizorii (până la sosirea trupelor românești în fiecare localitate a provinciei), promițând totodată sprijinul ca familiile alungate să se poată reîntoarce la casele lor și să fie despăgubite pentru bunurile furate.¹²

Tot la 13 noiembrie a avut loc în cadrul CNR prezentarea de către Iancu Flondor a programului noului executiv. Pe primul loc s-a situat intenția de a intra în legătură cu celelalte națiuni din Bucovina, în vederea obținerii sprijinului acestora pentru noua administrație. Pe plan extern urmau ca legăturile cu România, Transilvania și Basarabia să dețină prioritate, iar pe plan intern s-a promis intensificarea luptei împotriva corupției (promisiune primită în sală cu urale). Ce însemna mai precis aceasta?

„Trebuie distrus cu totul vechiul sistem. Administrația locală va trebui astfel constituită, încât populația să dețină, prin reprezentanții ei, un vot consultativ. Activitatea sterilă a birocrăției

austriece, prin care au fost ridicate adevărate biblioteci de hârtii, nu mai poate continua... Guvernul va organiza noi alegeri, pe bază largă, pentru Dietă și comune. Alegerile vor fi universale și chiar și femeile vor avea drept de vot”.¹³

Pe plan financiar s-a menționat adoptarea unui buget provizoriu, deficitul urmând să fie acoperit prin emiterea de obligațiuni de stat. Legislația veche austriacă urma să fie deocamdată menținută; jandarmeria reorganizată cu sprijinul armatei române. În ceea ce privește agricultura, Flondor s-a arătat de acord cu o reformă agrară, dar a atras atenția asupra pericolului parcelării prea mari a terenurilor agricole. În privința instrucțiunii publice și a cultelor a promis menținerea autonomiei școlare și profesionale, dar și reabilitarea mitropolitului Vladimir Repta, care fusese suspendat de Curtea de la Viena pe motiv de colaborare cu armata rusă. Desigur că cele mai stringente probleme erau constituite de asigurarea hranei și de stoparea epidemiilor.

Dezbaterea care a urmat a fost deschisă de socialistul George Grigorovici care și-a declarat încă de la început neîncrederea în noul guvern. Deși aderent al ideii de unire națională, Grigorovici a considerat că politica urmată de Flondor nu putea da roade, deoarece CNR nu putea fi considerat organul reprezentativ al întregului popor. S-a arătat și pe mai departe susținătorul încheierii unui compromis cu ucrainenii:

„Nu uitați că Ucraina este parte a Imperiului rus și că rămânem vecinii unui popor slav de 124 de milioane. 14 milioane de români sunt, în fața a 124 de milioane de slavi, o minoritate. Nu ne putem baza pe Antantă. Trebuie să ajungem la înțelegere cu vecinii noștri, cu ungurii și cu slavii. Accentuarea continuă a integrității Bucovinei este dăunătoare interesului poporului nostru. Să lăsăm nordul rutenilor și să ne asigurăm o legătură cu România și cu Basarabia”.¹⁴

Lui Grigorovici i-a răspuns profesorul Tomoioga care a atras atenția asupra celor 300.000 de români care locuiau în Ucraina (referindu-se probabil la Transnistria). Prin urmare, păstrarea Bucovinei de nord ar constitui o compensație bună. Nicu Flondor a reamintit evenimentele de sâmbătă, 9 noiembrie, când bande de ucraineni au intrat în Casa Națională Românească și s-au comportat „ca indienii (din America)”, românii prezenți în clădire fiind nevoiți să se ascundă în pod. Radu Șbiera a insistat pe dreptul istoric al românilor asupra Bucovinei, cerându-i lui Grigorovici să părăsească „internaționalismul” și să devină „român pe de-a întregul” (iar Grigorovici i-a răspuns: „Nu mă veți înțelege niciodată!”).¹⁵

În conformitate cu noua constituție a Bucovinei,

din 12 noiembrie, părea că provincia constituia o mică „republică de sine stătătoare”, în care rivalitatea dintre principalele națiuni, cea română și cea ucraineană, fusese câștigată de cea dintâi. Că într-adevăr exista această convingere reiese și din cuvântările Adunării socialiștilor bucovineni organizată, pentru prima oară după patru ani de război, în ziua de duminică, 17 noiembrie. Vorbitori au fost socialiștii Grigorovici, dar și Henak (ucrainean), Pospizil (polonez), Zeplichal (german). George Grigorovici, care avea să fie arestat în 1949 de regimul comunist (a murit în anul 1950 în închisoarea Văcărești) a ținut o cuvântare programatică:

„Și noi, în Bucovina, trăim într-o mică republică. Nu avem pe nimeni deasupra noastră și pe nimeni care ne guvernează în mod legitim. Ocupația militară menține doar liniștea și ordinea. Peste tot, popoarele se eliberează. Cu siguranță că ne va veni și nouă rândul să trebuiască să preluăm puterea în mâinile noastre ca să creăm ceea ce trebuie creat din necesități naturale. Însă nu prin revoluție! Trebuie să așteptăm până ne vor chema vremurile. Însă nu avem voie nici să ne exprimăm voința noastră, pentru că atunci s-ar crede, că am dori să luptăm înspre acea direcție. În Bucovina, unde trăiesc atât de multe națiuni amestecate, există pericolul, ca o națiune să fie încadrată undeva unde nu-i place. Noua ordine trebuie să fie construită pe principii drepte și pe baze istorice. Populația trebuie să se adapteze noilor realități. Pentru că este aproape imposibil ca după acest război să apară un stat care să dorească să-și subjuge minoritățile. Dimpotrivă, trebuie să stăpânească egalitatea tuturor națiunilor și confesiunilor. Aceasta ar duce la evitarea asimilării. Armata română care a venit aici pentru a lupta împotriva anarhiei, poate fi considerată ca avanpost al Antantei, căreia încheierea armistițiului i-a dat dreptul și posibilitatea de a ocupa țările. În nici o împrejurare nu poate fi acceptat, ca bande neorganizate să se înarmeze și să amenințe proprietatea și siguranța locuitorilor. Muncitorimea trebuie să se organizeze, deoarece numai printr-o organizare poate să fie menținută liniștea și ordinea. Eu am spus deja, că românii pot fi priviți doar ca avanposturi ale Antantei. Ei sunt învingătorii și nu putem decât spera, că democrația și umanismul care există deja la ei, va ajunge și la noi. Sfatul nostru este: să menținem ordinea și să așteptăm!... În micul Parlament bucovinean, în care eu sunt sigurul deputat socialist și din care nu am putut fi alungat, stau eu singur în fața la 50 de deputați civici și de boieri. Dar aceasta nu va mai dura mult. Noi înaintăm înspre un viitor mult mai bun. Noi trebuie să ne refacem organizarea, să readucem la viață sindicatele și asociațiile noastre culturale. Trebuie

să ne pregătim pentru ceasul în care vom fi eliberați nu doar de împărați și regi, ci și de capitalism”¹⁶.

3. Spre unirea cu România

În aceeași zi de duminică, 17 noiembrie, Sextil Pușcariu s-a deplasat la Iași, pentru a lua legătura, în numele Guvernului bucovinean, cu Guvernul român. În aceeași zi, armata română reușise să intre în Șipeniț (lângă Cozmeni), astfel că teritoriile dintre Prut și Nistru încă nu fuseseră ocupate de trupele române.¹⁷ Abia în ziua de 24 noiembrie ziarul publica știrea, preluată din cotidianul românesc *Glăsuț Bucovinei*, că armata română reușise să ocupe întregul teritoriu al provinciei (în timp ce în Muntenia, eliberată de germani, trupele române ajunseseră abia la Buzău și Slobozia!).¹⁸ Între timp se reușise stabilirea legăturii telegrafice directe cu România și deschiderea unei filiale a Băncii Naționale a României (din Iași) la Cernăuți.¹⁹ Datorită speculei în privința schimbului valutar dintre leul românesc de la Iași (la București, autoritățile de ocupație germane instauraseră o monedă proprie, „leul german”) și coroana austro-ungară, Nicolae Flondor a organizat o conferință de lucru cu reprezentanții băncilor din Bucovina, stabilind un curs de 1,27 cor. pentru un leu. În câteva zile însă coroana a continuat să se devalorizeze, ajungând la 22 noiembrie pe piața liberă la 1,31 cor.²⁰

La 23 noiembrie s-a decis ca Bucovina să treacă, în ziua de duminică, 24 noiembrie, ora 24.00, de la ora Europei Centrale la ora Europei Orientale (deci la ora României).²¹

În ultima decadă a lunii noiembrie 1918, Partidul Liberal din România se pregătea să preia guvernarea (într-adevăr, la 29 noiembrie Ion I.C. Brătianu a fost numit Președinte al Consiliului de Miniștri). Organizând o consfătuire la Iași, la 20 noiembrie, liberalii români au stabilit că în cursul unei săptămâni Bucovina se va uni cu România, iar în decurs de aproximativ două săptămâni va urma și Transilvania. „Cele două provincii vor fi alipite României Mari, fără acordarea vreunei autonomii, și se va dori crearea unui partid național-democratic care să rezolve reformele sociale și politice și să creeze bazele României Mari”. Liberalii au promis acordarea libertății culturale și confesionale tuturor naționalităților, precum și acordarea egalității de drepturi evreilor din Vechiul Regat care au muncit și luptat de generații pentru România.²²

Sâmbătă, 23 noiembrie, Iancu Flondor i-a invitat pe reprezentanții națiunilor bucovinene la Guvern, pentru a le comunica intenția organizării în ziua de joi, 28 noiembrie, a unui Congres Național al Bucovinei la Cernăuți, în reședința Mitropoliei ortodoxe. La acest Congres ar urma să fie proclamată unirea Bucovinei cu Regatul României.

În zilele următoare, consiliile naționale au dezbătut chestiunea. Polonezii au acceptat de îndată unirea. Germanii s-au întâlnit la 25 noiembrie și au acceptat unirea, pe baza anumitor condiții care urmau să fie negociate cu Iancu Flondor. Discuțiile din cadrul Consiliului Național evreiesc din 25 noiembrie nu se soldaseră cu nici un rezultat. Iar poziția ucrainenilor era clară, aceștia exprimându-se încă de la început împotriva menținerii integrității teritoriului Bucovinei în cadrul statului român.

Interesant însă este faptul că au fost emise „bilete de intrare” la Congres, care puteau fi procurate de la biroul secretarului de stat Nicu Flondor.²³

Tot la 25 noiembrie a avut loc și întâlnirea CNR. Mai întâi s-a decis cooptarea a peste 30 de noi membri în CNR, în special dintre acele personalități care se refugiaseră în România. Măsura a fost considerată necesară deoarece nu toate districtele Bucovinei fuseseră reprezentate dintru început în acest organism de conducere. A fost aleasă mai întâi o comisie alcătuită din șase persoane (Vasilovski, Lupu, Tarnavski, Lupu, Sârbu, Grigorovici și Jurcan), cu sarcina de a propune noi membri.

Apoi a fost stabilită ordinea de zi a Congresului: 1) modificarea poziției statale-juridice a Bucovinei, respectiv unirea cu România; 2) poziția națiunilor Bucovinei cu privire la noua situație, precum și textul convocării Congresului:

„Consiliul Național Român va convoca pentru joi, 28 noiembrie 1918, ora 11 dimineața, în Sala sinodală a Reședinței arhiepiscopale un Congres al populației întregii Bucovine cu scopul stabilirii definitive și absolute a relației politice a Bucovinei cu România. Națiunile neromânești sunt bine venite”.²⁴

George Grigorovici l-a interpelat pe Iancu Flondor dacă avea cunoștință de faptul că pretențiile germanilor la asigurarea dezvoltării libere naționale și culturale ar fi fost respinse. Flondor a răspuns că guvernul a luat legătura, pe baza art. 4 al Constituantei din 27 octombrie, cu reprezentanții celorlalte națiuni din Bucovina. Din păcate, ucrainenii nu și-au părăsit punctul de vedere privind împărțirea Bucovinei. Polonezii s-au arătat de acord însă au cerut să aștepte un punct de vedere și instrucțiuni de la guvernul din Varșovia, cu care se luase deja legătura telegrafic. Germanii s-ar fi așezat deja neoficial de partea românilor, iar din discuțiile cu evreii ar putea reieși, că aceștia ar fi de acord cu unirea. Așadar, în marea majoritate, naționalitățile din Bucovina ar sprijini unirea. În orice caz, ele ar trebui să adere necondiționat la programul Consiliului Național Român. În privința chestiunii școlare, secretarul de stat Radu Șbiera a ținut să adauge că tuturor naționalităților li se va

asigura libera dezvoltare pe tărâm cultural. În privința reformei agrare, Iancu Flondor a anunțat promisiunea guvernului de a împărți 60.000 de fălcii țăranilor, aceștia fiind rugați să aibă răbdare și să nu treacă, după model rusesc, la înfăptuirea pe cont propriu a reformei agrare.²⁵

În privința germanilor bucovineni, aceștia au purtat negocieri cu Iancu Flondor la o zi după întrunirea CNR. Au existat opt cerințe ale germanilor: 1) sistem electoral proporțional și drept de vot universal, egal și direct în cadrul unor circumscripții electorale naționale; 2) în cazul în care s-ar decide acordarea ulterioară a unei forme de autonomii administrative în România, Bucovina să formeze o provincie autonomă împreună cu Transilvania și Banatul; 3) acordarea de autonomie școlară minorităților naționale; 4) în cazul dezmembrării unor comune politice, averea comunală să se împartă în mod echitabil; 5) egalitatea în drepturi a țăranilor germani la viitoarea reformă agrară; 6) recunoașterea drepturilor deja obținute de funcționarii publici, de pensionari, de văduve, orfani și invalizi de război, fără a se ține cont de vechimea șederii acestora pe teritoriul bucovinean; 7) reprezentarea germanilor în toate organismele care vor avea ca obiect de activitate discutarea pretențiilor privind despăgubirile de război și problemele de reconstrucție a țării; 8) existența unei universități pentru germanii din România. Flondor s-a arătat de acord cu pretențiile germanilor; doar în privința universității germane a afirmat că ar fi dificil de îndeplinit. În aceste condiții, Consiliul Național German a acceptat unirea cu România. Rezoluția de acceptare a unirii a fost votată de majoritatea membrilor Consiliului, existând totuși cinci voturi împotriva.²⁶

4. Congresul Bucovinei (28 noiembrie 1918)

Congresul a fost pregătit de CNR foarte temeinic, dându-se atenție și aspectelor teatrale. Au fost organizate trei trenuri speciale spre Cernăuți: miercuri 27 noiembrie seara dinspre Vatra Dornei, iar joi dimineața dinspre Suceava și Rădăuți.²⁷

Congresul a fost organizat în Sala festivă a Palatului mitropolitan. În spatele pupitrului a fost așezat un portret al lui Ștefan cel Mare, iar dedesubt două portrete mai mici, acoperite, cu familia regală română. În partea dreaptă a sălii au luat loc ofițerii români (alături de generalul Zadik), iar în spatele lor delegații din Basarabia și Transilvaniei, precum și reprezentanții polonezilor și ai germanilor din Bucovina. În partea stângă a sălii au fost așezați membrii CNR și delegații la Congres din localitățile provinciei.

În momentul când a intrat în sală președintele Constituantei românești, preotul și consilierul consistorial Bejan, becurile candelabrelor din tavan s-au aprins. La propunerea lui Bejan, Iancu Flondor a fost ales președinte al Congresului. Acesta i-a salut

pe delegați. S-a adresat în limba germană națiunilor conlocuitoare prezente:

„Îmi este o deosebită onoare să constat că germanii și polonezii din Bucovina iau parte la Congres în mod oficial, iar rutenii în mod neoficial. Îi salut pe delegații Consiliilor Naționale polonez și german din toată inima și le urez un *Bine ați venit* în mijlocul nostru numeroșilor reprezentanți ai comunităților rutene”.²⁸

Potrivit lui Ion Nistor, la Congres au participat 74 de persoane, dintre care șase delegați polonezi, șapte germani și 13 reprezentanți ai unor comune ucrainene (câte trei din satele Rarancea, Toporăuți, Cuciurul Mic și Ivancăuți, și unul din Storonet-Putila). Reprezentanții basarabeni au fost Pantelimon Halippa, Ion Pelivan, Ion Buzdugan și Grigore Cazacliu, iar cei ardeleni Gheorghe Crișan, Victor Deleu și Vasile Osvadă.²⁹

În continuare, Radu Sbiera a citit mai multe telegrame de salut sosite din Basarabia, Transilvania, dar și de la Craiova. A urmat apoi citirea de către Iancu Flondor a Rezoluției (sau Moțiunii) privind unirea Bucovinei cu România care a fost votată în unanimitate. Cu această ocazie au fost descoperite și portretele familiei regale:

„Congresul general al Bucovinei, întrunit azi, joi, în 15/28 noiembrie 1918 în sala sinodală din Cernăuți, considerând că, de la fundarea principatelor române, Bucovina, care cuprinde vechile ținuturi ale Sucevei și Cernăuților, au făcut pururea parte din Moldova, care în jurul ei s-a încheșat de stat; considerând că în cuprinsul hotarelor acestei țări se găsește vechiul scaun de domnie de la Suceava, gropnițele domnești de la Rădăuți, Putna și Sucevița, precum și multe alte urme și amintiri scumpe din trecutul Moldovei; considerând că fii ai acestei țări, umăr la umăr cu frații lor din Moldova și sub conducerea aceluiași domnitori, au apărut de a lungul veacurilor ființa neamului lor împotriva tuturor încălcărilor din afară și a cotorpirii păgâne; considerând că în 1744, prin vicleșug, Bucovina a fost smulsă din trupul Moldovei și cu de-a-sila alipită coroanei Habsburgice; considerând că 144 de ani poporul bucovinean a îndurat suferințele unei ocârmuirii străine, care îi nesocotea drepturile naționale și care prin strâmbătăți și persecuții căuta să-i înstrăineze firea și să învrăjbească celelalte neamuri, cu cari el voiește să trăiască ca frate; considerând că, în scurgere de 144 de ani, Bucovinenii au luptat ca niște mucenici pe toate câmpiile de bătălie în Europa sub steag străin

pentru menținerea, slava și mărirea asupritorilor lor, și că ei drept răsplată aveau să îndure micșorarea drepturilor moștenite, izgonirea limbii lor din viața publică, din școală și chiar din biserică; considerând că în același timp poporul băștinaș a fost împiedicat sistematic de a se folosi de bogățiile izvoarelor de câștig ale acestei țări și despuiat în mare parte de vechea sa moștenire; considerând că, cu toate acestea, Bucovinenii n-au pierdut nădejdea că ceasul mântuirii, așteptat cu atâta dor și suferință, va sosi și că moștenirea lor străbună, tăiată prin granițele nelegiuite, se va reîntregi prin realipirea Bucovinei la Moldova lui Ștefan, și că au nutrit veșnic credința că marele vis al neamului se va împlini, când se vor uni toate țările române dintre Nistru și Tisa într-un stat național unitar; constată că ceasul acesta mare a sunat! Astăzi, când după eforturi și jertfe uriașe din partea României și a puternicilor și nobililor ei aliați, s-au întrunit în lume principiile de drept și umanitate pentru toate neamurile, și când în urma loviturilor zdrobitoare monarhia austro-ungară s-a zguduit în temelii și s-a prăbușit și toate neamurile încătușate în cuprinsul ei și-au câștigat dreptul de liberă hotărâre de sine, cel dintâiu gând al Bucovinei dezrobite se îndreaptă către regatul României, de care întotdeauna am legat nădejdea dezrobirii noastre. Drept aceea noi, Congresul general al Bucovinei, întrupând suprema putere a țării și fiind investiți singuri cu puterea legiuitoare, în numele suveranității naționale, hotărâm: Unirea necondiționată și pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu regatul României”.³⁰

După o cuvântare privind istoria Bucovinei, susținută de Ion Nistor, au urmat declarațiile Consiliilor Naționale ale polonezilor și germanilor. Stanislaw Kwiatkowski a citit rezoluția în limba poloneză, ea fiind citită ulterior și în limba română. A fost primită cu urale și strigătul „Trăiască Polonia Mare”:

„Poporul polon, împlinindu-și misiunea istorică întru apărarea creștinismului și a culturii în Europa răsăriteană, prin secole întregi a umplut cu morminte nenumărate ale ostașilor săi țările situate la sudul Nistrului, în care țări poporul român era stăpân străvechi. Noi, polonii care trăim azi în Bucovina, legitimăm drepturile noastre vechi de a trăi în această țară, prin sângele vărsat în locurile acestea și cu osemintele cavalerilor poloni presărate aici, la care s-au adus morminte nouă ale vitejilor legionari din luptele sângeroase ale războiului prezent. În temeiul

acestor drepturi am trăit aici cei 150 de ani din urmă, ca un liniștit element de cultură, în pace și concordie în mijlocul poporului român, care, deși suferind greu sub stăpânirea străină îndelungată, a arătat inimă caldă pentru vecinul popor polon, când martirii libertății noastre au căutat dincoace de Nistru scut în contra călăilor și temnicerilor. În amintirea neștearsă a poporului polon trăiește anul 1863, când acel cavaleresc popor român a deschis curțile și casele sale primitoare revoluționarilor poloni emigrați cari au sângerat pentru libertatea poporului lor. Noi, Polonii bucovineni, pază la răsărit a poporului polon, care în momentul acesta își împreună pe umerii biciuiți prin 150 de ani, purpura sfâșiată în trei părți, a unirii politice a tuturor țărilor polone dintre Marea Baltică și Nistru, salutăm călduros ziua sfântă a renașterii României unite. Recunoaștem pe deplin drepturile imprescriptibile ale poporului român asupra țărilor din sudul Nistrului în general, și în special asupra Bucovinei. Polonii bucovineni, care aici în țară au dat dovadă de trăinicia lor națională, în momentul acesta istoric al unirii Bucovinei cu glorioasa țară-mumă, dau expresie încrederii lor neclintite că poporul român, ținând seamă de declarațiile expresie ale guvernului actual, va acorda minorității polone libertatea credinței catolice, libera întrebuintare a limbii polone în biserică și școală, libera așezare și exercitare a profesiunilor, în sfârșit o amăsurată participare constituțională în administrația țării”.³¹

În numele germanilor a vorbit Alois Lebouton:

„Așteptând alipirea Transilvaniei și a Banatului la România și având toată încrederea în programul guvernului dezvoltat de guvernul provizoriu al țării în ședința Consiliului Național Român din 13 noiembrie 1918, și primit de acesta aproape cu unanimitate de voturi, și în baza căruia urmează să se dea toată considerația necesităților culturale ale popoarelor neromâne ce locuiesc în țară, și să fie hotărâtor în toate privințele numai principiul dreptului și al dreptății, Consiliul național german în numele Germanilor din Bucovina se pronunță pentru alipirea Bucovinei la regatul România”.³²

În final au vorbit și reprezentanții Basarabiei și Transilvaniei, felicitându-i pe bucovineni și exprimându-și speranța într-un viitor democratic și liber al României Mari. Desigur că au fost trimise telegrame către Curtea regală română, dar și către guvernele statelor Antantei.

După încheierea Congresului, participanții au pornit în coloană spre Primărie. Din balconul acesteia, Iancu Flondor a vestit populației votul

acordat Rezoluției. Primarul orașului Cernăuți, preotul ortodox Șandru, a declarat decizia ca pe viitor piața centrală să-și schimbe numele din *Ringplatz* în *Piața Unirii*. Îndată au ieșit în față tineri care table tricolore pe care scria noul nume al pieții. În final s-a intonat imnul regal românesc și Hora Unirii.³³

În seara zilei de 28 noiembrie a plecat pre Iași, cu un tren special, o delegație a Congresului, pentru a prezenta regelui Ferdinand și Guvernului român decizia Congresului. Delegația a fost alcătuită din Iancu Flondor (care urma să fie provizoriu înlocuit la conducerea guvernului bucovinean de Nicu Flondor), Ion Nistor, mitropolitul Vladimir Repta, consilierul consistorial Dionisie Bejan, apoi Octavian Gheorghian, Eudoxie Hurmuzaki, Radu Sbiera, Stanislav Kwiatkowski, Alois Lebouton, Vasile Șandru Alboi, Vasile Bodnărescu, Dimitrie Bucevschi.³⁴

A doua zi au fost îndepărtate toate tăblițele și emblemele administrației austriece de pe clădirile publice și înlocuite cu unele românești. Totodată, au fost organizate servicii religioase speciale pentru celebrarea unirii, anume de la ora 9.00 în biserica parohială catolică; la ora 10.00 în biserica parohială evanghelică și la ora 11.00 în catedrala mitropolitană. În toate cele trei biserici au participat Nicu Flondor, din partea guvernului bucovinean, dar și generalul Zadik împreună cu mai mulți ofițeri ai garnizoanei românești din Cernăuți. Interesantă este cuvântarea parohului evanghelic Viktor Glondys, care ulterior va deveni în 1922 paroh evanghelic al Brașovului, iar în 1932 episcop al Bisericii Evanghelice din România, la Sibiu. Deși inițial nu a fost programat, totuși a fost organizat și un serviciu religios festiv într-o sinagogă, la care au participat și numeroși soldați români.³⁵

Unirea Bucovinei cu România a fost legiferată prin Decretul regal nr. 3745 din 18 decembrie 1918 (publicat în *Monitorul Oficial* din 2 ianuarie 1919). Drept urmare, pentru Bucovina au fost numiți doi miniștri fără portofoliu, unul cu sediul la București (Ion Nistor), iar al doilea la Cernăuți (Iancu Flondor; acesta a intrat destul de repede în conflict cu Nistor, care a rămas singurul ministru pentru Bucovina după 15 aprilie 1919). Totodată, a fost recunoscută în mod provizoriu vechea administrație, astfel că, precum am menționat mai sus, constituția bucovineană din 12 noiembrie 1918 a rămas formal în vigoare până la Decretul regal nr. 1462 din 2 aprilie 1920 (publicat două zile mai târziu), care a integrat cu totul din punct de vedere administrativ Bucovina în statul român (ca de altfel și Transilvania, după desființarea *Consiliului Dirigent*).

Note:

1. *Gemeinsame Kriegs-Ausgabe. Czernowitzer Allgemeine Zeitung/Tageblatt* (CZAT) nr. 384/7.11.1918, p. 2; CZAT, nr. 386/9.11.1918, p. 1.
2. CZAT, nr. 386/9.11.1918, p. 1.
3. CZAT, nr. 387/10.11.1918, p. 1.
4. CZAT, nr. 388/12.11.1918.
5. *Ibidem*, p. 1-2.
6. *Ibidem*, p. 2.
7. CZAT, nr. 389/13.11.1918, p. 3.
8. *Ibidem*.
9. *Ibidem*.
10. <http://www.verfassungen.eu/ro/bukowina/index.htm>, accesat 30.03.2019.
11. CZAT, nr. 390/14.11.1918, p. 1.
12. *Ibidem*, p. 3.
13. CZAT, nr. 391/15.11.1918, p. 1.
14. *Ibidem*, p. 2.
15. *Ibidem*.
16. CZAT, nr. 394/19.11.1918, p. 3-4.
17. *Ibidem*, p. 1-2.
18. CZAT, nr. 399/24.11.1918, p. 1.
19. CZAT, nr. 397/20.11.1918, p. 3.
20. CZAT, nr. 399/24.11.1918, p. 2.
21. CZAT, nr. 398/23.11.1918, p. 3.
22. *Ibidem*, p. 2.
23. CZAT, nr. 400/26.11.1918, p. 1.
24. CZAT, nr. 401/27.11.1918, p. 2.
25. *Ibidem*, p. 2-3.
26. CZAT, nr. 405/1.12.1918, p. 2.
27. CZAT, nr. 401/27.11.1918, p. 3.
28. CZAT, nr. 403/29.11.1918, p. 2.
29. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București 1991, p. 394-395, apud Constantin Ungureanu, „Unirea Bucovinei cu România în 1918”, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 2013, nr. 1, p. 26-48, pe site-ul https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Unirea%20Bucovinei%20cu%20Romania%20%C3%AEn%201918.pdf (acces 30.03.2019).
30. Documentul a fost publicat recent de Sorin Ionițe, „Document: Procesul verbal al Congresului general al Bucovinei din 28 noiembrie 1918”, pe site-ul *Basilica*, la 28 noiembrie 2018: <https://basilica.ro/document-procesul-verbal-al-congresului-general-al-bucovinei-din-28-noiembrie-1918/> (acces 30.03.2019).
31. *Ibidem*.
32. *Ibidem*.
33. CZAT, nr. 403/29.11.1918, p. 1-2.
34. CZAT, nr. 404/30.11.1918, p. 1.
35. CZAT, nr. 405/1.12.1918, p. 2-3.

Reevaluarea tezaurului cu monedă romană republicană de la Goranu (Rm. Vâlcea)

Silviu I. PURECE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
Personal e-mail: silviu.purece@ulbsibiu.ro

A Reevaluation of the Roman Republican Coin Hoard from Goranu (Rm. Vâlcea)

In 1980 there were published 5 coins from a hoard discovered in 1945 at Goranu (now part of the Rm. Vâlcea municipality). Initially, the hoard contained around 300 pieces, with the exceptions of those 5 coins all other were unknown. Fortunately we discovered another 6 coins in a touristic guide dedicated to the Rm. Vâlcea city and in the numismatic collection of Vâlcea County Museum. After collecting this new informations, we enlarge the number of published coins to 11 and established a new ending year: 42 BC, four years later than the one indicated by the last coin of the first published lot.

Keywords: Goranu, Roman republican hoard, Rm. Vâlcea, ancient coins, Dacian monetary culture.

Râul Olt a fost cel care a deschis una dintre importantele porți de legătură dintre spațiul intracarpatic și cel sud-carpatic, defileul creat de acesta fiind traversat permanent, atât pe uscat cât și pe apă, de-a lungul miilor de ani. Dacă capătul transilvănean al defileului se deschide într-o zonă depresionară largă, nu același lucru se întâmplă cu cel sudic. Datorită dificultății depășirii pasului Cozia drumul antic ocolea masivul cu același nume pe la est, până la amenajarea celui roman prin pas¹, revenind în Valea Oltului la sud de actualul oraș Călimănești.

La ieșirea din defileu, Oltul traversează un culoar cu o lățimea destul de mică, fiind jalonat de ramele Subcarpaților Getici. Culoarul continuă spre sud până la ieșirea din teritoriul Municipiului Râmnicu Vâlcea, începând, apoi, să se deschidă printr-o luncă largă, ce se extinde începând cu zona de confluența a Pârâului Sărat cu Oltul. Situația geografică particulară, descrisă anterior, și apropierea de zăcămintele de sare din regiunea Ocnele Mari-Ocnița au făcut ca teritoriul

pe care este amplasat astăzi Râmnicul să aibă o valoare strategică semnificativă atât din punct defensiv, cât și comercial. Afirmatia este valabilă și pentru secolul I î. Hr., aici fiind atestate mai multe așezări ce funcționează în acest secol², unele probabil având și rolul de a controla intrarea sau ieșirea din culoar.

Densitatea mare a siturilor dacice din zona Râmnicului nu putea să nu fie asociată și cu descoperiri monetare. Din păcate, o parte semnificativă a acestora a fost împrăștiată la scurt timp după descoperire, intrând în diverse colecții particulare, fără a se putea recupera, de cele mai multe ori, informația științifică. Sunt, însă, și cazuri fericite, un astfel de caz fiind cel al tezaurului cu monedă romană republicană descoperit în anul 1968 în apropierea așezării dacice de pe dealul Cetățuia³.

Deși tezaurul descoperit la poalele dealului Cetățuia este astăzi pierdut, au fost salvate, în integritatea lor, datele tipologice și tehnice ale monedelor, fără a se putea, însă, realiza fotografierea acestora sau obținerea

unor mulaje. Tezaurul conținea 43 de monede, eșalonate începând cu anul 117 î. Hr. și până în anul 46 î. Hr.⁴. Recuperarea integrală a informației, situație destul de rar întâlnită la tezaurile care nu au ajuns în colecții publice, face ca tezaurul să se constituie într-un reper pentru circulația denarului roman republican în spațiul de nord-est al Olteniei. Nu la fel de fericită a fost situația importantului tezaur descoperit la Goranu⁵, depozit monetar format dintr-un număr mult mai mare de piese, aproximativ 300⁶.

Tezaurul de la Goranu a fost descoperit în anul 1945, într-un loc situat în apropierea cimitirului vechi al localității, fiind depus inițial într-un vas ceramic ce a fost spart și aruncat în momentul descoperirii. Monedele au fost împrăștiate, unele dintre ele fiind chiar topite pentru realizarea unor bijuterii⁷, ajungând la diverse persoane din regiunea orașului. Acest drum al pieselor prin diverse colecții sau posesii a continuat pe parcursul următoarelor decenii, cinci dintre ele ajungând în 1968 într-o astfel de colecție. Cele cinci monede au putut fi văzute, descrise și publicate de către A. Dumitrașcu⁸, ele fiind prezentate astfel⁹:

1. **C. Maianius**, Crawford, 203/1, nominal: D, atelier: Roma, datare: 153 î. Hr., axa: ?, greutatea: 3,90 g, dimensiunea: 16,18 mm;

2. **D. Iunius Silanus L. F.**, Crawford, 441/1, nominal: D, atelier: Roma, datare: 91 î. Hr., axa: ?, greutatea: 3,76 g, dimensiunea: 18,19 mm;

3. **Q. Antonius Balbus**, Crawford, 364/1d, nominal: D, atelier: Roma, datare: 83-82 î. Hr., axa: ?, greutatea: 3,52 g, dimensiunea: 18,19 mm;

4. **M. Aemilius Scaurus / P. Plutius Hypsaeus**, Crawford, 422/1b, nominal: D, atelier: Roma, datare: 58 î. Hr., axa: ?, greutatea: 3,51 g, dimensiunea: 17,18 mm.

5. **C. Considius Petus**, Crawford, 465/1a, nominal: D, atelier: Roma, datare: 46 î. Hr., axa: ?, greutatea: 3,89 g, dimensiunea: 19,20x17,50 mm.

Până în prezent, aceasta au fost singurele monede cunoscute de către literatura de specialitate, repertoriile preluând informația publicată în anul 1980¹⁰.

În anul 1989 a apărută, sub egida Editurii Sport-Turism, în cunoscuta serie de ghiduri turistice dedicată orașelor din România, ghidul dedicat Municipiului Râmnicu Vâlcea. Interesant este faptul că printre ilustrațiile ghidului apare un set de fotografii, numerotate cu litere a-f (fără a se preciza ordinea în care a fost făcută numerotarea), care redau patru aversuri și două reversuri, aparținând unor monede romane republicane provenite de la Goranu¹¹. În fotocopia paginii din ghid¹² am adăugat fiecărei imagini un număr de identificare, în conexiune cu următorul catalog:

1. **T. Carisius**, nominal: D. Moneda nu are în planșă redat decât aversul: Av.: [MONETA] – textul nu apare în câmpul monetar datorită baterii excentrice.

Pe avers este redat capul lui Iuno Moneta spre dreapta. Reversul acestui tip de piesă este astfel: T. CARISIVS, nicovală, ștanță amplasate între un clește și un ciocan, totul fiind înconjurat de o coroană de lauri.

Crawford, 464/2, Roma, datare: 46 î. Hr.

2./5. Fotografii 5 și 2 aparțin aversului și reversului aceleiași denar emis de **L. Mussidius Longus**. Av.: Bustul lui Sol, radiat și drapat, văzut din față; Rv.: [L'MUSS]IDIUS'LONGUS, platformă inscripționată cu legenda: CLOACIN pe care sunt așezate două statui ale lui Venus Cloacina.

Crawford, 494/43a, Roma, datare: 42 î. Hr.

3./4. Fotografii 3 și 4 aparțin aversului și reversului aceluiași denar emis de **L. Lucretius Trio**. Av.: Capul laureat al lui Neptun spre dreapta, tridentul este purtat peste umărul stâng, în spatele zeului apare o marcă de control cu numărul I; Rv.: L LVCRETI / TRIO, delfin transportând un băiat înaripat spre dreapta.

Crawford, 390/2, Roma, 76 î. Hr.

6. **L. C. Memies L. F. Gal.**, nominal: D. Moneda nu are în planșă decât aversul redat. Av.: Capul laureat al lui Saturn spre stânga, în spate harpă, sub: [EX SC]. Reversul acestui tip de piesă este astfel: Venus în bigă spre dreapta, Cupidon deasupra zeiței, în exergă: L C MEMIES L F / GAL.

Crawford, 349/1, Roma, datare: 87 î. Hr.

Pornind de la aceste fotografii am încercat să văd dacă unele dintre piesele prezentate ar fi putut ajunge în colecția numismatică a Muzeului Județean Vâlcea. Am avut surpriza să regălesc una dintre ele într-un lot format din trei monede romane republicane înregistrate la numerele de inventar: 955-957. Moneda în cauză este cea emisă de către **L. Mussidius Longus**, ce are redat în ghidul turistic atât aversul, cât și reversul, ceea ce a permis certificarea corespondenței cu cea inventariată cu numărul 956 în colecția muzeului. Indicii au oferit atât de modul de batere, aspectul pastilei monetare (foarte alungit), cât și de modul în care este distribuită uzura. Având în vedere că această piesă provine de la Goranu și este asociată în colecție cu alte două monede republicane, trebuie să acceptăm faptul că și aceste două provin din același loc. Cele trei monede au valoarea contabilă atribuită unitar, ceea ce arată că monedele au intrat împreună în colecție. Cele trei piese din colecția Muzeului Județean Vâlcea pot fi descrise astfel:

1. **Gargilius, Ogvlnius, Vergilius**, Crawford, nr.: 350A/2, nominal: D, atelier: Roma, datare: 86 î. Hr., axa: 5, greutatea: 3,71 g, dimensiunea: 19,2x17,9 mm, număr de inventar: 957, **pl. 2/1**.

2. **C. Considius Paetus**, Crawford, nr.: 465/3, nominal: D, atelier: Roma, datare: 46 î. Hr., axa: 10, greutatea: 4 g, dimensiunea: 19x17,9 mm, număr de inventar: 955, **pl. 2/2**.

3. **L. Mussidius Longus**, Crawford, nr.: 494/43a,

nominal: D, atelier: Roma, datare: 42 î. Hr., axa: 2, greutatea: 3,71 g, dimensiunea: 18x16 mm, număr de inventar: 956. Moneda este prezentă și în planșa volumului: Corneliu Tamaș, *Ghid de oraș. Râmnicu Vâlcea*, București, 1989, pl. 2/3.

O confirmare a presupunerii noastre că toate aceste monede au făcut parte din același tezaur este dată de faptul că ele prezintă o uzură destul de consistentă, fapt sesizat și în cazul celor cinci monede publicate inițial¹³. Este posibil ca acest aspect să indice o ascundere ulterioară anului 42 î. Hr., având în vedere, mai ales, aspectul monedei lui **L. Mussidius Longus**, cea mai târzie din întregul grup.

EMITENT	CATALOG	DATARE	NR.
C. Maianius	Crawford, 203/1	153 î. Hr.	1
D. Iunius Silanus L. F.	Crawford, 441/1	91 î. Hr.	1
Gargilius, Ogvlnius, Vergilius	Crawford, nr.: 350A/2	86 î. Hr.	1
L. C. Memies L. F. Gal.	Crawford, 349/1	87 î. Hr.	1
Q. Antonius Balbus	Crawford, 364/1D	83-82 î. Hr.	1
L. Lucretius Trio	Crawford, 390/2	76 î. Hr.	1
M. Aemilius Scaurus / P. Plutius Hypsaeus	Crawford, 422/1B	58 î. Hr.	1
C. Considius Petus	Crawford, 465/1A	46 î. Hr.	2
T. Carisius	Crawford, 464/2	46 î. Hr.	1
L. Mussidius Longus	Crawford, 494/43a	42 î. Hr.	1
TOTAL			11

Coroborând informațiile observăm că numărul pieselor cunoscute din tezaurul de la Goranu s-a dublat și s-a schimbat momentul cronologic la care a fost emisă ultima piesă din tezaur. Dacă inițial tezaurul a fost încadrat în grupa celor terminate cu monedă datată în anul 46 î. Hr., în conformitate cu datarea monedelor publicate inițial, acum trebuie să luăm în calcul anul 42 î. Hr.

Este important de remarcat că singurul tezaur cu monedă romană republicană cunoscut, până în prezent din descoperirile arheologice făcute în așezarea dacică Buridava (Ocnița, jud. Vâlcea) se încheie tot în anul 42 î. Hr.¹⁴. Astfel de tezaure, încheiate cu monedă emisă în anul 42 î. Hr. sunt frecvente în regiunile sud-carpătice, două fiind descoperite chiar pe linia

Oltului, la Fărcașele (jud. Olt)¹⁵, altele provenind din regiunea de vest a Munteniei¹⁶. Frecvent se constată că piesele, din acest tip de tezaur, au fost circulate¹⁷. Cauza ascunderii acestui tip de tezaur a fost pusă pe seama evenimentelor care au avut loc după dispariția lui Burebista și la apariția unor noi structuri politice pe teritoriul anterior controlat de acesta¹⁸.

Note:

1. Fodorean 2006, p. 302.
2. Iosifaru 1982, pp. 27-32.
3. Dumitrașcu 1998, p. 7.
4. Dumitrașcu 1998, pp. 7-9.
5. Localitate (astăzi cartier) situată pe malul opus vetrei Râmnicului.
6. Dumitrașcu 1980, p. 89.
7. Dumitrașcu 1980, p. 89.
8. Dumitrașcu 1980, pp. 89-90.
9. Dumitrașcu 1980, p. 90.
10. Preda 1998, p. 302; Moisil Depeyrot 2003, p. 90; Părpăuță, p. 350.
11. Tamaș 1989, ilustrații: a-f.
12. Vezi planșa 1.
13. Dumitrașcu 1980, pp. 89-90.
14. Berciu, Mitrea, Purice, Iosifaru, Andreescu 1987, p. 160.
15. Mitrea 1941-1944, pp. 359-381; Iliescu 1960, 477-478; Petolescu 2017, pp. 170-171.
16. Moisil Depeyrot 2003, p. 106-114.
17. Petolescu 2017, p. 172; Berciu, Mitrea, Purice, Iosifaru, Andreescu 1987, p. 160 (se presupune o tocire a ștanței, fapt mai puțin credibil având în vedere contextul general).
18. Strabon, Geografia, VII, 3, 11.

Bibliography:

- Berciu, Bucur, Purice, Iosifaru 1987 = Dumitru Berciu, Bucur Mitrea, Sergiu Purice, Mariana Iosifaru, Gheorghe Andreescu, *Descoperiri și însemnări de la Buridava dacică*, V, *Thraco-Dacica* VIII, 1-2, 1987, București, p. 154-161.
- Dumitrașcu = Aurel Dumitrașcu, *Monede romane republicane din tezaurul descoperit la Goranu-Vâlcea*, *Studii Vâlcene*, 4, 1980, p. 89-92.
- Dumitrașcu 1998 = Aurel Dumitrașcu, *Tezaurul de monede romane republicane descoperit la Râmnicu Vâlcea*, *Studii și Cercetări de Numismatică*, XII, 1998, p. 7-13.
- Fodorean 2006 = Florin Fodorean, *Drumurile din Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 2006.
- Iliescu 1960 = Octavian Iliescu, *Date noi privitoare la tezaurul monetar de la Căpreni (reg. Craiova)*, în *Studii*

și *Cercetări de Numismatică*, 3, 1960, 477-478.
 Iosifaru 1982 = Mariana Iosifaru, *Descoperiri arheologice geto-dacice pe raza municipiului Râmnicu Vâlcea, Buridava*, 4, 1982, p. 27-32.
 Mitrea 1941-1944 = Bucur Mitrea, *Le trésor de Fărcașele (Dép. de Romanati), Dacia 9-10 1941-1944*, 359-405.
 Moisil, Depeyrot 2003 = Delia Moisil, Georges Depeyrot, *Les trésors de deniers antérieurs à trajan en Roumanie*, Wetteren, 2003.
 Părpăuță 2006 = Tiberius Părpăuță, *Moneda în Dacia preromană, secolele IV a. Chr.-I p. Chr.*, Iași, 2006.

Petolescu 2017 = Carmen Maria Petolescu, *Al doilea tezaur de monede republicane romane descoperit la Fărcașele, jud. Olt, Daco-Moesica. Studii de numismatică și gliptică*, București, 2017, 165-173.
 Preda 1998 = Constantin Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, 1998, București.
 Tamaș 1989 = Corneliu Tamaș, *Ghid de oraș. Râmnicu Vâlcea*, București, 1989.
 Abbreviations:
 D – denarius;
 Crawford: Michael H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974.

Planșa 1. Monede romane provenind din tezaurul de la Goranu (Tamaș 1989, ilustrație: a-f)

Planșa 2. Monedele din Colecția Muzeului Județean Vâlcea aparținând tezaurului de la Goranu: 1/957, 2/955, 3/956.

Exilul teoriei românești: modernitatea mateincălinesciană între național și global

Mădălina AGOSTON

Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj Napoca, Facultatea de Litere
Babeș-Bolyai University of Cluj Napoca, Faculty of Letters
Personal e-mail: madalina_agoston94@yahoo.com

Romanian's Theory Exile: Matei Călinescu's Modernity between National and Global

The present study puts forth a discussion on the concept of modernity, in the way it is constructed in Matei Calinescu's works. Along with his exile in America in the 70s, there is a change that takes place, as far as Matei Calinescu's writing and theory is concerned. Thus, the way the theory of modernity is shaped on this path of transition from a Romanian communist context towards an American one is the question the present proposal starts from. Starting with Teodora Dumitru's book *The Modernity Network. Paul de Man – Matei Calinescu – Antoine Compagnon* [Rețeaua modernităților: Paul de Man – Matei Călinescu – Antoine Compagnon]–, I decided to question the way Matei Calinescu's concept of modernity is constructed, on one side, in the context of his exile, and on the other, in that of a distinction between national and global.

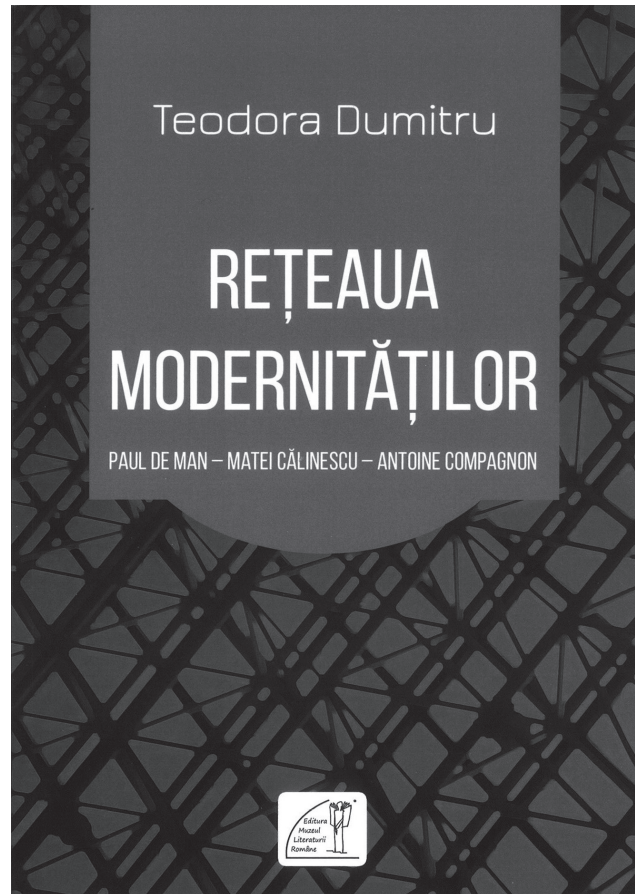
Keywords: modernity, exile, source-culture, target-culture, Matei Calinescu.

În volumul său, *Rețeaua modernităților: Paul de Man – Matei Călinescu – Antoine Compagnon*¹, Teodora Dumitru îl așază pe Matei Călinescu în descendența lui de Man, nu însă fără a identifica punctele în care deplasarea de la viziunea demaniană se face în siazul unei evoluții proprii a conceptului de modernitate. Dacă această rețea triadică se construiește într-o succesiune dată de însăși ordinea felului în care se validează evoluția conceptului, la Matei Călinescu, „rețeaua” internă a modernității se alcătuiește din mai multe direcții: aspectul biografic, exilul, condiția transnațională etc. Astfel, pornind de la cartea Teodorei Dumitru, studiul de față vine să interogheze modalitatea prin care se coagulează teoria despre modernitatea mateincălinesciană în chiar aspectele sale interne. În ce fel mutarea accentului de pe național pe global a contribuit la identificarea unui parcurs formativ pentru ceea ce Matei Călinescu însuși va defini în *Cele cinci fețe ale modernității*. Realitatea

românească a anilor 70 va conduce nu doar la un exil biografic, ci, așa cum voi încerca să demonstrez, la un exil al teoriei modernității românești sau, altfel spus, al discursului ce se construiește din marginea ei, urmărind firul cărților teoreticianului.

În contextul exilului comunist, istoria literară relativ recentă înregistrează în cazul lui Matei Călinescu cadrul favorabil al formării discursului identitar la trecerea dinspre formația universitară românească înspre cea americană. O discuție despre modalitățile de configurare ale modernității așa cum o teoretizează Matei Călinescu implică așadar negreșit raportarea la contextul biografic al autorului: identitatea de factură duală – între o realitate românească (aflată într-un sistem închis) și o realitate americană (contextul exilului). Necesitatea formării discursului teoretic (și implicit critic) din volumele românești în volumele americane își fundamentează explicațiile în această recalibrare de ordin identitar. Identitatea astfel construită nu doar

că furnizează date pentru o întreprindere analitică de tipul: teorie – literatură – jurnal, ci și pune sub lupă construcția în sistem a literaturii (române) ca suport pentru o valorizare, conform lui Pascale Casanova, în raport cu „bursa de valori literare”². În interiorul acestui sistem de piață internațională a literaturii se configurează, urmărind harta modernității călinesciene, punctele în care sunt avansate contexte românești. Momentele în care „cultura-sursă” (cultura română) își găsește referințe de circumstanță în „cultura-țintă”³ (cultura americană) vor reprezenta axa discuției despre *modernitate*: cum și în ce măsură teoria *conceptului modern de poezie* este „recitată” în *fețele modernității*.

Matei Călinescu, în *Argumentul* celei de-a doua ediții a *Conceptului modern de poezie*, susține și explicitează nevoia citirii în sistem a celor două volume tocmai prin apelarea la cele două contexte sociale diferite:

„Deși *Conceptul modern de poezie* și *Cinci fețe ale modernității* sînt cărți independente, una concepută și scrisă în românește, în condiții de cenzură, cealaltă în englezește, ele pot fi totuși citite împreună: cea de-a doua lărgeste perspectiva celei dintîi, care se limitează la modernism, văzut într-un singur gen literar, și anume liric, cea dintîi oferă, în schimb, numeroase

exemple particulare pentru ideile generale despre modernismul literar din *Cinci fețe...* Îmi dau astăzi seama că, pentru menținerea unei continuități de identitate pe plan intelectual a fost nevoie, în cazul meu, de o ruptură; după cum îmi dau seama că ruptura însăși n-a fost, cum mă așteptam, ireversibilă. Într-un fel, nu numai aceste două cărți, dar și alte eseuri de dinainte ori de după ele, caută răspunsuri la anumite întrebări despre modernitate, în sens estetic și în sens existențial, în sens metafizic și în sens social, întrebări pe care n-am încetat să mi le pun din anii adolescenței.”⁴

Astfel, contextele diferite înaintează ipoteza conform căreia, ca modalitate de construire a identității culturale mateincălinesciene, transferul de valori literare/ culturale dinspre o Românie comunistă, aflată într-o „semi-periferie” a laboratorului universal („world system”)⁵, înspre America creează condiția statutului transnațional a lui Matei Călinescu.

Potrivit modernității dialectice pe care autorul o susține, există, la nivel subtextual, o zonă în care momentul biografic al lui 1973 (când Călinescu decide să nu se mai întoarcă în România) anunță schimbarea în raporturile sale cu, pe de-o parte, lumea comunistă, și, pe de altă parte, mediul universitar occidental.

Revenind la discuția despre (re)scrierea teoriilor din volumele românești în volumele americane, ea se axează în principal pe schimbarea accentului de pe liric, din *Conceptul modern...*, pe antropologic, social și estetic din *Cinci fețe...* Dacă se poate distinge o teorie a modernității în această configurație valorică de ordin identitar, dinspre o cultură-sursă înspre o cultură-țintă, este și întrebarea la care încearcă să răspundă lucrarea de față. Anul 1973 reprezintă punctul critic în configurația discursului călinescian prin trecerea dinspre comunism înspre occidentalism, prin existența ulterioară a unui „înainte” și a unui „după”. În acest context, periodizarea⁶ operei călinesciene devine necesară pentru a permite abordări care să fixeze coordonatele ideologice și sociale în grila teoretică definitivată în spațiul universitar american. Mutația de care vorbeam se produce mai întâi la nivel existențial pentru ca ulterior să devină distinctă și universală în raport cu teoria în genere.

Exilul este în sine o constantă care a generat o evoluție dinspre o etapă națională înspre una inter-/transnațională a teoriei modernității la Călinescu. Tot acest rezultat, în fond, al exilului, poate fi încadrat în eforturile de universalizare ale culturalului din sfera studiilor literare, trecerea în acel *deep time*⁷ de care vorbește Wai Chee Dimock, prin lărgirea ecranului temporal și, în consecință, prin contestarea timpului cronologic. Așa se construiește modernitatea la Matei Călinescu, împotriva granițelor fixe ale spațiului național și ale temporalității. Teoreticianul și teoria intră în acest circuit mondial prin reprezentarea în sistem a definițiilor modernității, subiectiv asumate: modernism, avangardă, decadentă, kitsch, postmodernism. Astfel, revin mereu *flash*-urile din volumele românești, chiar dacă cu o oarecare mască terminologică dată de dimensiunea reflecției intelectuale („Deși pleacă de la considerații terminologice, deși își culege exemplele mai ales din câmpul reflecției literare și artistice, cartea mea despre «fețele» modernității este, de fapt, un eseu de istorie intelectuală și de genealogie culturală...”⁸). În 1967, la București, Matei Călinescu, comentându-l pe Ibrăileanu, vorbește despre universalitatea culturii române în termenii luării unei poziții în consolidarea fenomenului cultural național:

„Interesul lui Ibrăileanu, ca și a întregii grupări a *Vieții românești*, față de această problemă a integrării literaturii noastre în marele circuit mondial este mai vechi, și încă din 1906, în numărul prim al revistei, în chiar articolul-program, se vorbea de «neîndestulătoarea noastră contribuție la cultura universală» ca de o situație ce ar trebui cât mai grabnic remediată. [...] mărturia lui Ibrăileanu rămâne însă, după părerea mea, unul dintre cele mai elocvente documente asupra acestui moment însemnat în istoria conștiinței românești, moment în care adoptarea unui punct de vedere al universalității devine necesară și firească în

considerarea fenomenului cultural național.”⁹

Preocuparea pentru integrarea în circuitul global se traduce și în cheia primelor încercări de teoretizare filosofică, venită în linia lui Paul Valéry și T. S. Eliot: „Cultura este deci activitate într-o perspectivă simbolică a totalității, singura capabilă să dea faptei umane – în ordine spirituală sau materială – un orizont larg și liber, smulgând-o din «imperiul necesității», salvând-o de fatala ei unilateralitate.”¹⁰ Fără mari pretenții de stabilire însă a punctelor care permit deschiderea ulterioară a modernității dialectice și a paradoxurilor pe care le încorporează, Matei Călinescu trasează primele direcții, ca o pre-teorie, înspre direcția universitarului american de mai târziu.

În anul 1972, apare varianta extinsă a tezei de doctorat, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă*. Înainte de toate, cartea este o istorie a lirismului și a conceptului de poezie în accepția sa modernă. Suportul e o întreagă grilă a poezilor moderni, pe de-o parte, iar, pe de altă parte, o teorie a poeziei: ca „expresie literară”, ca „imaginație”, ca „estetică” (în linia lui Baudelaire), cu delimitări în poetica lui Mallarmé și funcționări ale grotescului în „poetica antipoeticului”. Definiția-cheie de la care pornesc disocierile ulterioare ale întregului sistem teoretic stă în statutul pe care îl alocă lirismului ca matrice a genurilor literare în sens larg:

„Mult mai interesantă pentru subiectul în discuție este tendința pe care o descoperim încă de la preromantici, și care constă în transpunerea priorității cronologice a lirismului într-o prioritate estetică: lirismul este nu numai originea, sâmburele din care a crescut poezia, el este esența oricărui act poetic și totodată finalitatea lui. În funcție de «modelul» liric al poeziei, celelalte genuri încep a fi descrise ca exterioare sferei poeticului.”¹¹

Mai mult, în capitolul dedicat literaturii române, Călinescu comentează evoluția poeziei moderne fără să renunțe la tonul detașat în raport cu literatura națională („Abia spre jumătatea secolului trecut încep a fi contestate urmele clasice ale poeziei, care, de altfel, nu deveniseră niciodată cu adevărat tiranice în România”¹²). Nu își autosabotează teoria printr-o abordare organicistă, dimpotrivă, încearcă o contribuție, dacă nu declarată, cel puțin subtextuală, prin gestul critic, la capitalul literar, negociind termenii „comerțului intelectual”¹³ de pe o poziție „din afară”. În siajul aceleiași ipoteze, a punerii României (comuniste) în circuitul mondial al culturii, e de reținut afirmația:

„România este astăzi una din țările lumii în care se citește mai multă poezie. Și nu e vorba de o poezie facilă, concesivă față de un gust neevoluat, ci de o poezie adeseori dificilă. Ceea ce dovedește

că dificultatea ca atare nu este o cauză obligatorie a inaccesibilității; ba chiar că ea poate deveni – atunci când este purtătoarea unor valori autentice – sursa unei accesibilități de tip superior, pe care, sub diferite forme, întreaga experiență modernă a poeziei a încercat să o instituie.”¹⁴

În anul 1987 apare *Five Faces of Modernity: Modernism. Avant-Garde. Decadence. Kitsch. Postmodernism*¹⁵, tradusă în românește abia în 1995. În spațiul american, contextele românești sunt aproape anulate fizic; ele nu mai există ca structuri ale demonstrației propriu-zise decât acolo unde servesc, prin istoria individuală, ca nume pe care cultura-sursă (română) și le revendică. E amintit Eliade (*Mitul eternei reînțoarceri*) pentru modelul mitic și recurent în concilierea luptei dintre antici și moderni. Apelează la figura lui Tzara în definirea avangardei, recuperând formula „antiarte pentru antiartă” și îl citează pe Cioran din *Căderea în timp* la ideea de decadență. Toate aceste recuperări (puține) sunt în fond moștenirile de ordin teoretic pe care Matei Călinescu le resimte ca argumente în vederea susținerii *fețelor modernității*, intrate la rândul lor în sfera circuitului mondial. Cu toate acestea, teoria modernității, în relația sa paradoxală cu istoria, își are rădăcinile, cum spuneam, în definirea *conceptului modern de poezie*, legătură recalibrată însă în contextul american:

„Sentimentul unei rupturi dramatice în tradiția modernă explică utilizarea, în critica americană actuală, a unei distincții terminologice care amintește distincția europeană între avangardă și neoavangardă, dar ale cărei implicații și consecințe sunt deopotrivă mai vaste și mai confuze. Este vorba de distincția *modernism / postmodernism*. [...] De aceea, din punctul de vedere al modernității literare, ne putem simți îndreptățiți, uneori, să prețuim orientările premergătoare și, dimpotrivă, să disprețuim perioadele despre care nu se poate spune decât că urmează unor schimbări culturale cruciale.”¹⁶

Teodora Dumitru, în aceeași grilă a circumscrierii lui Matei Călinescu într-un sistem triadic universal, prin apelul la formula „rețelei” – Paul de Man, Matei Călinescu și Antoine Compagnon –, susține necesitatea revenirii la Călinescu și la rediscutarea problemei dialecticii. În acest registru, al influenței și al revendicărilor colaterale, exegeta oferă o analiză a conceptului literar – *modernitate* – pentru a-i demonstra caracterul participativ la o istorie a ideilor. În fond, în ceea ce-l privește pe Călinescu, autoarea recunoaște o oarecare carență în raport cu definirea teoriei în relația sa cu tradiția și, implicit, cu contextul social:

„Această valorificare infidelă merge, la rândul ei, atât în sensul unei continuări a teoriei demaniene (care «ar fi trecut cu vederea» aspecte considerate de Călinescu importante pentru aprofundarea tezelor modernității), cât și împotriva acesteia, prin revenirea la istorism și chiar la pozitivismul cu bază sociologizantă respins de Paul de Man – punct în care viziunea lui Matei Călinescu își reclamă un traseu personal, transparent distanțat de perspectiva demaniană.”¹⁷

Volumul *Rereading*, apărut în 1993 și tradus în românește în 2003¹⁸, configurează același tipar al teoreticianului, focalizând de această dată lectura în aspectul ei diacronic – „citirea” – și în aspectul ei sincron totodată – „recitirea”. *Poetica (re)lecturii* e determinată de cel puțin trei constante: timp, concretizare și structură. Are loc o recalibrare la scară mai mare a unui început de teorie a lecturii, datat în 1965, la București:

„Aciti, în înțelesul superior al cuvântului, presupune o atitudine activă față de carte. [...] Lectura fiind, într-un anume fel, o experiență de cunoaștere, cititorul va respinge dintr-o carte ceea ce îi pare fals, distonant, lipsit de autenticitate, precum și ceea ce îi pare dinainte știut [...] lectura este și ea o creație: descoperirea unor sensuri, acceptarea sau respingerea lor nu sunt simple creații mecanice, ci presupun un coeficient, mai mic sau mai mare, de efort creator, dar care, neobiectivându-se expresiv, rămâne latent și incipient.”¹⁹

În ce măsură această recalibrare funcționează în sistemul cărților de teorie și de critică ale lui Matei Călinescu rămâne încă o problemă de discutat. Cert e că o abordare transnațională răspunde la întrebarea legată de dialogul identităților mateincălinesciene (universitar român vs universitar american) și, deci, de contextele sociale diferite care le determină. De ce Matei Călinescu e relativ absent în receptarea discursului critic (critica criticii) din spațiul românesc, cu toate că demersul său consacră la mijlocul anilor '60 nume precum: Adrian Păunescu, Constanța Buzea, Ion Alexandru, Gabriela Melinescu s.a., rămâne, probabil, un gest reflex, moștenit din perioada comunistă. Într-un registru actual, Andrei Terian²⁰, vorbind despre necesitatea demarării unui proiect comparativ care să se ocupe de ocurențele și „paralelisme evolutive” dintre cultura literară română și cea latino-americană, trage un semnal de alarmă în ceea ce privește metoda criticii de azi. În aceeași măsură, mergând tot pe criteriul exportabilității, statutul formării discursului teoretic dinspre cultura-sursă înspre cultura-țintă, migrarea dintr-un regim totalitar înspre unul democratic, atrage cu sine o serie de problematizări ce merită a fi discutate din perspectiva teoriilor *world literature*. Altfel spus,

cum poate fi justificată atitudinea călinesciană în raport cu libera circulație a teoriilor despre modernitate în acest sistem global al culturii (reiterând formula lui Pascale Casanova: bursa valorilor teoretice). Astfel că în *Cinci fețe...*, deși contextele românești sunt aproape inexistente, se poate vorbi de o mutație a discursului din spațiul comunist către maturitatea academică din mediul american. Matei Călinescu își rescrie teoria modernității prin raportarea indirectă la grila mult mai aplicată pe care i-o oferă formația românească, în timp ce mediul occidental îi permite o (re)valorizare de ordin ideologic, social și, în cele din urmă, estetic.

Aflat, așadar, într-un exil individual, al anilor '70, Matei Călinescu se încadrează în ceea ce Eva Behring numește „al doilea val al emigrării impuse politic”, fapt ce va conduce la decizia personală de a rămâne în exil, venită nu dintr-o constrângere agresivă a regimului, ci de una psihologică, „dictată” de adoptarea așa-numitelor Teze din iulie 1971:

„În general, în anii șaizeci-șaptezeci nu se mai poate vorbi despre o «grupare de exil». Nu se mai putea forma un consens general, ca în cazul emigranților inițiali ai exilului madrilen, din moment ce era vorba despre scriitori cu niște convingeri etice, literare și estetice puternic individualizate. Desigur, îi lega și pe ei experiența comună din timpul dictaturii, dar nu exista o legătură afectivă între generații, o ideologie comună, care să le dea identitate ca grup. Ei nu doreau să se evidențieze nici printr-un comportament special, nici printr-o concepție comună despre lume. Refuzaseră tutela politicii culturale din țară, își exprimaseră într-un fel sau altul – dar în mod deschis – opoziția față de realitatea socialistă, căzuseră pradă în mare parte optimismului general la venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu în anul 1965, convingerii că va avea loc o democratizare a vieții publice și o deschidere în politica culturală.”²¹

În această ordine, a acceptării realității regimului ceaușist, Matei Călinescu va recunoaște, mult mai târziu, în 1990, într-un interviu acordat Gabrielei Adameșteanu, că, la nivel de conștiință, exilul se impunea prin nevoia evadării din „mentalitatea de ostatici”, în același fel în care din punct de vedere cultural presupunea să păstreze o „memorie a națiunii”²². Problema unui „dincolo” pusă în această grilă a trecerii granițelor are în contextul de față suportul traversării dinspre cultura română (cu dimensiunea politică pe care anii '70 o implicau) înspre occidentalismul spațiului universitar american (la rândul său în tensiune, cum va mărturisi autorul). Măsura în care la Călinescu se păstrează această „memorie a națiunii”, despre care el însuși vorbește, este discutabilă, având în vedere modul în care raportarea la cultura română în

conceperea teoriilor modernității nu implică o referință directă, ci doar speculată, existentă într-un sub-text al formării intelectuale a comparatistului de mai târziu.. Încercarea de panoramare, așadar, a contextului istoric și a discursului transnațional impune o serie de interogări a modului în care dimensiunea existențială a amprentat în discursul jurnalului structurile identitare mateincălinesciene, care par a se construi acolo. Astfel, se cere o analiză asupra felului în care jurnalul servește problematicii identității pe care discursul teoreticianului o reclamă. *Identitatea*, în contextul *naționalismului*, pe care îl revendică de cele mai multe ori orice discurs din sfera publică, ajunge să configureze în cazul de față, vom vedea, o predispoziție a identității aflate în criză. De o astfel de criză vorbește și Sanda Cordoș, când califică exilul în termenii unui „nomadism” dat în sine de această condiție:

„Plecați din România în timpul dictaturii, pentru toți acești scriitori exilul a avut un caracter definitiv, de călătorie fără posibilitate de întoarcere. Dacă exilul a echivalat cu o intrare în moarte (...), revenirile în țară sunt însoțite ele însele de anxietatea, irealitatea și inaderența unei întoarceri din moarte. [...] Aceste reveniri sau pelerinaje în țara de origine întretaie, iar nu încheie condiția de nomad a scriitorului exilat.”²³

Odată stabilit câmpul construirii teoriei, pe care studiile literare le consemnează atât în discursul critic, cât și în cel al analizei literare, se impune interogarea dimensiunii existențiale a discursului din marginea teoriilor – jurnalele²⁴ –, întrucât identitatea în sine, de fapt criza ei, reprezintă punctul comun al celor două tipologii discursive: teorie și jurnal. În ce măsură această recalibrare funcționează în sistemul cărților de teorie și de critică ale lui Matei Călinescu rămâne încă o problemă de discutat, pornind chiar de la analiza discursului identitar reperabil în jurnale.

Interesul pe care îl provoacă tema identității la Matei Călinescu ține de natura condiției sale și integrează într-un parcurs al culturii române actuale disponerea într-un globalism, în termenii lui Ion Bogdan Lefter²⁵, a evoluției epocii în sensul „spectaculosului”. Explicația pe care o dă Lefter fenomenului intră în sfera mai largă a preocupărilor contemporane în ceea ce privește câmpul studiilor culturale în general. Acest fenomen este rezultatul unei traume naționale, deci identitare, care pare să fi plasat România (și pe scriitorii ei) într-un cerc vicios: constrângeri fizice și psihologice din partea sistemului comunist, lipsa libertății de expresie, fuga din țară, respectiv poziția înstrăinatului de patrie. Plângerea traumei comuniste, la nivelul memoriei colective, de către scriitorii români (mă refer aici, la cei exilați, cu toate că au existat/ există luări de poziție de către scriitorii care au ales să rămână; de exemplu cazul romanului subversiv din perioada comunistă) poate fi

catalogată drept comodă, având în vedere distanțarea geografică față de țară. În acest context, întregul vocabular al discursului identitar mateincălinescian se va afla sub semnul înregistrării unor complexe declarate. E vorba despre poziția neadaptatului pe care Matei Călinescu pare să o confunde cu poziția celui care își sacrifică existența națională în favoarea unei libertăți intelectuale și lipsa apartenenței de țară. În cazul lui M. C., *naționalul* nu își mai găsește referința (după plecare) în mentalul profesorului de la Bloomington, cu toate că există în fundalul crizei pierderea preocupărilor unor subiecte precum cazul poeziei lui Eminescu (nu va mai exista nici o referință la volumul de debut, *Titanul și geniul în poezia lui Mihai Eminescu: semnificații și direcții ale etosului eminescian*, apărut în 1964) și punctele unei realități existențiale. Sacrificiul, citit în termenii pe care îi propune autorul fețelor modernității, este de fapt doar unul interior, întrucât migrarea și decizia de a rămâne în America s-au derulat pe fondul unui interes profesional și a unei decizii pragmatice: trăirea visului american de către un intelectual român la începutul anilor '70. Contextul comunist de acasă, exilul și forfota evenimentelor pe care tezele lui Nicoale Ceaușescu din 1971 le-au produs au favorizat succesul de care Matei Călinescu s-a bucurat în spațiul american. Încadrarea, pe această platformă, a unui discurs identitar (existențial) în sfera pierderilor personale și a constrângerilor socio-politice (și de-o parte, și de alta din punctul de vedere al celor două spații) constă, de fapt, în identificarea valențelor pe care le găsim în jurnale fie ca moduri de explicare a cărților de teorie, fie ca simple mărturisiri identitare. Interogarea celor din urmă va furniza date despre ceea ce am identificat ca fiind transnațional la Matei Călinescu.

Note:

1. Teodora Dumitru, *Rețeaua modernităților. Paul de Man – Matei Călinescu – Antoine Compagnon*, (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2016).
2. Pascale Casanova, *Republica mondială a Literelor*, trad. din franceză de Cristina Bîzu (București: Curtea Veche Publishing, 2007), 21.
3. David Damrosch, *What is World Literature?* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003).
4. Matei Călinescu, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă*, ediția a II-a (Pitești: Paralela 45, 2005), 7.
5. „World-systems analysis is a perspective in creation. It is a holistic, uni-disciplinary view of social reality. Its future development and its future intellectual utility will be a function of how plausible its empirical conclusions prove to be and how useful its analytic insights will be to those engaged in the real struggle over the transition to a new world order.”, în Immanuel Wallerstein, *World-System History* (Oxford: Eolss Publishers, 2004).
6. Pentru o periodizare a operei lui Matei Călinescu, vezi Ștefan Borbély, *Matei Călinescu, monografie, antologie*,

receptare critică (Brașov: Aula, 2002), 7-65.

7. „I would like to propose a new term – *deep time* – to capture this phenomenon (...) Literature is the home of nonstandard space and time. Against the official borders of the nation and against the fixed intervals of the clock, what flourishes here is irregular duration and extension, some extending for thousands of years or thousands of miles, each occasioned by a different tie and varying with that tie, and each loosening up the chronology and geography of the nation.”, în Wai Chee Dimock, *Through Other Continents. American Literature Through Deep Time* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006), 3-4.
8. Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadentă, kitsch, postmodernism*, trad. de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu (București: Univers, 1995), 8.
9. Matei Călinescu, *Eseuri critice* (București: Editura pentru Literatură, 1967), 112, 117.
10. Călinescu, *Eseuri critice*, 132.
11. Matei Călinescu, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă* (București: Eminescu, 1972), 5.
12. Călinescu, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă*, 227.
13. Casanova, *Republica mondială a Literelor*, 12-17.
14. Călinescu, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă*, 285.
15. „Traduceri în japoneză (1989; o nouă ed. în 1994), spaniolă (1992), română (1995), suedeză (2000). Un eseu despre Nietzsche este tradus în: *La città delle parole*, ed by Paolo Chairini, Aldo Venturelli and Roberto Venuti (Napoli: Guida Editori, 1993).”, în Borbély, *Matei Călinescu, monografie, antologie, receptare critică*, 100.
16. Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, 117-118.
17. Dumitru, *Rețeaua modernităților: Paul de Man – Matei Călinescu – Antoine Compagnon*, 58.
18. Matei Călinescu, *A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii*, trad. din engleză de Virgil Stanciu (Iași: Polirom, 2003).
19. Matei Călinescu, *Aspecte literare* (București: Editura pentru Literatură, 1965), 328-329.
20. Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii* (București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2013).
21. Eva Behring, *Scriitori români din exil 1945-1989: o perspectivă istorico-literară* (București: Editura Fundației Culturale Române, 2001), 34.
22. Matei Călinescu, „Mentalitatea de ostatic”, în Gabriela Adameșteanu, *Obsesia politicii* (București: Editura Clavis, 1995), 62-68.
23. Sanda Cordoș, *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică* (București: Cartea Românească, 2012), 156-157.
24. Mă refer la seria de jurnale a lui Matei Călinescu, care vin să confirme din margine problema identității aflate în criză; seria reîntregită a jurnalelor apare în 2016 la Humanitas.
25. „Interesul special pe care-l provoacă tema/ temele identității se datorează evoluțiilor generale ale epocii: e o consecință a tuturor fenomenelor de tip «globalist» și «integraționist» pe care-l vedem avansând spectaculos, atât

în forme instituționalizate (organizații supranaționale, cooperări intercontinentale), cât și în experiențele individuale.”, în Ion Bogdan Lefter, *Despre identitate. Temele postmodernității* (Pitești: Paralela 45, 2004), 5.

Bibliography:

- Adameșteanu, Gabriela, *Obsesia politicii / The Obsession of Politics*. București: Editura Clavis, 1995.
- Behring, Eva, *Scriitori români din exil 1945-1989: o perspectivă istorico-literară / Romanian Writers in Exile 1945-1989: A Historico-Literary Perspective*. București: Editura Fundației Culturale Române, 2001.
- Borbély, Ștefan, *Matei Călinescu, monografie, antologie, receptare critică / Matei Călinescu, Monograph, Anthology, Critical Reception*. Brașov: Aula, 2002.
- Casanova, Pascale, *Republica mondială a Literelor / The World Republic of Letters*, trad. din franceză de Cristina Bîzu. București: Curtea Veche Publishing, 2007.
- Călinescu, Matei, *A citi, a reciti. Către o poetică a (re) lecturii / Rereadings*, trad. din engleză de Virgil Stanciu. Iași: Polirom, 2003.
- Călinescu, Matei, *Aspecte literare / Literary Aspects*. București: Editura pentru Literatură, 1965.
- Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism / Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism*, trad. de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu. București: Univers, 1995.
- Călinescu, Matei, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă / The Concept of Modern Poetry: from Romanticism to the Avant-Garde*. București: Eminescu, 1972.
- Călinescu, Matei, *Conceptul modern de poezie: de la romantism la avangardă / The Concept of Modern Poetry: from Romanticism to the Avant-Garde.*, ediția a II-a, Pitești, Paralela 45, 2005
- Călinescu, Matei, *Eseuri critice / Critical Essays*. București: Editura pentru Literatură, 1967.
- Cordoș, Sanda, *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică*. București: Cartea Românească, 2012.
- Damrosch, David, *What is World Literature? / Worlds of Letters. Representations and Identities in Romanian Post-War Literature*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003.
- Dimock, Wai Chee, *Through Other Continents. American Literature Through Deep Time*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006.
- Dumitru, Teodora, *Rețeaua modernităților: Paul de Man – Matei Călinescu – Antoine Compagnon / The Network of Modernities: Paul de Man - Matei Călinescu - Antoine Compagnon*. București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2016.
- Lefter, Ion Bogdan, *Despre identitate. Temele postmodernității / About Identity. The Themes of Postmodernity*. Pitești: Paralela 45, 2004.
- Terian, Andrei, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii / Export Criticism: Theories, Contexts, Ideologies*. București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2013.
- Wallerstein, Immanuel, *World-System History*. Oxford: Eolss Publishers, 2004.

Aceasta nu este o haină de piele: Michel Foucault și schema „fashion thinking”. Pe marginea unui dialog cu designerul Ștefan Muscă

Viorella MANOLACHE

Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu” al Academiei Române
Ion I. C. Brătianu Institute of Political Sciences and International Relations, Romanian Academy

Personal e-mail: vio_s13@yahoo.com

*This is not a leather jacket: Michel Foucault in the scheme of “fashion thinking”
On the edge of a dialogue with designer Ștefan Muscă*

The present text is the dialogic conclusion offered for the Romanian Fashion Philosophy Event (18-20 April 2019, Qreator by Iqos, Bucharest), resulting from a certain type of analysis and interpretation, by folding/applying the philosophy of Michel Foucault on the fashionable patterns of “fashion thinking”, and also from a very unusual way of laying down precisely articulated philosophical perspectives, from the laboratory of Romanian fashion itself, during conversation with designer Ștefan Muscă.

The statement this is not a leather jacket will work [here] in the same interpretive way of correspondence – ceci n’est pas une pipe, pleading in favour of a double set of arguments: the first is aimed at the present absence of the French philosopher in the/from finite fabrics of the domain of fashion thinking, by the process of (de) marking theoretical segments able to make us to believe both in a series of method (fashion) insinuations, while still fingerprinting them with the substance of ideas, the constituent-irrigators of the area; the second recovers the ability of re-signifying the location of the body in the structure of socio-institutional relevant contexts, Foucault’s views showcasing processes that underlie the system of fashion, able to provide the necessary tools for both image analysis and visibility, for the transfer of the insignia of clothing into the practice of the socio-politico-cultural. An appearance that is prevailing in the attempted placement of Michel Foucault inside a series of fashionable designers, consisting precisely in his recognition as philosophical trendsetter.

Keywords: „fashion thinking”, Michel Foucault, fashionable, dressing, clothing

Contextul unui dialog anunțat

Designer-ul Ștefan Muscă propune un tip de filosofie vestimentară echivalentă unui *mind-trip* particular. Proiectele sale îl etalează, concret, prin parcurgerea secvențelor culturale (în special, a celor

occidental-orientale), cu popasuri necesare și inedite, în limitele unor intervale culturale și mentale specifice, preponderent urban-nonconvenționale (clubul, pub-ul, strada, metroul etc.), dar pliabile și spațiilor convenționale-formale (salonul de recepție, biblioteca, Universitatea, Atheneum-ul, biroul etc.). Parcursul

reconfirmă ceea ce este conturat și în domeniul/în schema „fashion thinking” drept o veritabilă *Fashion Odyssey, travelling*-ul urban fiind pretextul aplicat de Ștefan Muscă pentru a-și marca și trasa propriul teritoriu conceptual, printr-o amprentă vădit cinetică, acționând cu convingere și originalitate pentru modificarea și rescrierea ADN-ului vestimentar-urban: hainele sunt făcute pentru a fi purtate, pentru a provoca reacții și comentarii, dar și pentru a contura și a întreține o stare-de-sine individualizantă. Specificitatea modei, în concepția lui Ștefan Muscă, se cere interpretată cu referire la dubla semnificație a hainei, acreditată cu valențele unui alt strat epidermic, ca suprafață contextuală, de sinteză, pe care se renegociază ideatic, senzorial și practic, confluența sinelui cu lumea, dar și raportarea/relația individului la/cu ipostaza de instrument-parte a mecanismului de a se plia spațiului, prin intermediul creațiilor vestimentare.

„Made by Ștefan Muscă” este sintagma care semnifică un demers transgresiv și centrifugal, de demontare (bucată vestimentară-cu-bucată) a aceluia *fashion* forțat să se adapteze și să corespundă unui *mass production*, destinat nu numai a interoga ineditul fenomenului, ci și a-l provoca, dincolo de *trend*-uri, de a lua în calcul paradigme libere de fond, dar sensibile ca formă. Mesajele lui Ștefan Muscă sunt limbaje aplicate hainei, texte menite a articula conținuturi și energii diferite (non-liniare – dintre cele mai recente, *Stay Wild, Ever/Never sau Distinctive Look*), prin decodificarea vizibilității și prin manifestarea diferenței just gestionate. Ștefan Muscă este designer-ul celei de-a treia epiderme: peste piele, haina; peste haină, filosofia & mesajul acesteia.

Deopotrivă, experiment de „fashion thinking” constând în lansarea de creații vestimentare chestionărilor cu privire la identificarea de sine, la plasarea eului într-un anumit spațiu, la intenția de a fi acolo, acum/atunci/cândva, și de extensie a *gândirii fashion*, fie dinspre spațiul nipon (On Kawara), sau dinspre tentațiile avangardiste (Hussein Chalayan), fie dinspre filosofii textuale ale procedurii de *subtraction cutting* (Julian Roberts), *forma textilă & textuală* pe care o cultivă Ștefan Muscă excelează prin deconstrucții și reformulări, prin nefinisări și sincope manifeste, prin registre dislocate și remontări șocante, prin suprafețe iregulare și *frame*-uri aparent nefinisate, prin asimetrii volumetrice premeditate, prin materialități incizate, prin grefe, inserturi și inserții multiperspectivale.

În acreditarea cu sens director a crezului din dictonul „haina îl face pe om”, Ștefan Muscă se autoplaează – de două ori – în/pe traiectul filosofic al aceluia *Fashion Odyssey* anunțat: o dată, prin chiar pledoaria explicită a lui James Joyce pentru expresia proverbială numită, cu referire la aparențele și esențele vestimentare, menite „a lua ochii” și „a lăsa cu gura căscată”; și a doua oară, prin întoarcerea homerului

Ulise, cel care având *o altă haină* are și *o altă înfățișare* zeificată. În registrul deificărilor urbane de secol XXI – „haina (il) face pe (z)eu”! –, amprenta lui Ștefan Muscă este un indiscutabil *must have*.

Michel Foucault: absența prezentă în schema „fashion thinking”

Există în schema de implicare a lui Michel Foucault la/în constructele *fashionable* de „gândire a modei” o dublă semnificație argumentativă.

Prima explicație pledează în favoarea *absenței prezente* a filosofului francez în *țesăturile finite* ale domeniului definit, care recurge la procedul de (de) marcare a segmentelor teoretice, apte a lăsa să se întrevadă, deopotrivă, un set de insinuări de metodă (*modă*), dar și de amprentare cu substanță ideatică, constitutiv-irigatoare a arealului.

Lecturate în *dublou*, perspectivele propuse de Lori Smith¹ și de Joanne Entwistle² insistă asupra co-implicării lui Michel Foucault în dezbateră focalizată asupra raportării demersului filosofic la *fashion*, considerând că, deși [Foucault] nu a scris niciodată nimic despre modă și despre vestimentație, ideile/conceptele/(post)structurile sale pot fi aplicate domeniului, prin însăși arhitectura lor ideatică, de fundamentare a relației/raportului putere-cunoaștere, prin prelungirile de sens ale teoriilor cu privire la corp și la corporalitate, prin diagnosticarea efectelor biopoliticii, dar și prin recuperarea discursurilor despre putere. Mai mult decât atât, Joanne Entwistle consideră că *framework*-ul foucault-ian este aplicabil și util situației/practicii filosofiei codului vestimentar, prin valorizarea registrului/*dispositif*-ului despre ideea-forma disciplinară a corpului, ca modalitate de re poziționare a acestuia, în raport cu sinele și cu ceilalți. Deloc întâmplător, opinia de la care demarează J. Entwistle este aceea potrivit căreia, mecanismul conceptual și procesul de *dressing* reprezintă o serie de practici conștiente sau inconștiente, drept opțiune sau replică referitoare la normele și exigențele de pregătire ale corpului pentru a fi plasat într-un context social particular. De altfel, în *croielile* reperelor cu care operează mecanismul de „fashion thinking” se pot regăsi (*în absență*) *pliurile* gândirii foucault-iene, mai ales în acceptarea (*prezenței*) modei ca *produs cultural ambiguu-instabil*³, acreditat cu coordonatele unei suprafețe conflictuale, pe/în *cutele* căreia normele și abaterile sunt, în mod constant, (re)negociate: *gândirea modei* extinde *proiectiv* optica centripetală asupra domeniului, reconfigurându-l drept areal empiric, fundamentat printr-o „abordare centrifugală”. În acest context aplicat, moda reprezintă alternativa analitică de interpretare a proceselor socio-culturale⁴ sau varianta de reducere a decalajelor dintre/între resursele teoriei

fashion și actul de reevaluare a angajamentelor pe care le implică integrarea acesteia unei perspective filosofice: „dacă un filosof se preocupă de analiza conceptuală a modei, poziția sa rămâne în continuare aceea a unui filosof sau acesta devine acum teoretician de modă? Cine îi va citi textul? În ce departament va preda? Care este importanța acestui demers?”⁵. Un posibil răspuns survine tocmai din tentația de a-l adăuga pe Foucault seriei de *prezențe* exemplificatoare pentru alegerea oportună a unui cod vestimentar academico-didactic⁶, *model* etalat pentru/prin formula unui stil adecvat mediului academic: un Michel Foucault ipostaziat cu *haină sport în carouri, guler răsfânt, lăsat în jos, vestă și pulover*.

- Referitor la codul vestimentar/tipul-ideal de *dressing academic*, Ștefan Muscă consideră că filosofia care funcționează și în domeniul academic este aceea de mecanism al *fashion*-ului – a creației vestimentare, obligând individul (indiferent de poziția socială) să poarte o anumită haină, opțional și, prin aceasta, să agreeze o semnătură/amprentă unică. Academic, ceea ce primează este eticheta de stil, imaginea, reafirmarea unei plăceri a văzului/ochiului, redoază, însă, de o imagine controlată, respectuos/respectabilă și de prestație. Reactualizată, ținuta academică ar trebui să valorizeze costumul de stofă reinterpretat, despărțit definitiv de „banalul Oxford”, de amprenta de *vintage*.

Al doilea argument vizează însăși *prezența-prin-absența-insinua(n)ță* a lui Foucault în schema „*fashion thinking*”, (pre)text operat de Jane Tynan⁷ în/prin recursul de examinare al practicilor și al discursurilor de *fashion*, filtrate prin intermediul operei foucaultiene. Perspectiva atașează preocupările cu privire la corp/corporalitate, ca loc(us) al controlului social, mecanismelor discursului, dispozitivelor guvernării sau biopoliticii, elasticității de sens resimțite inclusiv dinspre practicile sociale arondate modei, frumuseții, stilului și normelor de reglementare vestimentară, stabilind că moda și vestimentația sunt co-implicate procesului de evidențiere și de conservare a identităților colective. Formula *accesorizează* (în sens vestimentar s.n.) optica aplicată detentei *fashion*-ului de a coagula sau de a diviza comunitatea socială, unghi filtrant care nu poate omite recursul foucault-ian la resorturile practicilor subversive, cele care provoacă și întrețin forțele/puterea de normalizare a corpului. Pentru Jane Tynan, tocmai *prezența* activ-activată a lui Foucault în *gândirea modei* susține și lasă deschise interpretările cu privire la felul în care filosofia *fashion*-ului reprezintă un construct implicat în menținerea identității colective, evidență afirmată la paritate cu actul de a acredita practicile subversive de *fashion* cu valențe de forțe direcționate în fluxul normalizării puterii asupra corpurilor. Doar printr-o grilă interpretativ-foucault-iană, consideră Tynan, se pot cuantifica articularele și dezarticularele modei, ca sistem cultural, multifacetările

sale convergând înspre echivalarea *fashion*-ului unui construct trifazic – *discurs-practică-industrie* – arondat doar prin intermediul lui Foucault, practicilor discursive ale modei. De aici, sensul de desemnare al amplasării corpului înăuntrul contextelor socio-instituționale relevante, de reafirmare a evidenței potrivit căreia, câmpurile de cunoaștere situate istoric dispun de puterea de a etala existența subiectelor și a obiectelor, acestea articulându-se, prin intermediul formațiunilor discursive, înăuntrul unui câmp al cunoașterii și fiind astfel investite cu sens obiectual, socio-cultural. Acreditate cu rol pivotant, metodele lui Foucault etalează procesele care fundamentează sistemul de *fashion*, oferind instrumentele necesare pentru analiza imaginii, a vizibilității și a punerii în practica socio-politico-culturală a însemnelor vestimentare.

- Ștefan Muscă (*tipul de atitudine filosofică și de practică a design-ului regăsit în sintagma fashion thinking; câteva reflecții pe marginea fashion-ului, ca act de raportare filosofică la corp*): Designerii fac (și) filosofie. Dar problema care se impune în această discuție, este aceea a designer-ului și nu a creatorului/creatorilor de modă. Creatorii au murit (*inflexiuni nietzscheene* – s.n.). Designer-ii redesenează invențiile creatorilor de *fashion*, într-o și printr-o refacere, recompunere, redistribuire a energiilor și filosofiilor deja create. Meritul și, deopotrivă, noutatea unei astfel de filosofii rezidă în aptitudinea de a interacționa, de a prinde filosofic momentul căruia i se adresează cerința vestimentară, prin raportare (și acesta este un act autentic-filosofic) la trei elemente esențiale: *eu – eveniment – lume*. Pentru că schema *fashion thinking* implică un act de a filosofa pe suprafața corpului. •

Absența lui Foucault din arealul discursului explicit despre *fashion* este contrabalansată de o *prezență controlată*, punctual-punctată în substanța unei analogii cu trimitere la mecanismul de funcționare al *fashion*-ului. Recontextualizarea pe care o propune Foucault vizează reconsiderarea rolului de *filosof-(de)la-catedră*, ipostază acreditată cu valențele împlinirii misiunii de a expune/ comunica o formă și un conținut cunoașterii, demers asimilat de Foucault procesului de a *confectiona un pantof* (proiectarea unui obiect prin cea mai bună formă posibilă), dar, mai ales, prin formula de a se autodescrie ca *artizan (designer s.n.)*, care operează cu o triplă procedură: confectionarea spre consum a unui obiect; aducerea cu sine a acestuia, arătarea sa, ca apoi produsul să fie lăsat publicului, și acesta să facă (după propriul *gust și stil s.n.*) ceea ce consideră cu el⁸.

Aceasta nu este o haină de piele!

Demarând de la evidența punctată – *ceci n'est pas une pipe*⁹ – în sensul admiterii unei sinonimii forțate între *a nu fi, a nu reproduce, a nu reprezenta, a nu afirma*

lingvistic sau a nu reasambla nimic (cu interes într-un bun/produs finit a cărui prezență suverană ar conduce semnificația/ denumirea înapoi la modelul original/la matricea primă), *aceasta nu este o haină de piele* urmează [aici] aceeași formulă pe care Foucault o aplica pipei lui Magritte. Dacă la Magritte există două pipe (aceeași pipă, aceeași declarație) – prima este simplificată, fiind în exces, a doua multiplică intenționat ambiguitățile – Foucault afirmă că există două pipe, două desene ale aceleiași pipe, o pipă și un desen al acesteia, fiecare reprezentând un obiect diferit, sau o pipă și altceva, sau nicio imagine nu reprezintă o pipă, ci alte obiecte. Cu toate acestea, enunțul se referă tocmai la poziția (captivă, prinsă, închisă) disproporționat - plutitoare (*vaporos – solid*), la noțiunea ideal-simplă de pipă, sau la fantezia pipei. Este momentul în care Foucault devine susținătorul unei alte interpretări, ca alternativă a textului magritte-ian: „nu căuta o pipă adevărată. Aceasta este o pipă închipuită”.

Aceasta nu este o haină de piele funcționează în același fel interpretativ, etalând contextul practic, *vaporos* al unui comportament erotic descătușat, parte efervescentă a subculturilor (publice) din cartierele gay din New York, Chicago, Los Angeles sau din San Francisco, de eliberare a unui tip de fascinație pe care Foucault o mărturisește încă de la prima sa vizită în California, din anul 1975. La momentul numit, *haina de piele* era asimilată unei „stenograme sartoriale și lingvistice”, unui semn amalgamat de erotism și sado-masochism, unui design și unei amprente „dure, fragede și flamboiante”. *Stenograma* echivalează *caligramei* (din *Ceci n'est pas une pipe*) ca mod de a identifica, în simultaneitate, prezența și vizibilitatea imaginii, de a stabili corelația acesteia cu textul, ori de a deschide brusc și de a descompune pe loc caligrama, astfel, dispărută; a întrevădea forma vizibilă/lizibilă a literelor care intră în relație incertă, nelimitată și confuză, cu *graphia*, fără a pretinde vreo suprafață comună de întâlnire; a înmulți similitudinile cu trimitere doar la ele însele; a verifica cu atenție, la finalul procesului chimic, precipitatul obținut „în ultima eprubetă”, pentru a stabili dacă afirmația *aceasta este o pipă* exprimă cu adevărat negația *aceasta nu este o pipă*.

Astfel, *haina de piele* reprezintă o *graphie* vestimentară aptă a traduce/indica un tip contextual particular, fiind o declarație, un mod de deschidere a fondului instinctiv, o variantă de ieșire din poziția/postura prinsă, captivă, închisă, de ancorare a unei perspective intime, într-o zonă clar delimitată: arealul Folsom era populat de bărbați, majoritatea pe motociclete, cu blugi albaștri și jachete de/din *piele neagră*, recompunând modelul lui Marlon Brando, din filmul *The Wild One*, loc dublat de spații alternative, fiecare cu o atmosferă gestionată diferit, evocând și întreținând „medii fantastice”¹⁰. Tocmai în acest context, Foucault resimte din plin, concret, „pe propria

piele” atracția (*îndrăzneala* în termenii lui James Miller) pentru mecanismul *vizibil-invizibil*, pentru un tip de adevăr-destăinuire, regăsit în chiar mecanismul de repetare a faptelor și a evenimentelor celor mai scandaloase, în reafirmarea adevărului virtute, etalat prin însăși atenția pe care o acordă vieții private, dar și expunerii sale dozant-publice (Foucault nu refuză dezbaterile cu privire la sado-masochism, apare în public purtând *haine de piele*, în cheia unui „fashion thinking”, asimilat „liberului și sfidătorului Diogene”).

La întoarcerea în California, conversația lui Foucault cu Hans Sluga (cu privire la catedra de filosofie de la Berkley) se focalizează asupra vieții din San Francisco, asupra statutului pe care îl imprimă vestimentația *din piele* și asupra utilizărilor sale, Foucault asimilând materialul numit relațiilor de putere și de sexualitate, cu tot ceea ce presupune inversarea ambiguității a rolului stăpân-sclav, interesat de problema masculinității, și preocupat de problematica pe care o suscită în cheie filosofică *pielea*: „a fost ceva foarte important pentru el și am vorbit despre asta”¹¹.

Același raport *vizibil-invizibil* funcționează și într-o/printr-o altă dublă expunere de sens: raportat la felul în care era „văzut”/perceput, dar și în funcție de modalitatea în care își construia/„arăta” imaginea, David Macey recompune un dublu Foucault: pe de o parte, profesorul de la Collège de France, cu o imagine academică, și, pe de alta, un alt Foucault, îmbrăcat în *piele neagră* (câteodată căptușită cu lanțuri și inele metalice), rezonând activ la *icon-ul* combustibilor momentului 1968, semn distinctiv al unei generații de „tineri în jachete de piele străne”¹².

În contra afișării unei disponibilități pentru consum și pentru confirmarea unui statut material mai mult decât satisfăcător, atitudinea vestimentară a lui Foucault dispune de semnele/semnalele de refuz ale statutului social specific burgheziei provinciale – imaginea sa din campus-ul Universității din Toronto fiind aceea a profesorului îmbrăcat în blugi, cu o cămașă albă și cu o *jachetă de/din piele neagră*¹³. Ca mod(alitate) a unei maxime vizibilității, David Macey insistă asupra atitudinii *riscant-periculoase* a lui Foucault la volanul *Jaguar-ului* său¹⁴ (nici acest gest nefiind unul de epatanță materială – mașina sport era cumpărată la mâna a doua, deși scumpă și în această formă și predispusă problemelor mecanice), obiect-în/de-mișcare/viteză care etalează un tip de *asortare*, de predispoziție pentru o ritmicitate *fashion*: mașina era de culoare bej, cu tapițerie *din piele neagră*, Foucault asortându-și hainele cu paleta de culori din această schemă.

• *Piele & Denim*: Ștefan Muscă consideră că *pielea* rămâne un accesoriu vestimentar scump, mai ales, raportat la redesenările și la reinterpretările sale, în funcție de diferite coduri cultural-vestimentare. Construcțiile/adaptările pe care le suportă sunt diverse

– gândindu-ne doar la filosofile care i se atașează de la prima sa formă, jocului de/din piele. Vestimentația, în general, și haina de piele sunt în sine un cod cultural. Pielea și Denim-ul, ambele își dispută întâietatea, dar și coabitează în ceea ce înseamnă calitatea materialului cu cel mai mare impact, la nivel global. Ambele însoțesc (și filosofic) etapele de formare (șalopeta Denim a nou-născutului) și de maturizare. Ele își justifică valențele de material prim, și, mai ales, statutul de cele mai dorite și cele mai purtate materiale.

Michel Foucault..., Calvin Klein ..., Yves Saint Laurent

Aspectul, care prevalează în decizia de plasare a lui Michel Foucault în seria unor designeri la modă, consistă tocmai în prezența *vizibil*-deschizătoare, de *trendsetter* a acestuia și în *invizibilitatea* atașant-insinuantă, deopotrivă, a lui Yves Saint Laurent și a lui Calvin Klein. Ambii devin pretexte de relecturare a ceea ce Roland Barthes denumea prin vestimentar-imagini, drept obiectualizare a transformărilor imaginii în limbaj. Deloc întâmplător, R. Barthes recurge la o imagine-textuală sugestivă, la un accesoriu (și de această dată) *din piele* – o *curea de piele*, cu un trandafir aplicat – element/detalii vestimentar care etalează modalități de structură diferite, părți referențiale ale aceleiași realități, dar a căror diferență rezidă în substanța particulară și în relațiile non-liniare pe care conținutul numit le implică. Raportul aduce împreună, forme, linii, suprafețe, culori și amplasări particular-spațializante, cu înlănțuirii de cuvinte, dacă nu logice, insistă Barthes, cel puțin sintactico-plastice, operând îmbinarea *hainelor-imagini* cu *hainele-texte*, registru lipsit de linii de demarcație ferme, în contextul în care ceea ce funcționează este un tip de tranziție a substanței *imaginii* înspre categoriile relaționale cu care operează *textul*. Pentru Barthes, *hainele reale* induc o a treia realitate, aceea a formei finite a produsului tehnologic (*a măsura, a coase, a tăia, a produce*), proces prin care obiectul real dispune de structura plastică a imaginii și de esența lexicală a hainei-text¹⁵.

Lecturată prin grila analitică, propusă de R. Barthes, seria anunțată în/de chiar subtitlul prezentului insert urmează *tipul* codului pseudo-real al vestimentarului, pe care același Barthes îl puncta în/printr-un dublu set de unități de semnificații: cazul A – *clothing = World* și cazul B – *clothing = Fashion*¹⁶. Deopotrivă, piesă de *fashion*, dar și element-parte al unui univers/unei lumi de imagini/coduri/texte, *haina de piele* reprezintă un obiect semnificant, statut confirmat prin însuși actul *de a vedea o jachetă deghizată în haină*¹⁷ (*aceasta nu este o haină de piele*), în sensul în care jacheta corespunde unui arhetip formal, renunțând a mai fi un simplu obiect material și devenind o imagine referențială, un cod cultural. De aici și sensul reîncărcat de substanță

al corporalității, concept care angrenat registrului vestimentar se cere a fi receptat drept garant al convertirii unui anumit tip de sentință corporal-fințială la înțelegere, marcând traseul deschis de la corp abstract la corp real, prin încarnare într-un corp-ideal, supus artificiilor contextuale (*cazul B*), și parte a relațiilor de putere infinite (*cazul A*)¹⁸.

Despre diferența sensibilă dintre haină și jachetă de piele: Ștefan Muscă afirmă că schematic, lucrurile sunt clare; haina de piele echivalează unei opțiuni *office*; jacheta induce o atitudine degajată, de sport. În subtext, diferența și clarificarea este reinterpretată: nimic nu rămâne până la capăt doar *office* sau doar sport. Genurile se deghizează, se suprapun, se asaltează. Atitudinea socială, culturală, sexuală etc., pe care acest articol vestimentar o conține, nu mai este una singură și, cu siguranță, nu mai poate fi redusă la o ecuație simplificată.

Alec Bălășescu *descoase* mecanismul de a-i aduce împreună (fără a-i face să se întâlnească, însă) pe Michel Foucault și Calvin Klein¹⁹, printr-un set de *pliuri*, cu rolul de a evidenția *faldurile* multiperspectivale ale modei și de a puncta felul în care domeniul se cere a fi recunoscut ca obiect al științelor sociale, prin „vizibilitate extremă”, prin forma textilă & textuală lecturabilă, prin grila (funcțională) de a *citi* în/prin vestimentație structura de gen, de clasă, de rasă sau de vârstă și, mai ales, prin recursul la semnificațiile unui dublu demers manufacturier etalat – semnătura designer-ului și prețul/eticheta. De aici, punctarea unui reflex *evazat* cu valoare de funcționalitate inversă/ inversată: pe de o parte, intermedierea recunoașterii și etalării unui *habitus* specific prin actul purtării hainelor, și, pe de altă parte, capacitatea vestimentar-ului de a reflecta corpul social, politicile corporale și puterea de a crea, prin practici semnificante, corpuri ideale. Sistemul modei de-și reconstruiește, stilistic și decodificant (prin prisma relațiilor de putere), atât diferența (stilul rebel) ca identificare încă ne-normalizată, cât și direcționarea tendințelor înspre tipul-ideal, influent, care prefigurează eticheta și oferă îmbrăcămintei conținut. Perspectivele foucault-iene, cu privire la biopolitică, sunt reintegrate de Alec Bălășescu unei ecuații de rezonanță a modei la consumerismul formelor interiorizate ale controlului, mecanism raportat la dorința și la primatul a două acțiuni conjugat-antagonice – „fă-ți pe plac” și „rezistă la tentație” – ambele cu rol în modelarea subiectului neoliberal al guvernamentalității. Desigur, moda este asimilată unui tip de biotehnologie, „de modelare a corpurilor recognoscibile și a subiecților [socialmente] acceptați. Moda este atât o anatomo-politică a corpului, cât și o biopolitică a spațiului social (...) Disciplina acestei tehnici se aplică atât corpului (în măsura în care purtarea unor haine implică anumite atitudini prescrise), cât și sinelui (în măsura în care manipularea semnificațiilor sinelui creează și actualizează, în

mod constant, sinele)²⁰. Dianna Taylor potențează constructul numit printr-un recurs la vestimentar, asemeni unei decizii de a *purta* efectele relațiilor de putere, considerând că alegerea vestimentară se cere raportată unui cod al selecției tributar direcției juridico-discursive prescrise, act prohibitiv, în măsura în care legea discursivă specifică precizează „ce se poate sau ce nu se poate purta”. Atrăgând conceptele foucault-iene în această ecuație, Dianna Taylor arondează decizia numită, contextului comunității și cerințelor modei, ambele parte a relațiilor de putere extra-legale (ceea ce Barthes ar denumi prin *lege a modei*), care definesc și impun forma alegerilor²¹.

O a doua secvență îl atașează virtualizant pe Michel Foucault schemei *memelor*, cu trimitere filosofico-psihologizantă²², punctată la interval de/cu *print*-uri vestimentare – de la pulovere în „stilul Foucault”, la punerea în oglindă a felului de a purta mai bine o *haină de piele* – dar, mai ales, plasându-l pe acesta, în lăuntru formulei de model prim, pentru împrumutul vestimentar și pentru preluarea imaginii, demers situat în constructul auto-motivant al *imitării drept cea mai sinceră formă de flatare*. Reactualizată ca imagine preluată, *haina de piele* (ca *must have* vestimentar) a lui Foucault trimite la Yves Saint Laurent, puloverul alb, la *Our Legacy*, ochelarii, la *Warby Parker* și stilul revoltat de a-și rade părul – la lama *Bic!* Ceea ce se întvede din/în recursul prezentat, este tocmai investirea pivotantă a lui Foucault ca etalon structural-vestimentar, sursă pentru preluarea unui cod, a unui mesaj și a unui mecanism de auto-cunoaștere.

De la cele două inflexiuni directoare, anunțate de Alec Bălășescu – „fă-ți pe plac” și „rezistă la tentație” – trebuie să fie punctat însuși recursul lui Foucault²³ la demersul de „preocupă-te de sine”, efect marginal, dar continuu-circulator al primatului lui „cunoaște-te pe tine însuși”, să te îngrijești, să ai grijă de tine, să nu te dai uitării – apogeul acestei preocupări fiind acela de autocunoaștere. O atitudine generală față de sine, față de ceilalți și lume, un mod de a privi lucrurile, de a fi în lume, de a conduce acțiuni, de a avea relații cu ceilalți; formă de atenție, de privire transformatoare dinspre exterior. Raportarea și conectarea la primatul îngrijește-te de tine însuși! – necesitatea subordonării primului – interior, spre sine, veghe asupra gândirii, a ceea ce se petrece în gândire – prin exercițiu și meditație. Acțiune exercitată asupra sinelui, prin îngrijire, modificare, purificare – transformare și transfigurare.

Forme de reflecție și o serie de practici – nodul marcant al *istoriei subiectivității* se regăsește în *istoria practicilor vizând subiectivitatea*. Privilegierea autocunoașterii în defavoarea preocupărilor exterioare – act tulburător, de împiedicare a relațiilor cu ceilalți, egoism și retragere – lansează, din contră, morala cea mai austeră și riguroasă. Problema adevărului – filosofia, formă de gândire, care-și pune întrebări

cu privire la ceea ce poate (nu ce este) exista drept adevărat sau fals, la ceea ce îi îngăduie subiectului să aibă acces la adevăr, determinând condițiile și limitele acestuia; spiritualitatea este căutarea, practica, experiența prin care subiectul operează asupra lui însuși prin transformări necesare pentru a accede la adevăr. Practicile de sine sunt proceduri create, prescrise indivizilor pentru a-și fixa identitatea în funcție de un anumit număr de scopuri, prin raporturi de stăpânire de sine sau de cunoaștere de sine – comportament exterior – cunoaștere-putere.

Cultura de sine constă în ansamblul corelațiilor dintre adevărul cunoștințelor și raționalitatea conduitelor – a măsura cum stăm, în ce stadiu am ajuns în acceptarea adevărului ca principiu de conduită. Cultura de sine – element regulator al guvernării de sine – presupune eliberarea din presiunea statului, a tipului de individualitate statală (normalizare și guvernare generală), prin promovarea noilor forme de subiectivare - individ și comunitate – interese și drepturi care se opun prin completare – drepturile adaugă moduri, opțiuni, stiluri și forme culturale.

• *Vorbind despre fashion, ca mod de construcție a sinelui și despre factorul subiectiv implicat*, Ștefan Muscă stabilește paritatea, apelând la esențialul dictoanelor: *Haina face pe om. Haina face imaginea omului*. Aceasta este o filosofie a *fashion*-ului care primează astăzi și care reinstaurează, filosofic, primatul unei *imagini bune*. Tot ceea ce se construiește în jurul acestui sistem de gândire reafirmă principiul hedonist, conjugat cu predispoziția genetică, de a aprecia ceea ce ne place. Iar a plăcea ține de cultură, de mentalitate, de exercițiile (și filosofice s.n.) de autoeducare a gustului și a alegerii.

Note:

1. Lori Smith, „Fashion Theory: Foucault and Discourse”, in *Rarely Wears Lipstick*, 22 noiembrie 2012, <http://www.rarelywearslipstick.com/2012/11/fashion-theory-foucault-and-discourse/>, accesat la 27 martie 2019.
2. Joanne Entwistle, *The Fashionable Body: Fashion, Dress and Social Theory*, Polity Press, 2015.
3. Natalie W. Nixon & Johanna Blakley, „Fashion Thinking: Towards an Actionable Methodology”, in *Fashion Practice*, 4:2, 2012.
4. În acest context particular, *gândirea proiectivă* este acceptată drept modalitate de raționament și de rezolvare a problemelor/conflictelor, mecanism instrumentat și perfecționat, cu precădere de *designeri*, dispunând de principii lesne de învățat/de deprins de către oricine și cu aplicabilitate inter-și multidisciplinară. A se vedea, în acest sens, Trine Brun Petersen, Maria Mackinney-Valentin & Marie Riegels Melchior, „Fashion Thinking”, in *Fashion Practice*, 8:1, 2016.

5. Giovanni Matteucci, Stefano Marino, *Philosophical Perspectives on Fashion*, Bloomsbury Academic, 2016.
6. Christopher Lee, „Dressing the Professor: What to Wear for Working in Academia”, in *Gentleman's Gazette*, 8 august 2018, <https://www.gentlemansgazette.com/dressing-the-professor/>, accesat la 30 martie 2019.
7. Jane Tynan, „Michel Foucault: Fashioning the Body Politics”, Chapter 11, in Agnès Rocamora, Anneke Smelik (eds.), *Thinking Through Fashion: A Guide to Key Theorists*, I.B. Tauris, 2015.
8. „A Conversation with Michel Foucault”, in *Partisan Review*, 38, 2, 1971, p. 201. A se vedea, în acest sens, James Miller, *The Passion of Michel Foucault*, Simon & Schuster, 1993, pp. 181-182.
9. Michel Foucault, *This is not a Pipe*, cu ilustrații și scrisori de Rene Magritte, tradus și editat de James Harkness, University of California Press, 1982.
10. James Miller, *The Passion of Michel Foucault*, Simon & Schuster, 1993, pp. 259-260.
11. *Ibidem*, pp. 344-345.
12. David Macey, *The Lives of Michel Foucault*, Verso, 2019.
13. *Idem*, *Michel Foucault*, Reaktion Books, 2004, p. 25.
14. *Ibidem*, p. 49.
15. Roland Barthes, *The Fashion System*, University of California Press, 1990, p. 6.
16. *Ibidem*, pp. 54-55.
17. *Ibidem*, p. 219.
18. *Ibidem*, pp. 259-260.
19. Alec Bălășescu, „Michel Foucault îl întâlnește pe Calvin Klein. Moda ca tehnică a guvernamentalității”, in *Idea Artă + Societate*, nr. 17, 2004, <https://idea.ro/revista/index.php?q=ro/node/40&articol=209>, accesat la 27 martie 2019.
20. *Ibidem*.
21. Dianna Taylor (eds.), *Michel Foucault. Key Concepts*, Acumen, 2011, p. 18.
22. <https://www.facebook.com/michaelfoucault96/>, accesat la 19 martie 2019.
23. Michel Foucault, *Hermeneutica subiectului: cursuri la College de France (1981-1982)*, Editura Polirom, Iași, 2004.

Bibliography:

- Barthes, Roland, *The Fashion System*, University of California Press, 1990;
- Bălășescu, Alec, „Michel Foucault îl întâlnește pe Calvin Klein. Moda ca tehnică a guvernamentalității”, in *Idea Artă + Societate*, nr. 17, 2004, <https://idea.ro/revista/index.php?q=ro/node/40&articol=209>, accesat la 27 martie 2019;
- Entwistle, Joanne, *The Fashionable Body: Fashion, Dress and Social Theory*, Polity Press, 2015;
- Foucault, Michel, *Hermeneutica subiectului: cursuri la College de France (1981-1982)*, Editura Polirom, Iași, 2004;
- Foucault, Michel, *This is not a Pipe*, cu ilustrații și scrisori de Rene Magritte, tradus și editat de James Harkness, University of California Press, 1982;
- Lee, Christopher, „Dressing the Professor: What to Wear for Working in Academia”, in *Gentleman's Gazette*, 8 august 2018, <https://www.gentlemansgazette.com/dressing-the-professor/>, accesat la 30 martie 2019;
- Macey, David, *Michel Foucault*, Reaktion Books, 2004;
- Macey, David, *The Lives of Michel Foucault*, Verso, 2019;
- Matteucci, Giovanni, Stefano Marino, *Philosophical Perspectives on Fashion*, Bloomsbury Academic, 2016;
- Miller, James, *The Passion of Michel Foucault*, Simon & Schuster, 1993;
- Nixon, Natalie W. & Johanna Blakley, „Fashion Thinking: Towards an Actionable Methodology”, in *Fashion Practice*, 4:2, 2012;
- Petersen, Trine Brun, Maria Mackinney-Valentin & Marie Riegels Melchior, „Fashion Thinking”, in *Fashion Practice*, 8:1, 2016;
- Smith, Lori, „Fashion Theory: Foucault and Discourse”, in *Rarely Wears Lipstick*, 22 noiembrie 2012, <http://www.rarelywearslipstick.com/2012/11/fashion-theory-foucault-and-discourse/>, accesat la 27 martie 2019;
- Taylor, Dianna (eds.), *Michel Foucault. Key Concepts*, Acumen, 2011;
- Tynan, Jane, „Michel Foucault: Fashioning the Body Politics”, Chapter 11, in Agnès Rocamora, Anneke Smelik (eds.), *Thinking Through Fashion: A Guide to Key Theorists*, I.B. Tauris, 2015.

Object and Interpretation

Raluca STANCIU (SOARE)

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
 Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Social and Human Sciences
 Personal e-mail: ralucasoare2003@yahoo.co.uk

Object and Interpretation

The in-depth transformation of the public space, translated into a replacement of facts and things with a system of interpretation, is what determines new relational experiences and new schemes of perception that are working within a register of shared appearances. Significances receive a value of their own, and the symbolic function becomes autonomous in relation with the referent. Out of this, a new subject-object/mass-merchandise dialectics is born: the significances we bestow on objects emerge inside fields of interaction, and objects are reproduced inside a code that is structuring the social corpus.

Keywords: object, symbol, appearance, perception, legitimization, semblance, reproducibility, code, image.

We may not be talking about a dissolution of subjectivity, yet we are witnessing instances of going beyond the subject and of the self, while symbolic significances receive a value of their own. Structuralism predicates a conventional reality, structured by and through conventions sprung out of techniques and practices associated with signification. Along with structuralism, semiotics also approaches in a constructive manner the formulation of laws and rules that allow it to wish for the status of becoming a theory of significance systems and of mechanisms of signification, thus obscuring the issue of subject and value. Nearing to meanings and values is performed within limits that are assumed and also given by codes, the universe of meanings is only tangentially accessible, and to catch the contents referring to the subject is to retort to techniques typical to hermeneutics.

In a world in which the subject becomes marginal, objects and things are placed in a new light, that reveals a new relation with these, therefore inducing “a reification of intersubjectivity”. “There is in this connection a sort of combination between what we

call possession rapport to things and the intersubjective relationship we transfer to them. This way, sometimes things become part of our dialoguing subject, and other times we go so far as to give things the quality of subject accompanying us in the world.” (Frunză, 15)

The seduction symbolism’s theme is developed against the background of postmodern debates over the disappearance of the subject, providing a passage from the world of individuals towards the world of objects. The consumption culture products simultaneously become objects of seduction and seduction-exerting subjects. Seduction is not an element intrinsic to things, but rather functions as an over-added reality to the spectrum of signs. It is entirely relational, things and beings are drawn into a communication process in which seducer and seduced sit on interchangeable positions. Within this continual exchange of significances, the distinction between seducer and seduced, between subject and object is dissolving. Seduction feeds on communication, its existence is strictly communicational, while the strategy of seduction presupposes a ritualic play as a

way of producing objects along the spectrum of shared appearances.

If we are talking about the symbolic construction of public space, we can depart from the prerequisite of a community's collective cultural memory, understood as a sum of relational experiences. Objects receive value as a result of collective recognition and authorization. In the absence of a universe that bestows meaning on them, objects would be no more than irrational gestures. All objects are subjected to categories of perception and appreciation. The logic of symbolic goods is contained within their double nature – merchandise and significances, or otherwise said, the very objects and the discourse about objects. "The endeavour of material manufacture means nothing in the absence of the endeavour of producing the manufactured object's value. The gown worn at the Royal Court, as evoked by old-time economists, has no value other than the one given by the Court, which, by producing and reproducing itself, is reproducing all that makes up life at the Court, that is, the entire system of agents and institutions responsible with the production and reproduction of habituses. (...) As an almost experimental verification of this fact, the value of a Court gown disappears along with the Court and the herewith associated habituses ." (Bourdieu, 2012, 231). By extrapolation, according to Bourdieu, no object will hold a purely utilitarian objective value, since at the origin of its value lie a set of subjective historically and socially determined dispositions. The schemes of perception, appreciation and expression function as a historical system that indicates the limits of production and circulation of objects as cultural produce.

The order of production is overlaid by a consumption order, both generating a system of objects. These are never offered alone, but rather within a context that speaks about them, which radically changes the individual's relation to the object, their approach to the object representing an approach to a set of contextually determined significances. Even more, as Baudrillard points out, objects organize themselves in a "panoply" or "collection", they "call on each other, respond to each other and decline on each other." (Baudrillard, 2008, 31). Therefore, we are not talking about a range of objects, but rather about a range of significances, where the objects organized in branches engage the consumer into a series of complex motivations, while his desires glide from one object to another, according to necessities that are internal to the system. Once separated from objective determinations, products are being consumed as image, that becomes itself consumed, as a semblance or substitute to reality. So it is, according to Baudrillard, that the individual is seating himself in the shadow of signs, refusing what is real. "Image, sign, message, all that we consume

represent our peace, sealed by the distance to the world." (Baudrillard, 2008, 41)

Everyday life is no more a space of convergence between things, facts and everyday gestures, but a system of interpretation, in which individuals consume the reality "by means of anticipation or retrospectively (...) from a distance, that distance that belongs to the sign." (Baudrillard, 2008, 39)

By performing an analysis of social interpretations, Ritzer (Ritzer, 2010) distinguishes between two categories of significance that he places in relation with human definitions given to social phenomena. The two social constructs – "nothing" and "something" are the result of opinions and actions referring to places, things, persons or services; reasonings about *nothing* and *something* are affected by the change of perceptions, standards or evaluations. The definition of branding given by Trout best illustrates Ritzer's analysis: "Marketing is a battle of perceptions, not of products (...). It's an illusion. There is no objective reality. There are no facts, no best products. All that exists in the world of marketing are perceptions in the minds of the customer or prospect. The perception is the reality. Everything else is an illusion." (Trout, 2001, 6-7). For want of a stable content, the nothing has a great capacity of signification and re-signification by means of branding; consumption of brands implies therefore a search for the meaning of life through consumption.

The nature of objects, the production mode and the categories of perception are the three fundamental changes brought by the first decades of the 20th century. The multiplication techniques achieved under the slogan of accessibilisation – or bringing the object closer to people, spatially and as an appropriation of its meaning, are bringing in the way of our perception objects stripped by the aura¹ that confers them authenticity and uniqueness. This perception, structured by social rapports, reveals a re-structuring of man's relation with reality. One first characteristic of this new category of perception (or experience in relation with the object) is the repeatability of a context that places the knowing subject face to face with the object; the second characteristic emerges from the fact that the reproductive technique, with its mass dimension, is not addressing the individual perception any more, but the masses of consumer-observers, thus creating a new masses-merchandise dialectic. By multiplication of copies, the phenomenon of reproductiveness substitutes a once-in-a-time-only produced event with a mass phenomenon, this process leading to a shattered vision of reality, since it allows the reproduced object to offer itself to be seen or heard in any circumstance, thus gaining a permanently present character.

The hermeneutic tradition helps us understand

better the fact that the perception of symbolic forms always implies a contextualised and also creative process of reinterpretation; the significances we bestow on objects are born within well structured social frameworks or interaction fields, in which individuals develop a sense of the self, the others, the history and of their place in the world. Therefore, as Thompson says, “individuals place themselves on different positions within these fields, depending on the various types and quantities of resources they have at hand. In some cases, these positions gain a certain stability, while being institutionalised, that is, becoming part of a relatively stable group of rules, resources and relations having a certain degree of durability in time and a certain expansion in space, and which are linked with the purpose of attaining some of the general aims.” (Thompson, 2000, 17). Therefore, the ways in which people understand relations, actions and objects are spin-offs of human interaction within historically set contexts; the fact that these significances are created and re-created through human interaction gives them a fluid, changeable character. Yet, both knowledge and significant action are only possible by the use of culturally conditioned symbolic codes. An approach on the symbolic space from perspective of communication emphasizes the fact that the activities of public relations are acting more and more over social and cultural contexts through production of symbols. Organisations reproduce cultural traits that dominate the social environment out of which they emerged². Therefore, beyond norms and formal procedures created by organisations, these themselves make up a symbolic space, in which the product becomes image, reliance and acceptance.

The consumed object is therefore not a produced object, a result of a person's effort, but one which is being re-produced, within a code that is structuring the social fabric. Production does not correspond to a concrete finality any more, but functions on grounds of some generalized social relations of reproduction, with a function of adaptation and integration of the social corpus. Material goods become ideals of social conformity that operate designations, classifications and hierarchical rosters.

We therefore bear witness to a pub-type culture, a sign of real autonomisation of this symbolic function of the object in relation with its utility. The objects around us, defined by new criteria, such as mobility, commutability or eclecticism, mark a new stage in our conception about culture, communication and values.

Note:

1. W. Benjamin is debating the symptomatic process by which the technical reproductiveness is depriving the object of its *aura*, dislocating it from the realm of tradition and stealing its authenticity, whereby is understood “all that constitutes the object of tradition”. When the material duration of an object or its tradition loses its relevance, then even “the historical authority of that object becomes questionable”. (Benjamin, 2012, 13) “What exactly is the aura? It is a strange fusion between time and space: a unique appearance of a remoteness, no matter how close it may otherwise be. (...) Yet, today's people are simultaneously characterized...”
2. Berger and Luckmann show that “legitimation produces new meanings that serve for an integration of significances already attached to certain institutional processes. (...) The symbolic universes are integrating various domains of significance and comprise inside a symbolic whole the institutional order. (...) The way in which the symbolic realm correlates itself to the most comprising level of legitimation is so obvious, and the field of practical application is long overdue.” (Berger, Luckmann, 2008, 129, 133)

Bibliography:

- Baudrillard, Jean (2008): *Societatea de consum. Mituri și structuri. (The Consumer Society. Myths and Structures)*, București: Comunicare.ro.
- Benjamin, Walter (2015): *Opera de artă în epoca reproductibilității sale tehnice. (The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction)*, Cluj-Napoca: Tact.
- Berger, Peter L., Luckmann, Thomas (2008): *Construcția socială a realității. (Social Construction of Reality)*, București: Art.
- Bourdieu, Pierre (2012): *Regulile artei (Rules of Art)*, București: Art.
- Frunză, Sandu (2014): *Advertising Constructs Reality*, București: Tritonic.
- Ritzer, George (2010): *Globalizarea nimicului. Cultura consumului și paradoxurile abundenței. (Globalisation of Nothing)*, București: Humanitas.
- Thompson, John B. (2000): *Media și modernitatea (Media and Modernity)*, București: Antet.
- Trout, Jack (2001): *Big Brands, Big Trouble: Lessons Learned the Hard Way*. New York: John Wiley. In: Ritzer, George (2010): *Globalizarea nimicului. Cultura Consumului și paradoxurile abundenței. (Globalisation of Nothing)*, București: Humanitas.

Der Einfluss der kulturellen Zugehörigkeit auf das Verhalten der Figuren in Eginald Schlattners Roman „Das Klavier im Nebel“

Sunhild GALTER

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: sunhild.galter@ulbsibiu.ro

*The Influence of Cultural Identity on the Behaviour of the Characters
in Eginald Schlattner's Novel „Das Klavier im Nebel“*

Norbert Eginald Schlattner has begun to write novels when he was more than sixty years old, after 1989, the year of major political changes in Romania. The immediate success of his three autobiographical novels „Der geköpfte Hahn“ (The beheaded Cock), „Rote Handschuhe“ (Red Gloves) and „Das Klavier im Nebel“ (The Piano in the Fog) was surprising; they were translated in several languages like Spanish, Russian, Portuguese, turned into movies, several Master- and Doctor Theses were written about Schlattner and his novels. The first novel deals with the period of fascism in Romania, the second one with the communist period of Romania, while the third novel is about the tragic love story of a young couple, a Transylvanian Saxon (a german minority in Romania) and a Romanian woman. Although they're deeply in love they cannot overcome the cultural differences. The different cultural background had such a strong impact on their character and mentality that their love couldn't be fulfilled.

Keywords: Norbert Eginald Schlattner, autobiographical novel, „Das Klavier im Nebel“ (The Piano in the Fog), tragic love story, different cultural background.

Eginald Schlattner ist ein in Rumänien lebender, späberufener deutschsprachiger Schriftsteller. Nach langen Debatten haben sich die meisten Fachleute, Literaturwissenschaftler, aber auch Historiker, Kulturwissenschaftler u.a. auf den Terminus „rumäniendeutsch“ für Literatur wie jene Schlattners geeinigt. Das heißt, dass die Autoren ihre grundlegende Entwicklung zum Schriftsteller auf dem Gebiete des Staates Rumänien durchgemacht haben und zumindest ein Teil ihres Werkes dort entstanden ist.

Und zwar sprechen wir von rumäniendeutscher Literatur ab 1918/1919 als nach dem I. Weltkrieg mehrere große Gebiete, die bis dahin zur

Habsburgermonarchie bzw. zum Königreich Ungarn gehört hatten, an das damalige Königreich Rumänien angeschlossen wurden. Und zwar handelt es sich dabei um Gebiete, in denen es große Gruppen deutschsprachiger Bewohner gab; Siebenbürgen, seit dem 12. Jahrhundert Heimat der so genannten Siebenbürger Sachsen, das Banat mit den seit dem 18. Jahrhundert dort ansässigen Banater Schwaben, die Bukowina/das Buchenland, das Sathmarland, die region um Oberwischau mit den so genannten Zipsern.

Die deutschsprachige Bevölkerung lebte, wo es möglich war, geschlossen in bestimmten Regionen, Ortschaften oder zumindest Ortsteilen, so dass sich

dort ein deutschsprachiges Schulwesen und darauf fußend ein deutschsprachiges Kulturleben entwickeln konnte. Kaum hatte man sich auf die neue politische Zugehörigkeit eingestellt, kam der Nationalsozialismus auf. Nach dem II. Weltkrieg, als Rumänien 1948 zur sozialistischen Volksrepublik wurde, war es immerhin das einzige Land in Mittel- und Osteuropa, das seiner deutschen Bevölkerung weiterhin den Gebrauch der deutschen Sprache in der Öffentlichkeit erlaubte, d.h. in Schulen mit deutschsprachigem Unterricht, im Pressewesen, in der Verlagsarbeit und im Bereich des Theaters.

Das liegt zum Teil sicherlich auch darin begründet, dass außer den Deutschen viele Rumänen aus den vormalig zu Österreich-Ungarn gehörenden Regionen im deutschsprachigen Raum, in Wien, Tübingen, Heidelberg, Berlin, oder Marburg studiert hatten. Der Dichter Mihai Eminescu, der Philosoph Lucian Blaga, Namensgeber der Hermannstädter Universität, der Politiker und Verleger Nicolae Iorga, um nur einige zu nennen. 1866 wurde der Deutsche Karl von Hohenzollern-Sigmaringen zum Fürsten von Rumänien ernannt und 1881 dann als Carol I. zum König des neu ausgerufenen Königreichs Rumänien.

Die deutsche Bevölkerung wurde zwar 1945 enteignet und der arbeitsfähige Anteil für fünf Jahre in Arbeitslager in die Sowjetunion deportiert, dem folgte jedoch 1948, nach der Verbannung des Königs Mihai I. ins Exil und der Ausrufung der Volksrepublik, die allgemeine Enteignung des Bodens, der Bodenschätze und aller größeren Produktionsstätten, so dass die deutsche Bevölkerung Anfang der 1950er Jahre zusammen mit den anderen Minderheiten, deren Rechte schon 1945 im so genannten Nationalitäten-Statut¹ festgeschrieben worden waren, und der Mehrheitsbevölkerung einen gewissen Neubeginn wagen konnte. Mittlerweile hatten alle gleich wenig, bzw. keinen Privatbesitz mehr, den großbürgerlichen Familien wurden unabhängig von ihrer ethnischen Zugehörigkeit die großen Wohnhäuser, meist samt Inhalt (siehe Klavierszene im zu besprechenden Roman) beschlagnahmt.

Diese historisch sehr bewegte Zeit, in der Rumänien sich im forcierten Transit zwischen zwei Gesellschaftsordnungen, dem Kapitalismus und dem Kommunismus, befindet, zwischen zwei gegensätzlichen Staatsformen, dem Königreich und der Volksrepublik, in denen minderheitenfreundlicher und nationaler bis nationalistischer Diskurs sich abwechseln², eine Mehrheitsbevölkerung von Rumänen und 18 anerkannte Minderheiten sich in bei Kriegsende neu gezogenen Grenzen zurechtfinden müssen, bildet den historischen Hintergrund des Romans *Das Klavier im Nebel* von Eginald Schlattner.

Diese etwas länger geratene Einleitung wie auch das im Folgenden einführlische Eingehen auf Schlattners

Biografie sind für das Verständnis des Beitrags nötig, weil laut Schlattners eigener Aussage die männliche Hauptfigur des Romans *Das Klavier im Nebel*, und zwar Clemens, stark autobiografisch geprägt ist. Das trifft jedoch auf alle bisher erschienen Romane Schlattners zu. Schlattner hat drei umfangreiche Romane verfasst, die allgemein als Trilogie betrachtet werden, deren Erscheinungsjahr jedoch nicht mit der Chronologie der darin geschilderten Ereignisse übereinstimmt. Der hier besprochene Roman ist 2001 als dritter und letzter der Reihe³ im Zsolnay Verlag in Wien erschienen, wobei seine Handlung den Zeitraum 1944 bis 1951 umfasst, also zwischen der bis 1944 dauernden Handlung des *Geköpften Hahns* und jener der späten 1950er Jahre aus den *Roten Handschuhen* liegt.

Im *Geköpften Hahn* geht es um das Erwachsenwerden eines im Roman 16-jährigen Ich-Erzählers in der multikulturellen Gesellschaft der Stadt Fogarasch in Siebenbürgen, wobei der jugendliche Erzähler lernen muss, dass Freundschaft und Verrat sich nicht ausschließen, dass man in ein- und derselben Familie auch gegensätzliche politische Ansichten vertreten kann und dass sich der am 23. August 1944 gefeierte und „Exitus“ genannte Schulabschluss zugleich auch als Ende der jahrhundertlang gepflegten Lebensform der Siebenbürger Sachsen erweist.

In *Rote Handschuhe* geht es um einen Studenten, der der deutschen Minderheit in Rumänien angehört und neben seinem Studium auch schriftstellerisch tätig ist. Dieser wird Ende 1957 vom rumänischen Geheimdienst, der ‚Securitate‘ verhaftet. Das Buch schildert die Ereignisse aus der Zeit der Inhaftierung, Verhöre, Begegnungen, den Prozess und im letzten, wenig umfangreichen Teil dann die erste Zeit nach der Entlassung. Auch dieser Roman ist stark autobiografisch gefärbt.

Der erklärte Lieblingsroman Schlattners, in dem er sich am meisten wiederfindet, ist jedoch *Das Klavier im Nebel*. Es geht darin um die große Liebe zwischen zwei jungen Leuten aus gut bürgerlichen Familien, dem evangelischen Sachsen Clemens und der orthodoxen Rumänin Rodica, die letztendlich an den für sie unüberwindlichen kulturellen Unterschieden scheitert.

Bevor jedoch näher auf den letztgenannten Roman eingegangen wird, soll zuerst Eginals Schlattners Biografie dargestellt werden.

Eginald Schlattner betrachtet sich als Siebenbürger Sachsen, wurde aber am 13. September 1933 in Arad, im rumänischen Banat, geboren. Mehrere Jahre seiner Kindheit verbrachte er im so genannten Szeklerland, im östlichen Teil Siebenbürgens, in dem ungarischsprachige Szekler leben. Die spätere Kindheit und Jugend verbrachte er in der siebenbürgischen Kleinstadt Fogarasch (rum. Făgăraș, ung. Fogaras), in der damals Rumänen, Ungarn, Juden, Sachsen, Roma, Armenier lebten, ohne großes

Aufhebens um die heutzutage viel beschworene Multikulturalität zu machen. Er besuchte in seiner Jugend das Brukenthalgymnasium mit deutscher Unterrichtssprache in Hermannstadt, rum. Sibiu, das Radu-Negru-Lyzeum in Fogarasch, mit Unterricht in rumänischer Sprache, und das Honterusgymnasium in Kronstadt, rum. Braşov, damals Stalinstadt, wiederum mit deutscher Unterrichtssprache. Nach dem Schulabschluss studierte er im Studienjahr 1952/53 evangelische Theologie in Klausenburg, rum. Cluj, wurde aber relegiert. Wie er meint, „zu Recht: Wollte ich doch als Gottesleugner, 19 Jahre alt, die Theologie ideologisch in die Luft sprengen.“⁴ Danach studierte Schlattner ein Semester lang Mathematik, wechselte dann zur Hydrologie, die er neun Semester lang studierte. Am 28. Dezember 1957, einige Monate vor dem Studienabschluss, wurde er in Klausenburg verhaftet, nach Kronstadt überstellt, wo er zwei Jahre in einer Einzelzelle in Untersuchungshaft zubrachte. Bei dem 1959 anberaumten Prozess wurde Schlattner wegen Nichtanzeige von angeblichem Hochverrat zu zwei Jahren Gefängnis, dem Verlust der bürgerlichen Rechte mit Beschlagnahmung des Vermögens verurteilt.

Nach der Entlassung im Januar 1960 durfte er nicht weiter studieren, sondern ihm wurden verschiedene Arbeitsstellen zugewiesen. Infolge der Generalamnestie für politisch Verurteilte von 1964 konnte Schlattner wieder in die siebenbürgische Heimat zurückkehren, wo er zuerst einmal in der Industriesiedlung Mârşa Arbeit als technischer Zeichner fand.

Zwölf Jahre nach dem politisch bedingten Abbruch des Studiums konnte er 1969 die Abschlussprüfung im Fachbereich Hydrologie ablegen und arbeitete nun als Ingenieur im Werk in Mârşa.

Doch einige Jahre darauf, und zwar 1973, fühlte Schlattner nach zwanzig Jahren religiöser Abstinenz erneut den Drang zur Nachfolge Christi, verzichtete auf die sichere Arbeitsstelle und nahm das Theologiestudium wieder auf und so kam Eginald Schlattner nach dem Abschluss 1978 als Pfarrer in die Gemeinde Rothberg, rum. Roşia, in der Nähe von Hermannstadt, wo er heute noch im Pfarrhaus wohnhaft ist, obwohl es nur noch vereinzelte Gemeindeglieder gibt.

In allen Romanen Schlattners spielt die ethnische Zugehörigkeit der Romanfiguren eine prägende Rolle bezüglich ihrer Denkweise und ihres Verhaltens, und zwar bedingt durch die weiter oben beschriebene historische Gegebenheit des Zusammenlebens mehrerer Ethnien in demselben geografischen Raum, in diesem Fall Siebenbürgen, rumänisch Transilvania, ungarisch Erdély, wo seit Jahrhunderten Ungarn, Rumänen, Deutsche, Juden, Roma, Armenier und auf kleinere Regionen beschränkt im Osten Szekler, im Südwesten Kroaten, Tschechen, Slowaken, im Norden Ukrainer

nebeneinander leben. Und das ist das Besondere an dieser von Schlattner zum literarischen Schauplatz umgestalteten Region; diese so unterschiedlichen ethnischen Gruppen leben oft seit langer und für lange Zeit auf engstem Raum, in derselben Ortschaft sogar, nebeneinander, ohne jedoch in näheren Kontakt zu treten. Man kennt sich, man respektiert das Anders-Sein der Nachbarn, man hilft sich auch zuweilen in Notzeiten, ohne jedoch das Bedürfnis zu verspüren, mehr über die „anderen“ zu erfahren, oder gemeinsame Unternehmungen zu initiieren.

In dem Roman *Das Klavier im Nebel* geht es weniger um die äußere Handlung, die größtenteils undramatisch verläuft, als um die innere Entwicklung der Figuren, den Lernprozess, den sie in größerem oder kleinerem Maße durchmachen. Dabei sind zwar die zwei jungen Liebenden Clemens Rescher und Rodica Neagoe im Mittelpunkt der geschilderten Ereignisse, doch sind auch die anderen Figuren des Romans nicht zu vernachlässigen, da jede von ihnen anders auf die historischen Gegebenheiten reagiert.

Clemens Rescher ist ein siebenbürgisch-sächsischer Fabrikantensohn aus Schäßburg (rum. Sighişoara, ung. Segesvár), dessen Vater Otto Rescher am 11. Juni 1948 für vier Jahre eingesperrt wird, weil er sich der von der neu gegründeten Volksrepublik befohlenen Verstaatlichung seiner Fabrik zur Verarbeitung von Sonnenblumen widersetzt. Die sächsischen und ungarischen Dienstleute kündigen selber um anschließend in der Fabrik zu arbeiten, oder müssen gekündigt werden. Die Frauen der Familie Rescher begreifen die Zeichen der Zeit schneller, obwohl auch Clemens in einem Gespräch mit Isabella Albertini, der Enkeltochter des stadtbekanntem Konditors, meint: „Jeder von uns ist gefangen in seinem Schicksal. Was jenseits davon vorgeht, davon weiß man wenig ... Wir Sachsen meinen ja überhaupt, dass nur wir verfolgt werden, nur wir unter dem Regime zu leiden haben.“ und erhält die Antwort: „Jeder ist eingeschlossen im Ghetto seines Gruppenschicksals.“⁵

Als eine Abordnung der neuen proletarischen Machthaber unter der Anleitung eines mageren, anscheinend aus der Moldau stammenden „Mannes in Schwarz“ mit dem ab sofort wirksamen Evakuierungsbefehl erscheint, begreift Clemens' Mutter Alma Antonia schlagartig, dass sich ihr durch diesen Totalverlust zugleich auch eine einmalige Chance auf einen Neuanfang bietet. Denn es geht ja nicht nur der ganze materielle Besitz verloren, sondern auch die zu dem Zeitpunkt gültige Gesellschafts- und gesellschaftliche Ordnung. Es gibt die alten sozialen Regeln nicht mehr, dass sich ein Sachse bzw. eine Sächsin nur unter ihresgleichen Freunde suchen soll, oder auch innerhalb der Sachsen, dass die Freundschaft eines Buben aus der Oberstadt wie Clemens mit einem Mädchen aus der Unterstadt wie Petra unangemessen

sei. Lange vor ihrem Sohn versteht Alma Antonia, dass zumindest sie persönlich sich aus der Asche ihres bisherigen, unerfüllten Lebens neu erfinden kann. Sie vertieft den Schnitt, verlässt nicht nur wie verordnet das Haus, sondern auch die Familie, ihr ethnisches, sprachliches und kulturelles Umfeld und zieht in eine andere Region Rumäniens, ans Schwarze Meer. Die einzige Ähnlichkeit zu Siebenbürgen besteht darin, dass auch jener Landstrich seit Jahrtausenden multikulturell geprägt ist. Dort haben die Römer und Griechen in der Antike Kolonien gegründet und Städte gebaut, Tataren, Türken, Bulgaren leben ebenfalls seit Jahrhunderten an der Schwarzmeerküste und im Donaudelta die Lipowener, altorthodoxe Russen, die im 17. Jahrhundert ihres Glaubens wegen aus der Heimat flohen. Später, als Clemens die Übergangszeit in einer aus Maisstroh improvisierten Hütte auf dem Feld verbringt, überlegt er:

Oder sollte er wie die Mutter alle Brücken hinter sich abbrechen? Sich fallen lassen bis dorthin, wo einen niemand noch tiefer hinabstoßen konnte? Sich trollen bis in die Dobrukscha am Schwarzen Meer; dort gab es außer den Rumänen noch Türken, Tataren, Bulgaren, warum nicht auch einen Sachsen? Untertauchen im Donaudelta, wo nichts an zu Hause gemahnte, kein Laut, kein Zaun? Auf Schilfinfeln anklopfen bei den Fischerhütten der altgläubigen Lipowaner, die nicht einmal seinen Namen würden aussprechen können? Mit ihnen ausfahren zum Fischen und sich von ihnen im Gewirr der Kanäle und Flußarme die Fußspur Jesu weisen lassen als Weg auf dem Wasser?⁶

Aber er ist ein noch unreifer Junge, der noch einiges erleben muss, bevor er den Entschluss der Mutter nachvollziehen kann. Sie verbleibt dort, in einem mehrheitlich rumänischsprachigen Umfeld und arbeitet sich in einer Fischereigenossenschaft von der untersten körperlichen Arbeit, dem Ausnehmen der gefangenen Fische, zur Buchhalterin hoch, sie, die laut Aussage der Großmutter „noch nie eine Nähnaedel angerührt hat“. Es ist sicherlich kein leichtes Leben, aber ein selbstbestimmtes. Das Glashaus, das sie sich gegen den Trend in der Fabrikantenvilla unter dem Dach eingerichtet hatte und wo sie die Pflanzen immer im Gegensatz zur jeweiligen Jahreszeit blühen und gedeihen ließ, weist schon im Vorfeld der im Roman geschilderten Ereignisse auf ihren Drang nach Selbstverwirklichung, nach Emanzipation, nach dem Abstreifen all der vom Großbürgertum geforderten Verhaltensregeln. Trotzdem wirkt Alma Antonias Entschluss allzu überraschend, er wird nicht unmittelbar motiviert, weder vom Autor durch Hintergrundinformationen, noch von der literarischen Gestalt selbst.

Schlattner ist sich dieser Schwäche wahrscheinlich bewusst gewesen, aber da sein Augenmerk Clemens gilt, setzt er keine ausführlich argumentierende Handlungskette ins Vorfeld, sondern verbrämt die Abruptheit des Geschehens durch eine märchenhafte Sequenz, in der Alma Antonia stark an die Frauen aus den Romanen von Gabriel Garcia Marquez oder Isabell Allende erinnert, die einen besonders geschärften Sinn für magische Momente und Ereignisse haben. Sie legt den Vollstreckern des Evakuierungsbefehls nach einigem Zögern eine Platte mit dem evangelischen Kirchenlied „Nun danket alle Gott“ auf, geht zu dem einen und

löste die rote Rose von seinem Revers. Höflich erklärte sie: „Un souvenir pentru mine.“ Und mehr zu sich: „Jetzt gilt es, das Leben mit beiden Händen zu packen.“ Bereits an der Türschwelle sagte sie, ohne den Kopf zu wenden: „Sie im Anzug, mein Herr, Sie haben mir einen großen Dienst erwiesen.“ Mit dem gelben Ullstein-Roman unter dem Arm ging Frau Alma Antonia weg aus dem Haus ihrer Ehe. [...] Ihre letzten Worte, ehe sie zwischen Bosketts und Spalieren dem Blick entschwand, lauteten: „Adieu, mein Sohn“ und „Posterestante!“⁷

Die ironisch geschilderte und mehrfach symbolisch aufgeladene Szene markiert den Beginn der Entwicklungsgeschichte der Protagonisten. Ab diesem Moment werden sie aus ihrer selbstgewählten Abschottung in einer protestantisch-deutsch bestimmten bürgerlichen Gesellschaft herausgerissen und mit den anderen Bewohnern ihrer Heimat konfrontiert.

Am Ende des ersten, einleitenden Kapitels kommt es noch zu einer hässlichen Szene zwischen Clemens und Petra. Petra Schuffert, ein Mädchen aus einer sehr bescheidenen, armen sächsischen Familie der Unterstadt, mit der Clemens jedoch seit den Grundschulzeiten eine seltsame Freundschaft verbindet, findet ihn in seinem improvisierten Unterschlupf und versorgt ihn mit Essen, Decken, Taschenlampe u.a. Als sie jedoch eines Tages mit dem Fahrrad seiner Mutter heranradelt, verliert er die Beherrschung, beschimpft sie als Diebin und verprügelt sie regelrecht. Diese Begebenheit zeigt, dass Clemens trotz aller Freundschaft Petra all die Jahre über doch latent als „Gesindel“ verachtet hat, dass er immer noch nicht begriffen hat, dass sich die Zeiten grundlegend geändert haben, dass er als Fabrikantensohn nun für die anderen „das Gesindel“ ist und dass er für jede hilfreich gereichte Hand dankbar sein sollte.

Clemens ist erst am Anfang eines Prozesses des Umdenkens, der Öffnung dem Andersartigen gegenüber, den er allerdings bis zum Ende des Romans nicht abgeschlossen haben wird.

„Winnetou“ las er rumänisch, „Onkel Toms Hütte“ in französischer Übersetzung. Er befragte jedes der fremdartigen Wörter, bis er Sinn und Zusammenhänge begriffen hatte. Doch erfüllte ihn nicht nur das Entzücken des Entdeckers, sondern es war ihm, als ob er sich in das Dickicht dieser fremden Sprachen würde flüchten können, darin Schutz finden.⁸

Nachdem er einige Wochen auf dem Feld haust, wird er von Petras Vater, der inzwischen eifrig als Parteifunktionär agiert, abgeholt und zur Arbeit in die Ziegelfabrik zugewiesen. Der Leiter der Fabrik ist der ehemalige rumänische Fabrikant Emilian Tomnatec, der mit seiner Frau im Pförtnerhäuschen haust, eingepfercht zwischen den venezianischen Möbeln, Perserteppichen und Ikonen, die er im Unterschied zu den Sachsen aus seiner ehemaligen Villa mitnehmen durfte. Dabei haben sie nicht einmal ein Plumslo, sondern verrichten ihre Notdurft im Maisfeld. Tomnatec erklärt Clemens den Unterschied zwischen Rumänen und Sachsen anhand der unterschiedlichen Möbel und des unterschiedlichen Bedürfnisses nach Hygiene. In der Ziegelfabrik arbeiten außer Clemens nur Romafrauen und ein junger Mann namens Sivu Savu, der durch eine Lüge Leiter der kommunistischen Jugendorganisation geworden ist und seither die anderen für sich arbeiten lässt. Gruppenverantwortliche ist alte Zigeunerin⁹, immer mit Pfeife im Mundwinkel, die von den anderen Frauen „stăpână“ (Herrin) genannt wird.

Im Verlauf der Ereignisse erfährt man einiges über die Verhältnisse in der Romagemeinschaft: die Mädchen gelten nichts und werden blutjung verheiratet, damit sie zumindest den Status einer Ehefrau und Mutter erhalten, sie gehen immer zwei Schritte hinter den Männern und erhalten erst im Alter ein gewisses Mitspracherecht. Clemens begegnet auf seinem Weg ins Erwachsenwerden mehrmals Romagruppen, die ihm immer wohlwollend und helfend begegnen. Auch der Frauenarzt Dr. Oberth, dessen Haus enteignet und der aus Bosheit von den neuen proletarischen Machthabern in der Romasiedlung am Bach zwangseinquartiert wird, wird von den Roma gut aufgenommen. Sie, die immer die am niedrigsten geachtete Bevölkerungsgruppe darstellten, erweisen sich den enteigneten Sachsen und Rumänen gegenüber, die nun noch weniger als sie haben, als großzügig. Der Bulibascha, das Oberhaupt der Sippe, hat auch Mut, mit Frau Ottilie mitten auf der Straße Tee zu trinken. Dass sie unbekümmert von heute auf morgen leben ist eines der vielen im Roman anzutreffenden halbwaynen Stereotype.

Selbst der jüdische Dr. Tannenzapf, als Kulturreferent zu einiger Macht gekommen, verurteilt die Sachsen nicht pauschal für ihr Mitläufertum in den Zeiten des Nationalsozialismus, obwohl seine ganze Familie aus Nordsiebenbürgen deportiert und umgekommen ist.

Schlattner zeichnet die Figuren seines Romans als eher von der gesellschaftlichen Hierarchie als von der ethnischen Zugehörigkeit bestimmt. Folgerichtig verläuft Clemens' Weg vom arroganten Fabrikantensohn über die Talsohle als Hilfsarbeiter in der Ziegelfabrik zum Facharbeiter in der Porzellanfabrik. Er besucht die rumänische Abendschule, er geht mit den neuen Kollegen aus, doch werden sie nicht miteinander warm. „Sie waren ihm fremd, nicht nur, weil er sich mit der Landessprache schwertat. Er bewunderte ihren zielstrebigem Ehrgeiz im Lernen, er ließ ihre sorglose Weltfreudigkeit auf sich wirken, mit leiser Eifersucht. [...] Für sie war er eher ein Exot, mit dem sie wenig anzufangen wußten.“¹⁰ Obwohl sie schon ihr ganzes Leben lang in derselben Stadt wohnen, im gleichen Umfeld leben, ist jede der ethnischen Gruppen in ihre eigene Welt eingeschlossen, eine für andere kaum entschlüsselbare Welt, geprägt von einer jeweils anderen Sprache, anderen Bräuchen, einer anderen Form der Religiosität.

Dann lernt Clemens Rodica kennen. In einer absurd anmutenden Szene sitzt sie barfüßig in einem Kuhstall mit hundertsieben Kühen an einem Blüthner-Flügel und spielt den Tieren im Dunklen Mozart, Chopin und Enescu vor. Da die Kühe keine Milch mehr gegeben hatten, war man auf die verzweifelte Idee gekommen, sie mit klassischer Musik zu berieseln, denn Dr. Tannenzapf, promovierter Musiker, hatte gelesen, dass Kühe darauf positiv reagieren. Für Clemens ist es Liebe auf den ersten Blick und doch befällt ihn sogleich eine bange Vorahnung, denn an der Aussprache erkennt er bei dem in deutscher Sprache geführten Gespräch, dass sie Rumänin ist: „Grammatik und Syntax wie aus dem Langenscheidt, aber die Betonung der Vokale und das Glissando der Wortenden hinüber zum nächsten Wort – so sprachen Rumäninnen Deutsch.“ [...] Und er erschrak über eine Frage, die ihm durch den Kopf schoß und sein Herz höher schlagen ließ: In welcher Sprache werde ich ihr sagen, daß ich sie liebe? „Te iubesc“? Mir so fremd, daß es mir Zunge und Herz bricht. Oder: „Ich liebe dich“? Ihr so fremd im Zungenschlag, daß es ihr Herz nicht erreicht.¹¹

Seine Großmutter Ottilie wählt wiederum ihre eigene Vorgehensweise im Umgang mit den neuen politischen Gegebenheiten. Aus ihrer Lebenserfahrung weiß sie, dass man die Zeit nicht zurück drehen kann und stellt sich ohne einen Gedanken an die Vergangenheit zu verschwenden der unmittelbaren Gegenwart. Als der russische Offizier, der nun in ihrem Haus wohnt, ihr die Familienfotos bringt, lässt sie sie in die Mülltonne werfen.¹² Sie kommt mit ihrer ehemaligen Haushälterin bei deren Verwandten unter und ist sich nicht zu schade, als Dank nun mit vertauschten Rollen für die zwei angestellten Frauen zu kochen und die Hausarbeit zu machen; was sie

allerdings erst lernen muss. Um die Zuteilung einer eigenen kleinen Wohnung zu erzwingen, inszeniert sie täglich ihren Nachmittagstee mitten auf der Straße. Den neuen Machthabern gegenüber ist das natürlich eine unerhörte Frechheit, doch ihre Rechnung geht auf, denn noch sind die Verhältnisse nicht so gesichert, dass diese es sich leisten könnten, die alte Frau durch eine Verhaftung zur Märtyrerin zu machen. Von ihrem gewesenen Pferdestall wird ein Teil als Zimmer für sie abgetrennt.

Das Verhalten der Mitglieder der Familie Rescher den anderen Ethnien und Kulturen Siebenbürgens gegenüber ist unterschiedlich. Der Vater, Fabrikant Otto Rescher, hat vor der Enteignung sächsische, rumänische und ungarische Arbeiter gleichermaßen gefördert und bei besonderer Geschicklichkeit in die Gewerbeschule geschickt. Dass die neue kommunistische Regierung alle Unterschiede verwischen will, stört ihn nicht im ethnischen und kulturellen Bereich, sondern ihm scheint das Verschwinden jeglicher gesellschaftlichen Hierarchie unerträglich. Das Bewusstsein auf einer der obersten Stufen dieser Hierarchie zu stehen, hatte ihn auch bewogen, sich und seine Frau im Januar 1945 von der Deportation freizukaufen, ohne das als Unrecht den deportierten sächsischen Bauern, Arbeitern und Handwerkern gegenüber zu empfinden, wie Großmutter Otilie Clemens, der in seiner unermesslichen Naivität politischen Ereignissen gegenüber erst von Isabella darauf gestoßen wird, auf Nachfrage erklärt. Die Großmutter hatte ein weniger herablassendes Verhältnis zu den niedriger Gestellten, dafür nehmen die gewesenen ungarischen und rumänischen Hausangestellten, aber auch das Zigeuneroberhaupt, solidarisch an ihrem Nachmittagstee auf den Platz vor der Klosterkirche teil. Sie hat einen scharfen Verstand und sagt unverblümt, was sie zu sagen hat. Aber die Liebesbeziehung ihres sächsischen, evangelischen Enkels mit einem rumänischen, orthodoxen Mädchen übersteigt ihre in der Multikulturalität der Schäßburger Gesellschaft bewährte Toleranz. Als bewusstes Mitglied der siebenbürgisch-sächsischen Gemeinschaft befürchtet sie, dass ihr zahlenmäßig kleines Völkchen seine kulturelle und sprachliche Identität verlieren würde, wenn sich einzelne Mitglieder auf intensive interkulturelle Beziehungen oder gar Verbindungen einlassen.

Die gesellschaftliche Komponente stimmt ja, denn Rodica Neagoie stammt aus einer angesehenen gutbürgerlichen rumänischen Familie, ihr Stiefvater war Präfekt des Komitats Großkokel¹³ gewesen. Auch die Sprache bedeutet kein Hindernis, denn Rodica spricht sehr gut Deutsch. Was sich jedoch als letztendlich unüberwindliches Hindernis herausstellt, ist die Konfession. Solange sie sich im siebenbürgischen Umfeld befinden, geht noch alles gut. Clemens große Liebe heißt mit vollständigem Namen Rodica Ingrid

Melania Augusta Neagoie. Das erklärt sie ihm so: „Rodica, weil das ein rumänischer Name ist, der in keine Sprache übersetzt werden kann. Ingrid, dieser zärtliche deutsche Name, den ich liebe, von einer Tante, meiner Patin, die ich nicht liebe. Melania, griechisch, weil ich bei der Geburt pechschwarze Haare hatte. Augusta, weil es heißt, wir Rumänen stammen von den Römern ab.“¹⁴

Die Unübersetzbarkeit des Namens Rodica ist ein Hinweis auf die Madjarisierungstendenzen vor dem Anschluss Siebenbürgens an Rumänien 1918, als sowohl Namen als auch Vornamen der nichtungarischen Bevölkerung in den Dokumenten nach Möglichkeit ins Ungarische übertragen wurden. Nach 1918 kam es wiederum zur Romanisierung der Namen. Auch die Sachsen wählten für ihre Kinder oft Namen, die nicht ins Ungarische bzw. Rumänische übertragbar waren. Deshalb spricht Großmutter Otilie den Kutscher wahlweise mit Ferenc und Francisc an, worauf er antwortet, sie könne ihn auch Franz nennen.

Der römische Name Augusta ist, ebenso wie die Ikone, die sie als einzigen Besitz gerettet hat und ihr tief im Alltag verwurzelter Glaube, ein Hinweis auf die späteren Schwierigkeiten der zwei Liebenden auch alltägliche Dinge gemeinsam zu tun.

Ihren deutschen Namen liebt Rodica zwar, nicht aber, was dahintersteht. Auch dies kann im Roman als früher Hinweis auf die späteren Dissonanzen zwischen Clemens und Rodica verstanden werden.

Rodicas biologischer Vater ist ein seit dem Krieg als verschollen geltender rumänischer Hauptmann aus dem Karpatendorf Maria Mare in der Valea Doamnei, ihr Stiefvater Dr. Tatu, der ehemalige Präfekt, der mit der ganzen Familie in die Dobrudscha verschleppt worden ist. Rodica ist durch einen banalen Zufall als einzige zurückgeblieben. Da auch ihr ganzer Familienbesitz beschlagnahmt wurde und sie quasi auf der Straße steht, erhält sie durch die Vermittlung von Dr. Tannenzapf ein Zimmerchen auf der Staatsfarm „Der rote Stier“ und erst eine Stelle in der Porzellanfabrik, danach arbeitet auf der Staatsfarm als Kuhmagd, Klavierspielerin und Bibliothekarin. Obwohl sie fast nichts besitzt und körperlich arbeiten muss, findet sie es um ihrer neuen Selbständigkeit willen gut. Weitere Verwandte Rodicas sind eine Pfarrersfamilie in den Bergen und die „böse Tante“ mit ihrem Mann in Bukarest.

Schon bei diesem ersten Gespräch wird ein gravierender Unterschied klar, jener im Glaubensleben. Für Rodica und ihre nun im türkischen Dorf wohnende Mutter gilt es als Selbstverständlichkeit, dass die verstorbene Großmutter sie weiterhin als Schutzengel behüte. In Clemens' evangelisch-volkskirchlichem Verständnis tut man seine Pflicht Gott gegenüber indem man die Lutherbibel liest und am Sonntag feierlich gekleidet den Gottesdienst

besucht, während Gott als Gegenüber, das Gespräch mit ihm und über ihn für Rodica zum täglichen Leben gehört und er in ihrem Verständnis auch nur so lange in der Welt verweilt, so lange die Menschen ihn in ihr Leben einbeziehen - „An uns liegt es, ihn an der Hand festzuhalten, bunul nostru Dumnezeu, ihn in der Welt zu behalten.“¹⁵ Das gegenseitige Unverständnis und die Unkenntnis bezüglich der Glaubensausübung spricht auch aus Rodicas Kommentar, als sie von Clemens erfährt, dass sich Pfarrer Seraphin bewusst zur Deportation gestellt hatte, obwohl er sich hätte verstecken können. „Ich dachte, eure Pfarrer seien sehr gescheit und gebildet, studierte Leute, elegant gekleidet und voller Manieren, aber daß sie auch gläubig sind, habe ich nicht gewußt.“¹⁶

Rodica lebt noch zwischen den Welten. Einerseits ist sie dem früheren Großfamiliendenken verhaftet und vermisst ihre Verwandten, auch wenn es ungeliebte Verwandte sind. Andererseits findet sie es gut, selbständig und frei von allen familiären und gesellschaftlichen Zwängen zu sein, worin sie im Roman das jugendliche Gegenstück zu Alma Antonia bildet.

Clemens und Rodica beschließen eine Reise ans Schwarze Meer zu unternehmen, da beide dort Verwandte haben: Rodicas Mutter und ihr Stiefvater leben dort, aber auch Clemens' Mutter, die er seit ihrem Verschwinden am Tag der Evakuierung nicht mehr gesehen hat. Bloß gelegentliche Postkarten mit lakonischen Texten belegen ihre Existenz jenseits der Karpaten. Die Schilderung dieser Reise ist wie eine Road Novel gestaltet, die verschiedenen Stationen sind zugleich auch Etappen der allmählichen Entfremdung zwischen ihnen.

Ihre unterschiedliche Glaubensauffassung zeigt sich während eines Gewitters in den Bergen. Rodica meint: „Hier hast du deinen Gott in der Natur. Keinen Finger rührt der für uns. [...] Ich aber verlaß mich auf meinen Schutzengel, der für uns beide sorgt.“¹⁷ Die erste Station auf ihrem Weg über die Berge ist der Besuch der Cousine von Rodicas Vater, Ehefrau des orthodoxen Popen Teodor Clăbuc. Er kam als Schatten seiner selbst aus dem Gefängnis doch die ungebrochene Kraft seiner ebenfalls inhaftiert gewesenen Frau baut ihn wieder auf. Dass es im Gebirge Partisanen gibt, die gegen die Kommunisten kämpfen, wusste Clemens nicht. In dem rumänischen Dorf vertreibt die Pfarrfrau wie selbstverständlich böse Geister, alle glauben an den bösen Blick, es ist eine andere Welt. Für Clemens wie für alle Sachsen ist Siebenbürgen der identitätsstiftende Raum, wo sie ihre Sprache, Kultur und den evangelischen Glauben fern von allem Andersartigen wie selbstverständlich lebten. Doch auch dort existiert dieser Schutz nicht mehr und der Eintritt in die Walachei¹⁸ versetzen ihn in das ihm bis dahin unbekannte rumänisch-orthodoxe Umfeld. Clemens

reagiert darauf mit Unsicherheit. Er trägt trotzig die kurzen Lederhosen, die überall auffallen, während Rodica in ihrer Welt aufgeht. In der Klosterkirche von Curtea de Argeş, in der sich die Gräber der rumänischen Könige befinden, weist sie ihn stolz auf die Geschichte ihres Volkes hin. Clemens ist von den Ritualen der orthodoxen Kirche mit Opferkerzen im Kerzenhäuschen, Niederknien und sich Bekreuzigen befremdet, doch um Rodicas willen macht er mit.

Als die Kirche sich gefüllt hatte, traten sie als harmlose Besucher unter die Leute. Als aber alle niederknieten und Clemens noch immer aufrecht stand, dazu nicht einmal das Kreuz schlug und die Leute schon zu murren begannen und ihn mit Blicken durchbohrten, ließ auch er sich nieder zwischen das kniende Volk, neben das geliebte Mädchen, das hier zu Hause war.¹⁹

In der Walachei wird Rodica eine andere, sie nennt ihn Clemente und spricht nur noch Rumänisch, obwohl er die Sprache nicht gut beherrscht²⁰. Die nächste Station ist bei der ungeliebten Tante in Bukarest, die Rodica ins Ausland verheiraten will, denn dann kann die Familie zu ihr auswandern. Rodica fügt sich erst, flieht dann aber und reist mit Clemens weiter ans Meer. Die Erinnerung an ihr selbstbestimmtes Leben und die Liebe zu Clemens sind noch stärker als die Prägung durch die traditionelle rumänische Lebenswelt.

Sie kehren in dem Nonnenkloster „Die Herzmuschel der Mutter Gottes“ in der Nähe von Babadag ein. Rodica darf es als „reine“ Jungfrau betreten, Clemens muss im Außenbezirk bleiben. Dieser äußeren entspricht auch eine innere Trennung. Rodica spürt, dass sein Herzschlag nur noch aus der Ferne an ihren rührt.

Auch das Treffen mit Rodicas Stiefvater, Dr. Tatu, vertieft die Kluft zwischen ihnen. Dieser analysiert die unterschiedliche Bauweise der Ost- und der Westkirche, und zwar richteten sich die westlichen Kirchen nach der Längsachse auf das Kreuz am Altar aus, mit Blick auf die Kreuzigung, auf Christus als Schmerzensmann, wohingegen im byzantinischen Zentralbau der Blick auf die Auferstehung, auf den lebendigen Christus, gelenkt wird. Daraus leitet er ab, dass die orthodoxe „Inviere“ nicht der evangelischen „Auferstehung“ entspreche. Ebenso geht es auf dieser vorletzten Etappe der Reise auffallend viel um die unterschiedliche Auffassung bezüglich Beichte, Schuldvergebung und Abendmahl.²¹ Clemens überlegt, was nötig wäre um „den alten Adam in sich zu ersäufen“, so wie Luther es formuliert hatte,²² da ihn Rodicas vollkommene Hingabe an ihren Glauben beeindruckt. Er macht brav alles mit, doch entfremden sie sich immer deutlicher. Trotzdem beschließt Rodica, eine erste und letzte Nacht mit ihm zu verbringen und

bereitet sich mit Gebet und Fasten darauf vor. Dieser Entschluss ist schwer nachzuvollziehen, man versteht es im Nachhinein als ein letztes Aufbegehren ihres Schäßburger selbstbestimmtes Ichs. Danach wird sie in ihre alte Rolle als Teil der traditionellen rumänischen Familie zurückkehren. Bezeichnend dafür ist Rodicas Satz aus dieser Nacht: „Imi este dor de noi doi.“²³. Sie schickt ihm danach noch eine Postkarte mit demselben Wortlaut, die Clemens jedoch nicht beantwortet. Der Satz drückt die unerfüllbare Sehnsucht nach einer Gemeinsamkeit aus, die sich als unmöglich erwiesen hat.

Wie beliebige Touristen verbringen sie noch einen Tag gemeinsam am Meer und versuchen die sie entzwehenden Erlebnisse zu verarbeiten. Sie verfallen wieder ins Deutsche, was sie an den Anfang ihrer Beziehung zurückführt. Am nächsten Tag reist Clemens ab, während Rodica vorerst dort bleibt. Man spürt, dass es keine gemeinsame Zukunft für sie geben wird. In einer Art Rahmenerzählung erfahren die Leser, dass Clemens ihr nie geschrieben hat, also auch nicht weiß, wie sich ihr weiteres Leben entwickelt hat. Er weiß aber, dass er die große Liebe seines Lebens verloren hat und findet keine Antwort auf die Frage: „Warum hatte er sie gehen lassen? Und warum nie mehr ein Wort an sie gerichtet?“²⁴

Das ist das Problematische an einer Beziehung in der die Partner verschiedenen Kulturkreisen angehören; einer muss dem anderen zuliebe zumindest teilweise seine Sprache, Bräuche, die Art der Glaubensausübung aufgeben. Doch um das zu tun, sind Clemens und Rodica jeweils zu stark in ihrer Identität verwurzelt. Auch wenn Rodica am Anfang der Beziehung zeigt, dass sie dazu bereit ist, kann Clemens seinerseits keine Zugeständnisse machen, so sehr ihn der Verlust der Geliebten auch schmerzt.

Das Verhältnis von Clemens zu seiner Mutter, bzw. zu Rodica deutet auf eine Umkehrung des Parzival-Motivs hin. In dem mittelalterlichen Ritterroman verlässt Parzival das behütete Leben fernab der Ritterwelt und reift vom „tumben Tor“ zum verantwortungsvollen jungen Mann, während seine Mutter vor Herzeleid vergeht. Hier ist es die Mutter, die die veränderten politischen Gegebenheiten zum Anlass nimmt, den Absprung aus der abgeschotteten Welt des gutsituierten Bürgertums zu wagen und die es schafft, sich eine neue, unabhängige Existenz aufzubauen, sei es auch um den Preis, ihr weiteres Leben in einem andersartigen kulturellen und sprachlichen Umfeld verbringen zu müssen.

Clemens jedoch schafft den Absprung nicht. Auch wenn er zutiefst leidet, kann er sich nicht über die ihm anerzogene Denkweise hinwegsetzen und Rodica zumindest so weit entgegen kommen wie sie ihm. Sie spricht seine Sprache sehr gut, er jedoch gebrochen Rumänisch. Sie hat sich die deutsche Kultur zu eigen

gemacht und taucht, je nach Umfeld, in die eine oder andere Kultur ein, er jedoch steht der rumänischen Kultur und Mentalität völlig verständnislos und ablehnend gegenüber. Die sehr unterschiedliche Art der Religionsausübung ist eher der Anlass als der Grund für ihre endgültige Trennung.

Gefragt, warum er nicht mit der Mehrheit der Sachsen nach Deutschland ausgewandert sei, antwortet Schlattner mit einem oft zitierten Satz: „Ich weiß, daß Gott mich hier bei meinem Namen gerufen hat, daß Gott mich hierorts kennt, wo es Menschen gibt, die auf mich warten, die mich brauchen, und einige, die mich lieben.“

Er hat die Spannung zwischen seiner kulturellen und religiösen Zugehörigkeit als deutschsprachiger, evangelischer Geistlicher und dem diakonischen Auftrag in einem rumänischsprachigen, orthodoxen Umfeld angenommen, stellt sich diesem Spannungsverhältnis und macht es durch sein Wirken fruchtbar.

Note:

1. *Das Nationalitätenstatut von 1945*. <http://doku.zentrum-gegen-vertreibung.de/archiv/rumaenien/kapitel-3-6-9.htm> (3.11.2018)
2. Fabijanic, Darija; Grandke, Sarah: *Rumänien ein tolerantes Land? - Rumäniens Minderheitenpolitik seit 1878*. https://www.uni-regensburg.de/philosophie-kunstgeschichte-gesellschaft/geschichte-suedost-osteuropa/medien/rumaenien-moldawien/7_fabijanic-grandke_final.pdf (3.11.2018)
3. 1. Schlattner, Eginold: *Der geköpft Hahn*. Roman. Wien: Paul Zsolnay Verlag, 1998; 2. Eginold Schlattner: *Rote Handschuhe*. Roman. Paul Zsolnay Verlag, Wien 2000; 3. Eginold Schlattner: *Das Klavier im Nebel*. Paul Zsolnay Verlag, Wien 2005.
4. Typoskript, selbst verfasster ausführlicher Lebenslauf von 2012.
5. Schlattner, Eginold: *Das Klavier im Nebel*. Paul Zsolnay Verlag, Wien 2005, S. 57.
6. Schlattner, Eginold: *Das Klavier im Nebel*. Paul Zsolnay Verlag, Wien 2005, S. 89.
7. Schlattner, Eginold: *Das Klavier im Nebel*. Wien: Zsolnay Verlag 2005. S. 75.
8. Schlattner, Eginold: *Das Klavier im Nebel*. a.a.O., S. 29.
9. Zwar gilt im deutschen Sprachraum die Bezeichnung „Roma“ als politisch korrekt, doch bezeichnen sich die rumänischen Roma bis heute zu großen Teilen als „Zigeuner“. Manche Sippen lehnen es sogar vehement ab, Roma genannt zu werden. Im Beitrag wird zwar der Korrektheit halber von Roma gesprochen, in diesem Fall ist die Bezeichnung „die alte Zigeunerin“ jedoch als Name einer Romanfigur aufzufassen und bleibt deshalb

unverändert.

10. Schlattner, Eginald: *Das Klavier im Nebel*. a.a.O., S. 246.

11. Ebenda, S. 249.

12. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 184.

13. Der Präfekt ist der höchste Vertreter des Zentralstaates auf der Ebene eines Komitats; Komitat – regionale Verwaltungseinheit; die Große Kokel ist ein Fluss, der quer durch Siebenbürgen fließt (rum. Târnava Mare)

14. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 252.

15. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 255.

16. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 275.

17. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 305.

18. „An dieser Stelle, am rechten Ufer der Aluta, hier hört der sächsische Königsboden auf, nahm Clemens Abschied von dem Himmelsstrich, wo die Bäume dich kennen und du dich nicht zu erklären brauchst. Ihm war bange zumute, bange vor »drüben«, vor der Walachei.“ SCHLATTNER: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 302.

19. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 307.

20. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 312.

21. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 337-340.

22. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 342.

23. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 345, „Ich vermisse uns zwei.“ (eigene Übersetzung).

24. Schlattner: *Das Klavier im Nebel*, a.a.O., S. 357.

Bibliography:

Schlattner, Eginald: *Der geköppte Hahn/ The Beheaded Cock*, Wien: Paul Zsolnay Verlag, 1998.

Schlattner, Eginald: *Rote Handschuhel Red Gloves*, Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2000.

Schlattner, Eginald: *Das Klavier im Nebel/ The Piano in the Fog*, Wien: Paul Zsolnay Verlag, 2005.

Schlattner, Eginald: *Lebenslauf/ Curriculum Vitae*, Typoskript, 2012.

Schlattner, Eginald: „Ich habe aus Verzweiflung mit dem Schreiben angefangen!“ *I began to write out of desperation*“, Interview geführt von Iulia Blaga in *România liberă*, 2006, übersetzt von Ioana Florea in: Gräf, Rudolf; Tar, Gabriella-Nóra; Florea, Ioana

(Hgg.): „Hier stehe ich, ich kann nicht anders.“ Festschrift für Eginald Schlattner zum 85. Geburtstag. *STUDIA GERMANICA NAPOCENSIA* nr. 5/2018, ISSN 2066-3838, S. 129-134.

Brandt, Sabine: *Eulenspiegels Enthüllungen. Schuld und Sühne: Eginald Schlattner entkommt der Securitate/ Eulenspiegel's Revelations. Crime and Punishment: Eginald Schlattner escapes from the 'Securitate'*, In: Frankfurter Allgemeine (Online-Version), Feuilleton, Rezension Belletristik, vom 8.05.2001.

<https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/buecher/rezensionen/belletristik/rezension-belletristik-eulenspiegels-enthuellungen-124687.html> (3.11.2018)

Das Nationalitätenstatut von 1945/ The Nationality Statute of 1945, <http://doku.zentrum-gegen-vertreibung.de/archiv/rumaenien/kapitel-3-6-9.htm> (3.11.2018)

Dumitru, Andreea: *Inter- und Multikulturalität in Eginald Schlattners Romantrilogie ‚Versunkene Gesichter‘/ Inter- and Multiculturalism in Eginald Schlattner's trilogy of novels ‚Lost Faces‘*, Sibiu: Honterus, 2017.

Fabijanec, Darija; Grandke, Sarah: *Rumänien ein tolerantes Land? - Rumäniens Minderheitenpolitik seit 1878/ Romania a tolerant Country? - Romania's Minority Policy since 1878*, https://www.uni-regensburg.de/philosophie-kunst-geschichte-gesellschaft/geschichte-suedost-osteuroopa/medien/rumaenien-moldawien/7_fabijanec-grandke_final.pdf (3.11.2018)

Grunewald, Eckhard; Sienerth, Stefan (Hgg.): *Deutsche Literatur im östlichen und südöstlichen Europa/ German Literature in Eastern and Southeastern Europe*, München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1997.

Gündisch, Konrad; Höpken, Wolfgang; Markel, Michael (Hgg.): *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen. Stereotype in einer multiethnischen Region/ The Image of the Other in Transylvania. Stereotypes in a Multiethnic Region*, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 1998.

Novotnick, Michaela: *Die Unentrinnbarkeit der Biografie. Der Roman „Rote Handschuhe“ als Fallstudie zur rumäniendeutschen Literatur/ The Inescapability of Biography. The Novel „Red Gloves“ as a Case Study on German Literature from Romania*, Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2016.

Mobilitatea literară interbelică la confluența dintre furt și progres

Amalia COTOI

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Facultatea de Litere, Departamentul de Literatură Comparată
Babes-Bolyai University of Cluj-Napoca, Faculty of Letters, Department of Comparative Literature
Personal e-mail: amaliacotoi@gmail.com

Romanian inter-war literary mobility at the crossroads between theft and progress

Through an analysis of the differences between world literature and cosmopolitanism, I draw attention to the importance of the latter in the emergence of the Modern novel in the interwar Romanian literature. Though the surge in novels in the 30s is most often attributed to the socio-economic context, my conclusions point out that a crucial role in importing the novel into the Romanian space was played by both (1) psychology, as a new institutional science, and by (2) the agents of the transfer.

Keywords: cosmopolitanism, world literature, Proust, psychology, Romanian inter-war literature.

Cosmopolitism și globalizare

Pare convenabilă astăzi folosirea teoriilor *world literature* pentru a justifica retrospectiv răspândirea modernismului în spațiile culturale periferice. Căutăm cele mai mici furturi sau împrumuturi operate de literaturile naționale pentru a ne înscrie pe scena pieței mondiale (*world literary marketplace*). Înlocuim timpul cu spațiul, confundăm istoria cu geografia¹ și devenim cetățeni internaționali cu acte în regulă cu doar câteva pagini de echivalențe culturale sau/și literare. Problema care apare, însă, e că termenul „global” („world” sau „mondiale”, dacă avem în vedere titlul original, *La République mondiale des Lettres*) nu cuprinde toate literaturile lumii, luate individual și apoi eventual uniformizate, ci, așa cum notează Christopher Prendergast, în *Debating World Literature*², urmărește acele structuri internaționale care trec granițele naționale ca o consecință a supremației culturale occidentale. Mișcarea, așadar, nu e dinspre periferie spre centru, într-o încercare de a găsi asocieri

structurale sau de afect într-o lectură a celui alt, ci, de cele mai multe ori, dinspre centru spre periferie, ca o confirmare a puterii exercitate de cel dintâi.

Fie că avem în vedere competiția dusă de literaturile naționale în speranța recunoașterii oferite la Paris³, descrisă de Pascale Casanova în *The world republic of letters*, fie că privim diseminarea romanului modern din perspectiva lui Franco Moretti, „ca pe un compromis între o influență formală occidentală (de obicei, franceză sau engleză) și materiale locale”⁴, spunem că teoriile *world literature* definesc spațiile naționale/periferice/locale în termeni de „reacții non-vestice la modernitatea vestică”⁵. Ideea îi aparține lui Alexander Beecroft și e importantă din cel puțin două motive. În primul rând, dacă îl definim pe *X* ca literatură locală, iar pe *Y* ca Occident, și dacă punem semnul egalității între *X* și *non-Y*, atunci nu facem altceva decât să-l definim pe *X* prin *Y*, într-o acțiune care ia direcția dinspre *Y* (Occident, centru) — sau elementul prin care e definit un membru al relației — înspre *X* (literatură locală, periferie) — sau membrul definit al

relației, adică cel care apare ca un efect al lui Y. În al doilea rând, înglobarea lui non-Y în X ne permite să facem apel la teoria lui Ricoeur, a eului care e definit și conservat tocmai prin existența alterității⁶. Dacă Y e cuprins în definiția lui X, atunci X poate deveni conștient de sine și poate funcționa ca individualitate doar prin raportare la alteritatea pe care o însumează Y.

Deși teoreticienii *world literature* evită sau chiar resping folosirea pachetelor conceptuale clasice de tipul alteritate/identitate, influență/intertextualitate — de unde și sărăcia studiilor contemporane pe marginea acestora —, într-o direcție de omogenizare și capitalizare a literaturii, văzută ca un „câmp internațional unitar”⁷ (Pascale Casanova) sau ca un spațiu singular, dar inegal⁸ (Franco Moretti), cred că ceea ce reușesc aceștia e tocmai opusul. Acutizează eurocentrismul în așa măsură încât: (1) construiesc un spațiu periferic în strânsă dependență de o alteritate superioară; și (2) creează noi granițe — nu statale sau lingvistice, ci care despart tot ce e *non-vest de vest*, unde tot ceea ce e *non-vest* se uniformizează, fiind definit exclusiv prin ceea ce are în comun cu centrul.

Reușim, totuși, să ieșim din impasul pus de *world literature* dacă înlocuim *globalizarea* (înțelegând ca uniformizare) cu noțiunea, mai rar folosită, de *cosmopolitism*, care există în contextul relațiilor global-locale, dar care pune accentul, în primul rând, pe diferență și pluralizare, iar apoi, pe nevoia de a gândi în afara granițelor stabilite⁹. Astfel că, a fi cosmopolitan nu se traduce prin „a nu aparține niciunui loc”¹⁰. „Departate de a fi un cosmopolitan dezlădăcinat, Bei Dao¹¹ [spune Damrosch] e conectat atât la publicul și la evenimentele locale, cât și la cele străine”¹². „The cosmopolitan turn”¹³ nu presupune sfârșitul erei naționale — „Naționalul nu a fost niciodată în întregime național, ci a fost mereu contaminat de influențe cosmopolite”¹⁴, notează Gerard Delanty. Dimensiunea cosmopolită nu „se întâmplă” atunci când periferia capătă semnale de la centru (printr-un proces de interferență), semnale preluate și transformate ca o consecință a compromisului pus de Moretti la baza transferului literar, ci atunci când „se produce o transformare în înțelegerea sinelui ca o consecință a interacțiunii”¹⁵. Contactul cu alteritatea (inevitabil în cazul cosmopolitismului) duce la o relativizare a propriei identități și a tuturor valorilor aferente, motiv pentru care „interacțiunea dintre ordinea universală a cosmosului și ordinea omenească a polisului”¹⁶ dă naștere unei a treia culturi (*the third culture*¹⁷). Conform lui Levinas, are loc aici un proces de transcendență a sinelui prin relație cu alteritatea¹⁸. Periferia nu mai e văzută ca fiind una cu centrul, chiar dacă într-o relație inegală (vezi Moretti: *Conjectures on World Literature*), ci devine un spațiu facilitator al contactului cu spațiul-nucleu. Alteritatea e dorită, apare ca o condiție a propriei înțelegeri și totodată a progresului, nu numai

ca efect al unui *Greenwich literar*¹⁹. Dinamica, așadar, nu e nicidecum unilinară. *The third culture* se naște în primul rând ca nevoie a periferiei de centru, și ca o consecință a unei maleabilități asumate, și nu ca efect al unei mișcări de colonizare, cu direcția centru la periferie.

Dacă înlocuim *globalizarea* cu cosmopolitismului, iar societățile omogenizate cu a treia cultură (*the third culture*), văzută ca loc de întâlnire al localului (identității) cu universalul (alteritatea), putem păstra și prelua ceea ce rămâne (în absența globalizării) din câmpul *world literature* în analiza răspândirii modernismului în spațiile non-Occidentale. Odată metodologia fixată, ajung la miza cercetării de față și spun că voi avea în vedere în paginile care urmează literatura română ca spațiul non-Occidental și mă voi axa pe modul în care e importat romanul modern în România secolului al XX-lea.

Born Modern

Dacă lăsăm la o parte fragmentele și încercările de roman consemnate de *Dicționarul Cronologic al Romanului Românesc* începând cu anul 1844²⁰, omise ulterior din istoriile literare, primul roman canonic din literatura română, *Ciocoi vechi și noi*, scris de Nicolae Filimon, apare în 1863. La treizeci de ani distanță, în 1894, sunt publicate *Mara*, de Ioan Slavici, și primul volum din *Ciclul Comăneștilor*, de Duiliu Zamfirescu, ambele în foileton. De la sfârșitul secolului XIX, însă, până în anul 1920, când apare romanul lui Liviu Rebreanu, *Ion*, nu se înregistrează nicio contribuție notabilă în istoria romanului românesc²¹.

Imboldul apariției romanului, spune Marcel Cornis-Pope, e dat de modernizarea rapidă a societății românești de după Primul Război Mondial²². Politicile democratice și dominația capitalului, subliniază Carmen Mușat, fac ca „după 1930, romanul (...) să se facă simțit din ce în ce mai puternic ca gen dominant și în spațiul cultural românesc”²³. Contextul socio-politic e, fără îndoială, extrem de important. Progresul economiei de piață și, în paralel, a burgheziei contribuie la ascensiunea romanului, și mai ales a romanului urban, dar e departe de a fi un stimul. Cred că a pune la baza unui fenomen literar doar cadrul socio-economic e o abordare la fel de extremistă ca cea a istoricilor literari din secolul trecut pentru care evoluția literaturii române dinspre nuvelă înspre roman are un caracter „organic”, asemeni întregii culturi naționale²⁴, de altfel, conform studiului lui Alex Goldiș, *Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation*.

Un mecanism care ar trebui pus în discuție pentru a evita limitările e acela de *transfer cultural*²⁵. E important, în primul rând, deoarece presupune o relație egală între model (sursă a importului) și observator (importator), și nu o relație de tip compromis (vezi Moretti²⁶).

Include în succesiunea interacțiune, reflecție, transfer, imitație, adaptare posibilitatea întipăririi în percepția celui alt a unor forme stereotipice — „În ce măsură [se întreabă Hans-Jürgen Lüsebrink] formele stereotipice, fenomene de lungă durată istorică, ancorate în mentalul colectiv, influențează selecția informației, a imaginilor, a gesturilor transferate dinspre o cultură spre alta?”²⁷. În plus, transferul implică ideea de spațiu, de deplasare materială, de voiaj și, totodată, de transformare în profunzime ca rezultat al mișcării²⁸. Mai important decât atât, însă, transferul definit ca mișcare dintr-un loc în altul, indiferent de natura lui (comercială, culturală etc.), are o funcție tranzitivă. Acesta depinde, așadar, și de un subiect, și de un agent, în aceeași măsură, și nu de o relație de tip cauză-efect, ca în teoriile *world literature*, unde curentele literare și împrumuturile își urmează cursul firesc, dinspre centru spre periferie.

În descendența lui Titu Maiorescu și a mișcării junimiste, rolul mesianic de agent modernizator al literaturii române din prima jumătate a secolului al XX-lea îi revine lui Eugen Lovinescu și, prin asociere, *Sburătorului*, curpinzător definit de Carmen Mușat în termeni de „ferment al modernizării”²⁹. Prin necesitatea sincronizării dintre România și Occident, precum și prin importanța acordată progresului prin imitație — unde imitația e văzută ca import, adaptare și, în cele din urmă, ca rezultat original al sugestiei primite³⁰ — Lovinescu pare să fi avut conștiința transferului iminent dintre literatura română și cea franceză. Ceea ce îi scapă teoreticianului, însă, e tocmai acea funcție tranzitivă pomenită mai sus, materializată prin participarea la act a unui mijlocitor al schimbului. Funcție care, în schimb, e atribuită de G. Ibrăileanu scriitorilor români încă din 1926:

„Ceea ce lipsește prozatorilor noștri e și această însușire: Psihologismul. [...] Noi umblăm la școala literaturii franceze și, cum scriitorii francezi cei mai caracteristici, cei mai specifici, se disting prin analiză și mai ales prin moralism, scriitorii noștri ar trebui să învețe acest lucru de la francezi, dacă se poate învăța... Probabil că se poate. Adică se poate căpăta, prin lectură, prin familiarizare, gustul psihologiei sau, mai exact, se poate fortifica tendința spre analiză și moralism, pe care, în chip rudimentat, o are orice om.”³¹

Abordarea lui Ibrăileanu nu e nouă. Necesitatea psihologismului în literatura română și totodată futilitatea unei astfel de abordări într-un mediu lipsit de cultura și civilizația Franței sunt idei care încep să circule în spațiul românesc la începutul secolului al XX-lea. Într-un articol din *Familia* (1904), de pildă, Petre Danilescu semnalează — „Acești scriitori [Vasile Alecsandri și P. Vulcănescu] și-au făcut datoria către

patrie; căci altfel, scriind romane așa-zise psihologice, care numai pentru români nu se potrivesc, își pierd vremea în zădar”³². Deși psihologismul nu e compatibil cu fibra românească, se poate dobândi, conform lui Ibrăileanu, prin (1) lectură și (2) familiarizare — două cuvinte aparent comune, în care stă noutatea adusă de Ibrăileanu. Acolo unde Lovinescu vede procesul ca pe o mașină care funcționează în absența mâinii de pe volan și a piciorului de pe accelerație (dacă ne gândim la sincronizarea prin imitație a culturii române), Ibrăileanu observă importanța factorului uman în angrenarea mecanismului. Pe lângă ceea ce ar putea fi pus sub termenul generic de *inculcare* (lectură plus familiarizare, unde prin familiarizarea înțelegem repetare dusă până la întipărire), Ibrăileanu are și intuiția stereotipului (văzut ca un canal al schimbului în *Les transferts culturels*) atunci când vede în tendința spre analiză și moralism o trăsătură universal-umană.

În ciuda diferențelor și discontinuităților dintre progresismul modern al grupării adunate în jurul lui Lovinescu și al *Sburătorului* și așa-numitul poporanism reducăționist al adepților *Vieții românești*, cele două grupări urmează, în esență, o direcție comună. Deși Ibrăileanu e cel care vede necesitatea unor agenți ai modernității, scriitorii care încep o adevărată cruciadă de propagare a romanului psihologic sunt sau devin *sburătorști*. Felix Aderca, fost membru al *Vieții Românești*, care, împreună cu Mihai Ralea³³, își revendică importul romanului proustian în spațiul românesc³⁴, aduce interesul pentru Marcel Proust în mijlocul *Sburătorului* pe 8 septembrie 1923, când anunță că *Omul descompus* e scris „după ultimele doctrine ale artei lui Proust, în care s-a regăsit”³⁵. Camil Petrescu, polemist de temut, al doilea care ia mereu cuvântul în cadrul cenaclului³⁶, încearcă, pe de-o parte, să le modeleze tinerilor prozatori gustul pentru roman, văzut de acesta din urmă ca spațiu predilect al „dezvoltărilor psihologice”³⁷, și, totodată, ca unică modalitate de recunoaștere în „literatura mare”, iar, de cealaltă parte, e atât de atașat de autorul francez mai sus menționat încât Anton Holban remarcă o anumită gelozie manifestată de Camil Petrescu față de oricine ar încerca să-l traducă pe Proust³⁸. Anton Holban, în schimb, deși admite interesul pentru Proust și, mai ales, pentru „micile observații psihice”³⁹ din *À la recherche du temps perdu*, opune experiența influenței și se plasează într-o poziție defensivă împotriva imputării imitației lui Proust⁴⁰. Cea mai proustiană dintre toți⁴¹ rămâne, fără îndoială, Hortensia Papadat-Bengescu. În corespondență cu G. Ibrăileanu de la primele sale încercări literare, o prezență discretă și sporadică în cadrul cenaclului lui Lovinescu, Hortensia Papadat-Bengescu e considerată în unanimitate o scriitoare proustiană. Fie că i se atribuie un psihologism deficitar, prin comparație cu modelul francez, fie că e considerată ea însăși etalonul noii proze — „doamna Hortensia

Papadat-Bengescu [notează Felix Aderca] poate da lecții generației noastre, de autoperfecționare⁴² — romanciera e, alături de Felix Aderca, Camil Petrescu, Anton Holban, Mihail Sebastian, Mihai Ralea, G. Ibrăileanu, E. Lovinescu parte dintr-o rețea de agenți ai transferului cultural, pe care, în termenii lui Hans-Jürgen Lüsebrink, îi vom numi *mediatori colectivi*⁴³.

Dacă romanul românesc devine în perioada interbelică sinonim cu romanul psihologic (proustian), acest fapt se datorează, în mare parte, mediatorilor colectivi, la curent cu succesul internațional al lui Marcel Proust din anii '20, dornici să între într-un circuit occidental, dispuși să ofere soluții de import la criza romanescă, să familiarizeze publicul cu romanul modern și, totodată, să se impună ca model. Un fenomen trecut cu vederea, însă, e traseul pe care psihologia îl parcurge în spațiul românesc. Înglobată în cursurile de filosofie de la universități și adesea inclusă în prelegerile de popularizare ale lui Maioreșcu din secolul al XIX-lea, psihologia devine domeniu autonom și totodată disciplină de învățământ în 1900, odată cu prelegerea ținută de C. Rădulescu Motru în introducerea cursului său de psihologie de la Facultatea de Litere din București⁴⁴. Nu întâmplător, la începutul secolului al XX-lea, în paralel cu încercarea specialiștilor români de a ridica noua disciplină la rang de știință⁴⁵, Henri Bergson, revendicat de filosofie și de psihologie deopotrivă, devine un subiect de interes pentru cronicarii *Vieții Românești*, în ciuda preferinței lui Ibrăileanu pentru William James, pe care-l consideră, alături de Proust, „summa psihologiei”⁴⁶. Receptat (încă din 1912) ca un autor care poate fi gustat deopotrivă de specialiști și de nespecialiști⁴⁷, trecut prin lecturi identificatorii de tipul „întregul sistem filosofic al lui Bergson nu-i decât o teorie a vieții”⁴⁸, Bergson e un import demn de luat în seamă întrucât deschide calea romanului psihologic proustian.

Dacă vehicularea unei noi spiritualități în perioada dintre cele două războaie mondiale și anchetele destinate acesteia în revistele literare au în vedere pe lângă o nouă viață culturală și duhovnicească⁴⁹, și o nouă viață interioară, iar la baza acesteia din urmă sunt puși Bergson, Proust și Gide, faptul nu e lipsit de importanță. Pe lângă o dorință de progres manifestat în toate domeniile sociale și științifice la începutul secolului al XX-lea, accentuată după primul război mondial, odată cu ascensiunea societății de consum, noua spiritualitate apare și ca un efect al conștientizării contactului cu alteritatea. Dacă scriitorii de secol XIX se doreau originali în limitele naționalului, iar orice împrumut, oricât de mic, i-ar fi transformat în imitatori, scriitorii secolului al XX-lea știu că imitația e cheia progresului (1), își doresc să între într-un circuit universal (2) și, mai mult decât atât, sunt conștienți de relativizarea propriei culturi prin contactul cu alteritatea (în cazul de față, literatura și cultura

franceză) (3). Astfel, atunci când citim următorul fragment de Eugen Ionescu — „Dar am fost uimit de faptul că Proust, psihologia lui, morala lui, estetica și spiritualitatea lui sunt «ale mele». Subtilitățile lui și sensibilitatea lui îmi aparține, ne aparține, este curentă, este a tuturor”⁵⁰ —, deși calea simplă de interpretare ar fi cea oferită de *world literature*, și anume, aceea a unui Proust devenit scriitor universal ca o consecință a supremației literare a Parisului, în termeni de alteritate, identitate și cosmopolitism, mișcarea e mai complexă decât atât. Contactul dorit de către mediatorii colectivi între literatura/cultura română și cea franceză produce o transformare a modului în care aceștia din urmă încep să-și înțeleagă propria lume. Deși, în termenii lui Levinas, această transcendență (pomenită la început) a sinelui prin contactul cu alteritatea duce, într-o primă etapă, la identificarea până la contopirea cu celălalt („psihologia lui, morala lui, estetica și spiritualitatea lui sunt ale mele”), pe termen lung efectul e întocmai cel propus de Lovinescu prin ideea de progres prin imitație și de Lüsebrink prin *third culture*.

Deși cercetarea de față e la început de drum, iar exemplele nu sunt nici pe departe atât de numeroase pe cât ar cere-o amploarea subiectului, închei prin a atrage atenție asupra rolului jucat de mediatorii colectivi (sburătoriști și poporaniști deopotrivă), dar și de psihologie, prin mijlocirea universității ca mediator instituțional, în importul romanului românesc. Dacă atracția pentru literatura franceză în mod particular apare ca o consecință a supremației mondiale deținute în lumea literelor de capitala Franței, dorința individuală a mediatorilor (deveniți) colectivi e de natură cosmopolită. Acești agenți ai romanului în spațiul românesc nu scriu pentru a primi recunoaștere națională, cu toate că vor să educe publicul cu lectura textelor lungi, ci scriu pentru că își doresc să fie, așa cum observă Lovinescu, în cazul lui Aderca, *cetățeni ai universului*⁵¹.

Note:

1. Christopher Prendergast, *The World Republic of letters*, în „Debating world literature”, Londra – New York, Editura Verso, 2004, p. 13.
2. *Ibidem*, p. 13.
3. Pascale Casanova, *The World Republic of Letters*, Londra, Harvard University Press, 2004, p. 31.
4. Franco Moretti, *Conjectures on World Literature*, în *Debating world literature*, Londra - New York, Editura Verso, 2004, p. 164. [enuț tradus din engleză de autorul articolului]
5. Alexander Beecroft, *An ecology of world literature. From Antiquity to the present day*, Londra – New York, Editura Verso, 2015, p. 2. [enuț tradus din engleză de autorul articolului]

6. Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Paris, Éditions du Seuil, 1990, p. 19.
7. Pascale Casanova, *The world republic of letters*, Londra, Harvard University Press, 2004, p. 103. (traducător din franceză în engleză: M. B. DeBevoise) [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
8. Franco Moretti, *op. cit.*, p. 18.
9. Gerard Delanty, *The cosmopolitan imagination*, New York, Cambridge University Press, 2009, p. 7.
10. David Damrosch, *What is World Literature?*, New Jersey, Princeton University Press, 2003, p. 260. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
11. Autor contemporan chinez.
12. David Damrosch, *op. cit.*, p. 22. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
13. Gerard Delanty, *op. cit.*, p. 3. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
14. *Ibidem*, p. 17. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
15. *Ibidem*, p. 15. [enunț tradus din engleză de autorul articolului]
16. *Ibidem*, p. 68.
17. Termen speculat de Gerard Delanty, în *The cosmopolitan imagination*.
18. Emmanuel Levinas, *Alterity and Transcendence*, Londra, The Athlone Press, 1999, p.ix.
19. Pascale Casanova, *op. cit.*, p. 88.
20. Ion Istrate, *Dicționarul Cronologic al Romanului Românesc de la origini până la 1989*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 4.
21. Mă refer aici la o contribuție notabilă atestată în timp prin inserarea într-un canon, dar și la o relevanță imediată, dată de numărul cronicilor de întâmpinare inventariate de către *Dicționarul Cronologic al Romanului Românesc de la origini până la 1989*. Astfel că, dacă majoritatea romanelor din 1844 până în 1920, au un număr mediu de cinci cronici de întâmpinare, Ion (1920) deschide categoria „+10” cronici de întâmpinare, o categoria care devine tot mai frecventă până la ruptura produsă de cel de-al doilea război mondial.
22. Marcel Cornis-Pope, *Shifting perspectives and voices in the Romanian novel*, în *History of the literary culture of East-Central Europe*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1984, p. 467.
23. Carmen Mușat, *Romanul românesc interbelic. Dezbateri teoretice, polemici, opinii critice*, București, Humanitas Educațional, 2004, ed. a II-a, p. 10.
24. Alex Goldiș, *Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation*, în *Romanian Literature as World Literature*, New York, Bloomsbury, 2018, p.118.
25. Termenul e preluat din articolul lui Hans-Jürgen Lüsebrink, *Les transferts culturels: théorie, méthodes d'approche, questionnements*, publicat în *Transferts*, Ottawa, University of Ottawa Press, 2004. (accesibil pe site-ul: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt6wr8g9.5>, accesat la 18 ianuarie 2019)
26. Franco Moretti, *op. cit.*, p. 164.
27. Hans-Jürgen Lüsebrink, *op. cit.*, pp. 10-11.
28. *Ibidem*, p. 9.
29. Carmen Mușat, *op. cit.*, p. 8.
30. Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române*, București, Editura Minerva, 1981, p. 122.
31. Garabet Ibrăileanu, *Note pe marginea unor cărți*, în *Studii literare*, București, Editura Albatros, ediție din 1967, articol din 1926, pp. 24-25.
32. Petre Danilescu, *Romanul și curentul cel nou*, în *Bătălia pentru roman*, București, Editura Atos, 1997, p. 32.
33. Director al *Vieții românești* din 1933.
34. Iulian Băciuş, *Entre chien et loup: receptarea romancierilor Marcel Proust și André Gide în literatura română, interbelică și postbelică*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 120.
35. Eugen Lovinescu, *Agende literare*, București, Editura Minerva, vol. 1, 1993, p. 5.
36. Camil Petrescu e al doilea care ia cuvântul, după Bebs, cunoscută ca „fata lui Delavrancea”. (sursa: Camil Baltazar, *Evocări și dialoguri literare*, București, Editura Minerva, 1972, p. 111.)
37. Camil Petrescu, *Colecționarul de perle*, în *Cetatea literară*, an 1, 3/1926, p. 22.
38. Anton Holban, *Pseudojurnal*, București, Editura Minerva, 1978, p. 117.
39. *Ibidem*, p. 136.
40. „Fiecare pornește de la propria lui experiență. Eu scriu numai ceea ce am remarcat personal, astfel că nu mi-e frică de reminiscențe străine, oricât de departe ar putea merge comparația. Bineînțeles, invidiez pe Proust (dacă un om viu poate invidia pe un mort) pentru foarte multe pagini pe care le-aș fi scris poate identic. (...) ?/ În momentul când scriam Ioana, ca recreație, citeam din nou Proust. Totuși, sunt sigur, n-a fost nicio influență. Așa de impresionantă a fost pentru mine atmosfera de la Caverna Port.” (*Ibidem*, p. 195.)
41. Prin „toți” nu mă refer la proustienii menționați aici, ci la toți proustienii interbelici. Mihail Sebastian, de pildă, e unul dintre cei omiși.
42. Felix Aderca, *Mărturia scriitorilor* [despre Hortensia Papadat-Bengescu], în *Tiparnița literară*, an 2, 2-3/1930, p. 29.
43. Hans-Jürgen Lüsebrink, *op. cit.*, p. 20.
44. M. Ralea, C. I. Botez, *Istoria psihologiei*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 634.
45. Vezi articolele din *Revista de filosofie*, condusă de C. Rădulescu Motru.
46. G. Ibrăileanu, *William James. Scrisori*, în *Scriitori români și străini*, Iași, Editura Viața Românească, 1926, p. 227.
47. I. Botez, *Cu prilejul discuțiilor asupra filosofiei lui Bergson*, în *Viața Românească*, an VII, 4/1912, p. 174.
48. *Ibidem*, p. 188.
49. Vezi ancheta *Noua spiritualitate*, în *Tiparnița literară*, anul 1, 2/1928, p. 42.

50. Eugen Ioneso, *Război cu toată lumea*, vol. 2, București, Editura Humanitas, 1992, p. 38.
51. Eugen Lovinescu, *Memorii 1*, București, Editura Minerva, 1976, pp. 222-223.

Bibliography:

- Aderca, Felix, *Mărturia scriitorilor* (despre Hortensia Papadat-Bengescu) [*The Writers' Testimony* (about Hortensia Papadat Bengescu)], în *Tiparnița literară*, an 2, 2-3/1930.
- Băicuș, Iulian, *Entre chien et loup: receptarea romancierilor Marcel Proust și André Gide în literatura română, interbelică și postbelică* [*Entre chien et loup: the critical reading of Marcel Proust and André Gide in Romanian inter-war and post-war literature*], București, Editura Universității din București, 2011.
- Beecroft, Alexander, *An ecology of world literature. From Antiquity to the present day*, Londra – New York, Editura Verso, 2015.
- Botez, I., *Cu prilejul discuțiilor asupra filosofiei lui Bergson* [*On the occasion of discussions on Bergson's philosophy*], în *Viața Românească*, an VII, 4/1912.
- Casanova, Pascale, *The World Republic of Letters*, Londra, Harvard University Press, 2004.
- Cornis-Pope, Marcel, *Shifting perspectives and voices in the Romanian novel*, în *History of the literary culture of East-Central Europe*, eds. Marcel Cornis-Pope, John Neubauer, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1984.
- Damrosch, David, *What is World Literature?*, New Jersey, Princeton University Press, 2003.
- Danilescu, Petre, *Romanul și curentul cel nou* [*The novel and the new literary movement*], în *Bătălia pentru roman*, București, Editura Atos, 1997.
- Delanty, Gerard, *The cosmopolitan imagination*, New York, Cambridge University Press, 2009.
- Goldiș, Alex, *Beyond Nation Building: Literary History as Transnational Geolocation*, în *Romanian Literature as World Literature*, eds. Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian, New York, Bloomsbury, 2018.
- Holban, Anton, *Pseudojournal [Pseudo-diary]*, București, Editura Minerva, 1978.
- Ibrăileanu, G., *Note pe marginea unor cărți* [*Notes on some books*], în *Studii literare*, București, Editura Albatros, ediție din 1967, articol din 1926.
- Ibrăileanu, G., *William James. Scrisori* [*William James: Letters*], în *Scriitori români și străini*, Iași, Editura Viața Românească, 1926.
- Ionesu, Eugen, *Război cu toată lumea* [*At war with everyone*], vol. 2, București, Editura Humanitas, 1992.
- Levinas, Emmanuel, *Alterity and Transcendence*, Londra, The Athlone Press, 1999.
- Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române* [*The History of Romanian Literature*], București, Editura Minerva, 1981.
- Lovinescu, Eugen, *Agende literare* [*Literary Agendas*], București, Editura Minerva, vol. 1, 1993.
- Lovinescu, Eugen, *Memorii 1* [*Memoires 1*], București, Editura Minerva, 1976.
- Lüsebrink, Hans-Jürgen, *Les transferts culturels: théorie, méthodes d'approche, questionnements*, în *Transferts*, Ottawa, University of Ottawa Press, 2004.
- Moretti, Franco, *Conjectures on World Literature*, în *Debating world literature*, ed. Christopher Prendergast, Londra - New York, Editura Verso, 2004.
- Mușat, Carmen, *Romanul românesc interbelic. Dezbateri teoretice, polemici, opinii critice* [*The Romanian interwar novel. Theoretical debates, polemics, critical opinions*], București, Humanitas Educațional, 2004, ed. a II-a.
- Petrescu, Camil, *Colecționarul de perle* [*The pearl collector*], în *Cetatea literară*, an 1, 3/1926.
- Prendergast, Christopher, *The World Republic of letters*, în „Debating world literature”, Londra – New York, Editura Verso, 2004.
- Ralea, M., C. I. Botez, *Istoria psihologiei* [*The history of psychology*], București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.
- Ricoeur, Paul, *Soi-même comme un autre*, Paris, Éditions du Seuil, 1990.

Considerații lingvistice asupra fitonimelor formate cu ajutorul termenului de origine latină „ochi”

Radu DRĂGULESCU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: radu.dragulescu@ulbsibiu.ro

Linguistic Considerations on Phytonyms built with the Help of the Latin Originated Term “ochi” (eye)

We presented on several occasions the close connection between man and the plant world and the facts that underlie the denomination and connotation in this plan. Ethnobotany is a fertile source of information for (anthropological) linguistic research. Phononymy reveals the concerns, representations and affective subconscious of the people. The plant names have been suggested to humans by the mysterious “codes” present in the morphology, chromatics, smell, taste, constitution of plant species. Other phytonyms have derived from the different properties of the plants, from their ecology, corology and phenology, from the relationships with other living beings. The fact that they were recorded in various writings is a win for both the Romanian ethnobotany, as well as for linguistics and history.

Our work demonstrates the Latin origins of the Romanian language and the propagation of Latinity through botanical terminology, a phenomenon of considerable importance that has not yet been revealed. In this paper we analyze the phytonyms composed with the help of the Latin originated term „ochi” > oc(u)lus and its implications in the respective linguistic structures.

Keywords: Romanian phytonyms, ethnobotany, linguistics, etymology, latinity, oculus, ochi

Am prezentat cu diverse ocazii strânsa legătură dintre om și lumea vegetală și resorturile ce stau la baza denominației și conotației în acest plan¹. Etnobotanica reprezintă o sursă fertilă de informații pentru cercetări (antropo)lingvistice. Fitonimia dezvăluie preocupările, reprezentările și subconștientul afectiv ale poporului. Denumirile de plante au fost sugerate oamenilor de tainicele „coduri” prezente în morfologia, cromatica, mirosul, gustul, constituția speciilor vegetale. Alte fitonime au derivat din diversele proprietăți ale plantelor, din ecologia, corologia și fenologia lor, din relațiile cu celelalte viețuitoare. Faptul că ele au fost consemnate

în diverse scrieri este un câștig atât pentru etnobotanica românească, cât și pentru lingvistică și istorie.

Lucrarea noastră își propune să prezinte propagarea latinității și prin intermediul terminologiei botanice românești, un fenomen de o importanță încă neîndeajuns pusă în evidență. În lucrarea de față analizăm fitonimele compuse cu ajutorul termenului de origine latină „ochi” < oc(u)lus și implicațiile acestuia în structurile lingvistice respective.

Analiza noastră pornește de la colaborarea cu Constantin Drăgulescu, în vederea realizării *Dicționarului explicativ al fitonimelor românești*², care

completează substanțial *Dicționarul* lui Al. Borza³, ce cuprinde, pe lângă câteva mii de nume de plante maghiare, săsești, germane, franțuzești, engleze, rusești, ucraineene, sârbești, bulgărești, turcești, și 10.906 nume românești de plante pentru 2.095 specii. Prin publicarea *Dicționarului de fitonime românești*⁴, Constantin Drăgulescu a ridicat numărul numerelor românești de plante cunoscute la 25.837 (fără omonime 25.416) fitonime care aparțin la 3.978 specii de plante indigene și exotice, spontane (sălbatic) și cultivate. La acestea se adaugă 3.685 nume de soiuri și 748 termeni care desemnează de părți (organe) de plante. Astfel, fitonimia românească însumează, în momentul publicării acestei lucrări, peste 30.000 termeni.

Cuvânt polisemantic cu o familie și un câmp lexical extrem de bogate, termenul „ochi” < lat. oc(u)lus se regăsește într-o multitudine de fitonime românești, de cele mai multe ori folosit cu sensul său propriu. Primele atestări ale lexemului pot fi regăsite încă din primele texte în limba română, precum *Codicele Voronețean* 154/4⁵: „Ochii d[om]n[u]lui sântu spre derepți”; *Psaltirea Hurmuzachi* 54^{1/6}: „Ochii lui pre limbi prevescu”; întâlnite apoi în *Psaltire* (1651) 103 și 108⁷: „Spre vrăjmașii miei caută ochiul meu”, „Izbăvit-ai sufletul meu de moarte, ochii miei de lacrimi”; *Crestomație română* (Gaster) I, *8/11⁸: „Lumina trupul(ui) iaste ochiul”; *Evanghelia lui Coresi* 5, cf. BV I, 94/15 și 11⁹: „Ochiu de om n-au văzut și ureache n-au auzit”, „Mitariul sta departe și nu vrea nece ochii să rădice la ceri”; *Palia* de la Orăștie 182/12¹⁰: „Rădicând sus ochii săi, vădzu pe Veniamin”; *Pravila* (1814) 11¹¹: „De vor fura și a treia oară, să le scoață ochii, să-i orbască”. Sensurile figurate sunt atestate în scris mai târziu: *Aethiopica* 46/2¹²: „Cumplit iaste ochiul dreptății, vădind și ceale nearătate, ascunse, și ceale fără de leage luminând.”; *Heliade*, O. I, 183¹³: „Deschis e ochiul zilei acum pe orizon.”; Bolintineanu, 191¹⁴: „Da, tu ghicești lumina prin ochii minții tele”; Eminescu, I, 56¹⁵: „Ei fac din noapte ziua ș-a zilei ochi închid”.

Vechimea acestui termen este, așa cum spuneam, demonstrată de bogăția câmpului lexical, dar și de multitudinea de expresii și construcții¹⁶ în care este prezent acest cuvânt: albul ochiului, albușul ochiului, ochiul alb, coada ochiului, ochi mort, ochi orb, ochi chior (tâmpla), lumea ochiului, ochiul ochiului (pupila), dinții ochiului (caninii), ochi de bou, ochi de broască, ochi de sticlă, ochi de porțelan, de-a ochii legați (baba oarba), plin ochi, văzând cu ochii, între patru ochi, a sta/fi/avea/deschide/face (cu) ochii în patru, cu patru ochi, ochi în ochi, a închide ochii (a ignora, a accepta tacit, dar și a muri), cu ochii închiși (fără discernământ, dar în alte contexte înseamnă cu siguranță, extrem de ușor sau pe de rost), cu ochi și cu sprâncene, a face cu ochiul, a trage cu ochiul (sau cu coada ochiului), a arăta din ochi, a mânca/sorbi din ochi, a mâna cu ochii, apierde/prăpădi pe cineva din

ochi (de drag), a iubi ca (sau mai mult ca) ochii din cap, a (nu) vedea, avea, lua căuta (pe/către cineva) cu/la ochi buni, a privi, vedea, se uita, avea (la/pe cineva) cu ochi răi, a deschide ochii pe cineva (a se îndrăgosti), a deschide ochii (cuiva) (a înțelege, a lumina, a învăța, a se mira), a-i lua cuiva perdeaua/ceafa/pielitele de pe ochi, a deschide ochii bine, a păzi, a îngriji ca pe ochii (doi ochi) din cap, ochii și ..., a avea ochi la spate, numai (doar) ochi și urechi, a face ochii mari, a pune (cuiva) perdeaua la ochi, a avea ochelari de cal (la ochi), a lega la ochi, a da/arunca praf/pulbere/colb/sare în ochi, a unge (cuiva) ochii, a(-și) da ochii peste cap (a muri, dar mai recent semnifică, de regulă, a dezaproba, uneori a flirta), a(și) repezi ochii peste cap, a i se întoarce ochii în cap (sau pe dos), a face ochii mici, a(-i) cădea ochii în gură, a(-i) da ochii în gene, a dormi numai cu un ochi închis, (a vedea/privi) cu ochii liberi, a vedea cu ochii mei/tăi/ei/lui/noștri/voștri/lor, a se băga în ochii cuiva, a i se face negru înaintea ochilor, a nu vedea (lumea, nimic) înaintea ochilor, a nu avea ochi de văzut pe cineva, a se uita/privi pe sub ochi, (drag/a sta) ca sarea-n ochi, a scoate ochii/prin ochi (ceva), a(-i) ieși pe ochi, a(-i) ieși/crăpa/sări/plesni ochii din cap, încotro vād/vezi/vede/vedem/vedeți cu ochii, unde o/îl duc ochii, după ochi, din ochi, a vedea cu ochii altuia, a (nu) le fi fost dat ochilor să vadă ceva, a nu-i fi dat cuiva de ochi, cât te-ai șterge/freca la ochi, cât ai clipi din ochi, a(-și) vedea visul cu ochii, a(-și) da cu degetul în ochi, a vedea paiul din ochiul altuia, a nu vedea bârna din ochii tăi, a da ca din ochii ei/lui, a costa și ochii din cap, a face ochi, a(-i) juca ochii în cap, cu un ochi la slănină și altul la făină, piei din ochii mei, sub ochii mei/tăi, ei/lui/noștri/voștri/lor, de/pentru ochii lumii, în/înaintea ochii cuiva, cu ochi pierduți, cu ochi goi, a(-i) sări în ochi, a pierde din ochi, a i se prinde ochii de cineva/ceva, a nu avea ochi decât pentru cineva, a(-i) rămâne ochii la cineva/ceva, a nu-și lua ochii de la cineva/ceva, pe ochi frumoși, a-i fugi/aluneca ochii, a fura cu ochiul/ochii, a pune ochii pe cineva/ceva, a fura (cuiva) ochii, a-i lua (cuiva) ochii, a bate la ochi, a nu-și crede ochilor, a(-și) arunca ochii), a(-și) roti ochii/privirea, a căuta cu ochii, a da cu ochii de cineva/ceva, a da ochi/ochii cu cineva, a-i râde ochii, a face ochi dulci (cuiva), a se ridica în ochii cuiva, a ridica (pe cineva) în ochii cuiva, a lua ceva/pe cineva la ochi, a ține sub ochi, a sta/fi cu ochii pe cineva/ceva, a ieși/pieri din ochii cuiva, cât poate/pot cuprinde/bate ochiul/ochii, a face/întoarce ochii roată, a pune ochii în pământ, a pune ochii în grindă, a fi cu ochii stâlpiți după ușă, a avea ochi (format), a măsura/judeca, cântări/prețui din/după ochi/cu ochii, a vinde/da/cumpăra pe ochi, a fi rău de/la ochi, a avea ochi răi, lumina ochilor, întunericul ochilor, a se spăla pe ochi, a lovi (pe cineva) peste ochi, de la/din ochi, verde în ochi, a avea ochi de pisică/vultur/uliu, a purta ochi (de glajă) (ochelari).

Totodată, termenul poate fi întâlnit într-o

multitudine de sintagme uzuale: ochi magic, ochi de vulpe, ochiul dracului, ochi de geam/ferastră/sticlă, ochi de apă, ochi (de sfoară/lână, șnur), ochi de lanț, ouă ochiuri, ochi de gheață (copcă, dar și ochi inexpressivi), ochi de ulei/grăsime, ochii zarului, ochi de păun (de pe coada păsării), ochi de viță (muguri), ochi (de găină) (bășică/bătătură la degete/herpes), ochiul ciorii (bătătură), ochii calului (pielea îngroșată de sub genunchi), ochi de sare (sare cristalizată), ochiul-păunului (un fluture de noapte) și sta la baza multor lexeme obținute prin derivare, compunere sau conversie: ochelari/ochilari/ochelar/ochilar/ochiolari, ochelărași, ochelariștii, ochelariță/ochilariță, a ochi (ținti, a fixa cu privirea), ochiar (*Drosophila graminum*, musculiță care intră în ochi), ochire, ochiadă/ocheadă, ocheală, ochean/ocheană, ocheat, ochenat/ochinat, ochioi, ochios/ochioasă, ocheșel, oacheș/ă, ocheluș, ochenă, ocheni, ocher/i, ochișor, ochitor, ochitură, ochiți, ochiulat (ocular), ochiuleț, ochișor, ochiuț etc.

Am identificat 125 de fitonime formate cu ajutorul termenului ochi (inclusiv variațiuni regionale, dar nu și calcuri sau forme ce țin de câmpul lexical, temă ce va face obiectul unei cercetări viitoare), ele putând fi grupate, din punct de vedere lingvistic, în cel puțin cinci categorii:

Dintre fitonimele analizate, 33 sunt concentrate într-un termen unic: *chelărea, chelărel, ochelari, ochelariță, ocheșele, ocheșică, ochiane, ochișele, ochilari, ochilariță, ochimea, ochincea, ochincele, ochinchea, ochinchele, ochinpele, ochinteavă, ochioi, ochișai, ochișea, ochișele, ochișică, ochișoară, ochișor, ochișori, ochiuri, ocinceavă, ocinceave, ocincele, otintea, otinteană, otinteavă, otințeavă*.

Celelalte se compun din doi sau mai mulți termeni. Dintre acestea, șapte prezintă configurația substantiv în nominativ + prepoziție + substantiv în acuzativ (un atribut substantival prepozițional): *floare-de-ochi, flori-de-ochi, ochi-de-câine, ochi-de-șarpe, rocoină-de-ochi, scai-de-ochi, urzici-cu-ochi*.

55 s-au format prin hipotaxă (subordonare atributivă), prin alăturarea a două substantive, primul la nominativ, al doilea cu valoare de atribut genitival: *dintele-ochiului, ochii-Anicăi, ochii-băiețelului, ochii-bărbatului, ochii-boului, ochii-broaștei, ochii-câmpului, ochii-caprei, ochii-cavalerului, ochii-drăguței, ochii-fetei, ochii-păsării, ochii-păsăruicii, ochii-soarecelui, ochii-soarelui, ochii-șoricelului, ochii-Suzanei, ochii-veriței, ochișelul-boului, ochișorii-șarpelui, ochișorii-zilei, ochișorii-primăverii, ochișorul-primăverii, ochiul-Ancuței, ochiul-băetului, ochiul-boierului, ochiul-boului, ochiul-broaștei, ochiul-caprei, ochiul-cavalerului, ochiul-corbului, ochiul-cucului, ochiul-curvii, ochiul-diavolului, ochiul-dracului, ochiul-fetii, ochiul-fetei, ochiul-găinii, ochiul-ghibolii, ochiul-lupului, ochiul-măței, ochiul-mății, ochiul-mățului, ochiul-păsării, ochiul-pisicii, ochiul-porumbelului, ochiul-primăverii, ochiul-rândunicii, ochiul-șarpelui, ochiul-șerpelui,*

ochiul-soarelui, ochiul-șoricelului, ochiul-vacii, ochiul-veriței, uochiul-boului. Între acestea, termenul care constituie obiectul de studiu al lucrării noastre apare o singură dată ca atribut substantival, în restul cazurilor se află la nominativ.

Alte 11 sunt formate dintr-un substantiv + adjectiv care indică o calitate a substantivului respectiv: *căprișor-oacheș, fasole-oacheșă, fasole-ochișe, ochi-frumoși, ochi-galbeni, ochinea-albastră, ochincele-galbene, ochincele-mici, ochișor-albastru, ochișor-roșu, otintea-vânăță*.

Două fitonime sunt compuse din substantiv + articol hotărât + substantiv propriu: *ochiul-lui-Christos, ochiul-lui-Dumnezeu*.

Remarcabil pentru fitonimele analizate este numărul mare de structuri complexe, în cazul a 17 denumiri precum: *buruiană-de-durere-de-ochi, buruniță-pentru-durere-de-ochi, ochii-șarpelui-roșii, ochiul-boului-a-ferigei, ochiul-boului-albastru, ochiul-boului-de-câmp, ochiul-boului-de-casă, ochiul-boului-de-grădină, ochiul-boului-de-munte, ochiul-boului-de-pădure, ochiul-boului-de-pe-luncă, ochiul-boului-învoalt, ochiul-boului-moldovenesc, ochiul-boului-sălbatic, ochiul-boului-scăloi, ochiul-boului-vânăț, Susana-cu-ochi-negri*.

În privința posibilității studierii semantice a nomenclaturilor, Simina Terian¹⁷ consideră că „textele realizează adeseori o reorganizare a opozițiilor echipolente din lexicul primar sub forma unor opoziții graduale și/sau privative”.

Chiar dacă, la origine, multe dintre aceste configurații semantice au reprezentat metafore insolite, ele și-au pierdut, prin „repetare”, orice valoare „poetică”, devenind astfel expresii convenționale¹⁸.

În prezentarea și interpretarea fitonimelor am adoptat ortografia propusă de DOOM2, conform căruia se scriu cu cratimă substantivele compuse cu unitate semantică și gramaticală mai mică decât a celor scrise într-un cuvânt, eventual, cu articulare și flexiune și la primul element, având structura substantiv + prepoziție + substantiv, substantiv + substantiv în nominativ, substantiv (articulat) + substantiv în genitiv. De asemenea, DOOM2 prevede generalizarea scrierii cu cratimă a compuselor nesudate care denumesc specii distincte de plante¹⁹.

Buruiană-de-durere-de-ochi (*Euphrasia stricta*) a se vedea buruniță-pentru-durere-de-ochi.

Buruniță-pentru-durere-de-ochi (*Euphrasia stricta*): < slav. burjanŭ. În opinia lui C. Drăgulescu²⁰, posibil din rad. i.-e. *bher- „a crește, a se umfla, a se ridica” v.ind. bhŭrih „abundent, mult, tare”, țig. burr „buruiană”, posibil și de origine tracă. Mai mult, scr., bg. burjan, rus. burian, magh. burján „buruiană” ar proveni din română (maghiarii au și verbul burujanz „a crește exuberant”). Este vorba despre plante mici, cu flori albe, folosite în tratarea unor afecțiuni ale ochilor, inclusiv dureri ale globilor oculari. În Evul Mediu, medicii o numeau ocularia; a se vedea floare-de-ochi.

Căprișor-oacheș (*Cyperus fuscus*): are inflorescențe de culoare brun închis, asta ar explica epitetul. În opinia lui C. Drăgulescu, posibil să fie un calc după lat. fuscus; în germ. braunes Zypergras. Oacheș, conform DLR, se pare că derivă din ochi (negri) + sufixul -eș. Denumirile căprișoară, căprișor par a fi etimologii populare după numele științific *Cyperus*, influențate de rom. căprui, cu trimitere la culoarea inflorescențelor plantei.

Chelărea, (*Biscutella laevigata*): DRL atestă fitonimul, apud Panțu²¹, a se vedea chelărel.

Chelărel (*Biscutella laevigata*): din corespondentele ochelariță, ochelari și presupusele ochelărea, analizat ca o chelărea²², ochelărel, la care trimite forma fructelor; a se vedea ochilariță.

Dintele-ochiului (*Erythronium dens-canis*) < lat. dens,- ntis. Tepalele/petalele plantei sunt asemănătoare cu colții/caninii, ceea ce, în grai popular, asta și înseamnă denumirea. Există însă și obiceiul²³ ca, primăvara, pentru a „întineri ochii”, oamenii să își atingă pleoapele cu aceste plante.

Fasole-oacheșă, (*Phaseolus nanus*) < m.-gr. φασόλι, din v.gr. φάσηλος „luntre”, cu trimitere la forma fructului, la rândul său un posibil împrumut dintr-un substrat. Este posibilă și o variantă latină, *phaselus*, provenită fie din etimonul grecesc, fie din acea limbă de substrat. C. Drăgulescu propune originea în rad. i.-e. *bhakā care a daț, pe de o parte v.gr. φακόσ „linte” pe de alta v.gr. φάσηλος „fasole”, ultimul fitonim provenind dintr-o limbă satem, posibil tracă. Și macedoromânii și meglenoromânii spun speciilor de *Phaseolus* făsule, făsul iū, albanezii fasule, bulgarii fasuli, sârbii și sârbo-croații fasul', rușii fasol', grecii fasoli, fasuli, turcii fasulia etc. Albanezul bathë provinde din proto-albanezul *batsā, la rândul său posibil provenit dintr-un indoeuropean *b^hakeh, cf. gr. φακή „linte”. De precizat că în Crișana, mazărea se numește borș, iar fasolea, mazăre. Denumirea științifică *Phaseolus* a acestui gen aparținând familiei Fabaceae, a fost introdusă de Linne în 1753 și este un diminutiv al lui *phaselus*, obținut prin sufixul diminutival -oleus. Toate speciile de fasole provin din Americi. *Phaseolus nanus* mai are denumiri care fac trimitere la ochi, a se vedea ochiul-rândunicii.

Fasole-ochișe (*Phaseolus nanus*): a se vedea fasole-oacheșă.

Floare-de-ochi (*Euphrasia rostkoviana*, *Euphrasia stricta*) < lat. flos, florem; corola seamănă cu irisul ochiului și e folosită la afecțiuni ale ochilor. Și în alte limbi denumirile fac trimitere la ochi: lat. med. oclaria, rus., slov. očianka, germ. Augentrost, magh. szemfü, engl. eyebright.

Flori-de-ochi (*Euphrasia salisburgensis*, *Euphrasia stricta*), a se vedea floare-de-ochi.

Ochelari (*Biscutella levigata*): a se vedea ochilariță.

Ochelariță (*Biscutella levigata*): a se vedea ochilariță.

Ocheșele (*Consolida ajacis*, *Coreopsis tinctoria*, *Delphinium Ajacis*, *Tagetes erecta*, *Tagetes patula*): < oacheș + sufix -e(a) + desinența de plural -le. C. Drăgulescu consideră numele primei specii ca fiind eronat consemnat drept ocheșele (are și denumirea flori-domnești, ca *Tagetes*); ori, în cazul speciilor ornamentale (*Consolida ajacis*, *Coreopsis tinctoria*, *Tagetes*), ocheșele, ocheșică au semnificația „ochioase, arătoase, frumoase”; a se vedea și ochii-fetei.

Ocheșică (*Coreopsis tinctoria*), < oacheș + sufix -ică; a se vedea ocheșele și ochii-fetei.

Ochi-de-câine, soi de struguri lat. canis²⁴.

Ochi-de-șarpe (*Eritrichium nanum*): a se vedea ochiul-șarpelui.

Ochi-frumoși (*Cosmos bipinnatus*): a se vedea ochiul-fetiței.

Ochi-galbeni (*Calendula officinalis*): florile plantei seamănă cu niște ochi galbeni < lat. galbinus.

Ochianele (*Coreopsis tinctoria*): a se vedea ochii-fetei.

Ochii-Anicăi (*Coreopsis tinctoria*): < Anica în genitiv, antonim feminin, diminutiv hipocoristic al numelui Ana, dar în opinia lui C. Drăgulescu fitonimul s-ar fi putut forma sub influența denumirii germane *Augenchen*; a se vedea ochii-fetei.

Ochii-băiețelului (*Gaillardia aristata*, *Gaillardia pulchella*): < băiat, diminutiv, genitiv; în opinia lui C. Drăgulescu cuvânt autohton, dar în Transilvania și Banat este atestat verbul a băia, cu semnificații multiple: a crește, a hrăni/alăpta, a mângâia, a naște (un copil). DLR precizează că lexemul este o dovadă a existenței unui verb latinesc **baiare*, posibil uzual în graiul copilăresc, ceea ce ar explica absența sa în scrierile autorilor clasici. Este atestat derivatul *baiulare* „a purta”, folosit frecvent cu semnificația de „a purta o sarcină” sau „a purta un copil (în brațe)” care a condus la „a crește un copil”. Aceste semnificații s-au păstrat în mai multe limbi romanice, generând inclusiv substantive precum *baila*, *baiula* „doică, moașă”. Conform DLR²⁵, „verbul *băia* abia dacă se mai găsește în unele regiuni, pe când participiul său, *băiat* (*băiată*), e răspândit pe întreg teritoriul daco-român.” Înțelesul fundamental al lui *băiat* nu ar putea fi stabilit, dar, dacă acesta ar fi fost copil abia înțărcat, s-ar lega de semnificațiile verbului în cauză; dacă înțelesul ar fi „om care n-a ajuns încă vârsta dolescenței”²⁶, ar putea fi apropiat de expresiile analoge din celelalte limbi romanice. Etimologia aceasta a fost propusă de Fr. Diez și susținută de Cihac și Mayer-Lübke²⁷. A se vedea ochiul-cavalerului.

Ochii-bărbatului (*Cosmos bipinnatus*): < lat. barbatus, -a, -um „cu barbă”; a se vedea ochiul-fetiței.

Ochii-boului (*Aster amellus*): se mai numește ochișelul-boului și ochiul-boului, ochiul-boului-vânat; a se vedea ochiul-boului.

Ochii-broaștei (*Primula farinosa*, *Myosotis scorpioides*, *Batrachium trichophyllum*): < lat. pop. *broasca, după Mayer-Lübke²⁸ dar există și alb. breskë.

Prima specie se numește ochii-broaștei fiindcă crește în locuri umede. Cea de a doua este una dintre speciile de nu-mă-uita și se mai numește ochii-caprei, ochii-pășăruicii, ochii-șoarecelui, ochișorii-șarpelui, ochiul-broaștei, ochiul-mâții, ochiul-pisicii, ochiul-șarpelui, ochiul-șoricelului. *Batrachium trichophyllum* se mai numește brânza-broaștei, iar denumirea științifică însăși face trimitere la broască.

Ochii-câmpului (*Veronica persica*): florile speciei arată ca niște ochi albaștri ce împânzesc câmpurile < lat. campus, -um.

Ochii-caprei (*Myosotis scorpioides*): în opinia lui C. Drăgulescu, asocierea cu ochii caprei < lat. capra, nu este potrivită, fiindcă florile sunt mici (specie de nu-mă-uita). O analogie posibilă s-ar putea face cu ochii albaștri ai caprelor.

Ochii-cavalerului (*Cosmos bipinnatus*, *Gaillardia aristata*, *Gaillardia pulchella*): < rus. kavalerŭ, it. cavaliere, fr. Chevalier; pentru prima specie a se vedea ochiul-fetei; *Gaillardia aristata* se mai numește ochii-băiețelului și ochiul-cavalerului (a se vedea ochiul-cavalerului); ultima specie se numește și ochii-băiețelului, ochiul-boului și steliță (a se vedea ochiul-boului).

Ochii-drăguței (*Veronica chamaedrys*): < sl. draga, dragŭ; drag+suffix -uță, genitiv, având semnificația de iubită. Substantivul este atestat încă de la 1502²⁹. Se mai numește ochiul-pășării, ochiul-pisicii, ochiul-șarpelui.

Ochii-fetei (*Coreopsis tinctoria*): < lat. feta, feminin al lui „făt”; se mai numește ocheșele, ocheșică, ochii-Anicăi, dar și coconițe, dalie, domnișori, gherghină, gura-cucuanei, gurița-fetei, lipsănoaie/lipsănoaice, nemțșor/i, obrazul-fetei. Specie ornamentală, ochii fiind considerați un atribut al frumuseții, florile sunt „ochioase, arătoase” (pe internet apare și cu denumirea *frumușică*, dar poate fi vorba de o altă specie de *Coreopsis*). Există și un corespondent german³⁰ *Mädchenauge* „ochi de fată”.

Ochii-pășării (*Veronica hederifolia*): < lat. passer, genitiv; numită și doritoare și flori-de-dor, planta are câte o floare mică, albastră la axila frunzei. Este altă specie decât ochii-pășăruicii și ochiul-pășării.

Ochii-pășăruicii (*Myosotis palustris*, actualmente *Myosotis scorpioides*, *Myosotis sylvatica*): < pasăre + suffix. -uică, diminutiv < lat. passer. Denumirea de nu-mă-uita este mai răspândită; este altă specie decât ochii-pășării și ochiul-pășării.

Ochii-soarelui (*Heliotropium europaeum*): < lat. sol, -is; se numește așa deoarece urmărește soarele cu micile ei flori (de unde și numele științific).

Ochii-Suzanei (*Thunbergia alata*): < Suzana, genitiv; calc după engl. black-eyed Susan, germ. Schwarzügige Sussane sau fr. Suzanne aux yeux noirs; a se vedea Suzana-cu-ochi-negri.

Ochii-șarpelui-roșii (*Echium rubrum*): < lat. serpens și roșu < lat. rosea; florile seamănă cu capul/

gura șarpelui, nu cu ochii, existând și corespondentele capul-șarpelui, capul-viperei³¹.

Ochii-șoarecelui (*Myosotis palustris* actualmente *Myosotis scorpioides*, *Saxifraga adscendens*): < lat. sorex, -icis, genitiv, speciile de *Myosotis* sunt mai cunoscute sub denumirea nu-mă-uita.

Ochii-șoricelului (*Saxifraga adscendens*, *Saxifraga aizoides*, *Saxifraga cymosa*, *Saxifraga heucherifolia*, *Saxifraga stellaris*): a se vedea ochii-șoarecelui.

Ochii-veveriței (*Echium vulgare*): < v. sl. вѣверица ca în cazul speciei *Echium rubrum* și florile acestei specii seamănă cu capul/gura șarpelui, nu cu ochii; C. Drăgulescu consideră că zoonimul veveriță apare aici în loc de cel al șarpelui, atestat și în unele descântece, putând fi un substitut al reptilei, ca și istriță, lestriță, igliță, idiță, iudiță, dediță, iederiță, selivestiță ș.a. Planta are inflorescențe „stufoase”, precum coada veveriței, pe alocuri e cunoscută sub denumirea coada-mâții, coada-vacii, coada-vulpiei, coadină, motane, dar se mai numește și iarba-șarpelui, gura-năpârcii, gura-șarpelui, iarba-șerpăriei și are corespondent în limba engleză viper's-bugloss.

Ochilari (*Biscutella levigata*): < de la ochi, după lat. oculus; a se vedea ochilariță.

Ochilariță (*Biscutella levigata*): < ochelari + suffix -iță; fructele plantei seamănă cu o pereche de ochelari în miniatură, există și corespondentul germ. Brillenschote, fr. lunetière.

Ochimea (*Gentiana lutea*): a se vedea ochincea.

Ochincea-albastră (*Gentiana pneumonanthe*): < lat. *albaster, -tra, -trum (alb + suffix dim. -aster); conform DLR semnificați de alburii s-a păstrat în aromână, unde albastru înseamnă și „sur”; în daco-română pare a se fi întrebuintat în legătură cu „vânăt” (albastru-vânăt însemnând vânăt alburii, vânăt deschis), care mai târziu a fost omis și a rămas doar termenul albastru. Florile seamănă cu niște mici ochi albaștri; a se vedea ochincea.

Ochincea (*Gentiana cruciata*, *Gentiana lutea*, *Gentiana punctata*): în opinia lui C. Drăgulescu, de comparat cu bg. tintiava, dar și cu bg. okiće „împodobit(ă)” dar și ghiocel (*Galanthus nivalis*), tc. öksüzce (*Crocus sativus*). Nu este exclus ca fitonimele să provină din subst. ochi sau scr. okce „ochișor”, caz în care ele denumeau, inițial, speciile de *Gentiana* cu flori mici, albastre, asemănătoare unor ochi cu înțelesul de „lumină, strălucire” ca în sintagmele ochi de pădure „luminiș”, ochi de apă „luciu de apă”, ochi de geam, cf. și cu sl. okno „fereastră” și oko „ochi”) (*Gentiana nivalis*, *Gentiana utriculosa*, *Gentiana verna*, poate și *Gentiana cruciata* numită și ochișele). Ochincea, ochincele ar putea fi palatalizări/regionalisme pentru opincea, opincele (diminutiv al subst. opincă, opinci < bg. опинѣк, опинка sau din sl. opinukŭ „încălțăminte”), florile semănând cu niște cizmulițe. C. Drăgulescu nu exclude nici posibilitatea unor etimologii populare

după sl. penti „a pune cruciș” (din care verbul a opinti, inițial cu sensul „a pune de-a curmezișul”), frunzele mai multor specii fiind dispuse în cruce³² (*Gentiana cruciata* se numește și românește iarba-crucii). Speciile de *Gentiana* au flori în formă de pahar (majoritatea se numesc și cupe) și, din acest considerent C. Drăgulescu trimite și la subst. otic „pahar mic”, cu varianta ochic, oticău „cupă”. În DLR s-a notat (din Bârsana-Sighetul Marmației cf. ALR II 6 323/353) fitonimul ochincea și pentru *Digitalis ambigua* (sin. *Digitalis grandiflora*), cunoscută mai bine sub numele degetar(iță). Tot DLR consemnează variantele otinteață, otinteață, ochinpele, ochinceane, considerând etimologia tuturor ca fiind necunoscută.

Ochincele (*Centaurium umbellatum* actualmente *Centaurium erythraea*, *Gentiana asclepiadea*, *Gentiana clusii*, *Gentiana cruciata*, *Gentiana punctata*, *Gentiana utriculosa*, *Gentiana verna*): a se vedea ochincea.

Ochincele-galbene (*Gentiana lutea*, *Gentiana punctata*): < lat. galbina; florile galbene seamănă cu niște mici ochi; a se vedea ochincea.

Ochincele-mici (*Gentiana nivalis*): < lat. *miccus din gr. mikrós, mikkós; a se vedea ochincea.

Ochinchea (*Gentiana cruciata*, *Gentiana lutea*, *Gentiana punctata*): a se vedea ochincea.

Ochinchele (*Gentiana cruciata*): a se vedea ochincea.

Ochinpele (*Gentiana cruciata*): a se vedea ochincea.

Ochinteavă (*Gentiana pneumonanthe*): a se vedea ochincea.

Ochioi: < ochi + sufix -oi (poate fi și un plural); soi de struguri.

Ochișăi (*Tagetes erecta*, *Tagetes patula*), a se vedea ochiul-boului.

Ochișea (*Calendula officinalis*, *Chrysanthemum leucanthemum*, *Gentiana cruciata*, *Inula dysenterica*, *Tagetes erecta*, *Tagetes patula*, *Zinnia elegans*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișele (*Calendula officinalis*, *Chrysanthemum leucanthemum*, *Gentiana cruciata*, *Inula dysenterica*, *Tagetes erecta*, *Tagetes patula*, *Zinnia elegans*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișelul-boului (*Aster amellus*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișică (*Tagetes erecta*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișoară (*Filago minima*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișor (*Anagallis arvensis*, *Centunculus minimus*, *Stellaria graminea*, *Veronica triphyllos*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișor-albastru (*Anagallis coerulea*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișor-roșu (*Anagallis arvensis*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișori (*Cosmos bipinnatus*, *Euphrasia stricta*, *Helichrysum arenarium*, *Primula acaulis* actualmente

Primula vulgaris, *Veronica baumgartenii*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișorii-șarpelui (*Myosotis palustris* actualmente *Myosotis scorpioides*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișorii-zilei (*Veronica persica*): a se vedea ochiul-boului.

Ochișorii-primăverii (*Primula acaulis* actualmente *Primula vulgaris*, *Veronica persica*, *Veronica polita*):

Ochișorul-primăverii (*Primula acaulis* actualmente *Primula vulgaris*, *Veronica persica*, *Veronica polita*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-Ancuței (*Coreopsis tinctoria*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-băetului (*Cosmos bipinnatus*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boierului (specie neidentificată): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului (*Adonis vernalis*, *Anthemis arvensis*, *Anthemis cotula*, *Aster alpinus*, *Aster amellus*, *Aster lanceolatus*, *Aster salignus*, *Bellis perennis*, *Calendula officinalis*, *Callistephus chinensis*, *Caltha palustris*, *Campanula abietina*, *Campanula patula*, *Campanula persicifolia*, *Chrysanthemum carinatum*, *Chrysanthemum leucanthemum* sin. *Leucanthemum vulgare*, *Chrysanthemum parthenium* actualmente *Tanacetum parthenium*, *Chrysanthemum rotundifolium*, *Coreopsis tinctoria*, *Cosmos bipinnatus*, *Erigeron acer*, *Erigeron alpinus*, *Erigeron podolicus*, *Gaillardia pulchella*, *Helleborus purpurascens*, *Hepatica nobilis*, *Inula helenium*, *Inula salicina*, *Matricaria chamomilla*, *Matricaria inodora*, *Narcissus poeticus*, *Potentilla reptans*, *Primula acaulis* actualmente *Primula vulgaris*, *Ranunculus acris*, *Rosa canina*, *Rudbeckia laciniata*, *Taraxacum officinale*, *Telekia speciosa*, *Trollius europaeus*, *Verbascum* spp., *Viola declinata*, *Viola odorata*, *Zinnia elegans*), peste 50 de specii de plante se numesc ochiul-boului; a se vedea și următoarele fitonime analizate în lucrarea de față. Plantele au flori/inflorescențe ori fructe asemănătoare ochilor umani, ai diavolului cf. sl. dijavolŭ, gr. diávolos, dracului < gr. drákon „drac”, lat. draco „dragon, balaur, șarpe”³³ sau ai unor animale: bou cf. lat. *bovum < lat. bovem, șarpe < lat. serpes < lat. serpens, broască cf. lat. *broasca, (posibil și autohton, dat fiind alb. breskë), capră cf. lat. capra, corb < lat. corvus, gr. corax, găină < lat. gallina, ghiboliță < bivol < cf. bg. bivol din sl. byvolŭ, lat. bubalus, lup < lat. lupus³⁴, cf. și cu numele științific *Lycopsis*, mâtă³⁵, pisică din interjecția pis³⁶, pasăre < lat. passer, passarem, porumbel cf. lat. polumbus. Ochii/ochișorii primăverii < lat. primavera înfloresc primăvara devreme. *Veronica persica* are flori albastre, ca o zi senină cf. lat. dies. *Sarcoscypha coccinea* este o ciupercă al cărei corp de fructificare seamănă cu un ochi, iar în cazul speciei *Strychnos nux-vomica*, sămânța este asemănătoare ochiului de corb (germanii îi spun Krähenaugen).

Chrysanthemum corymbosum se numește ochiul-boului-a-ferigei pentru că frunza seamănă cu aceea a ferigii. Ochiul-boului-scăloi este o formă horticolă de *Callistephus chinensis* cu inflorescențe simple, cu puține flori în antodiu, în opoziție cu formele învoalte, înfoiate. Adjectivul scăloi pare a fi preluat după denumirea științifică a unei specii de ceapă (*Allium ascalonicum*). *Chrysanthemum leucanthemum* implică în mai multe limbi termeni cu semnificația „ochiul boului” (it. ochio di bove, fr. œil de beuf, germ. Ochenaug, engl. ox eye ș.a.). Macedoromânii spun speciei *Chrysanthemum leucanthemum* boliciu, în opinia lui C. Drăgulescu, posibil tot cu înțelesul „ochiul boului”, și compară zoonimul cu trac. bolinthos, bolinqos „taur sălbatic” (cf. și bg., scr. vol „bou”, engl. bull „taur”) din rad. i.-e. *bhel- „a se umfla”. În bulgară există fitonimul bolivaču pentru mușețel (*Matricaria chamomila*), numit și ochiul-boului. C. Drăgulescu consideră că ochiul-lupului pentru *Plantago indica* este nepotrivit și a apărut, probabil, dintr-o greșeală. Unele dintre fitonime redau ecologia speciilor: luncă < (v) sl. lanka „luncă, mlaștină”, în opinia lui C. Drăgulescu cf. trac. *linga-, *lunga- „depresiune, luncă”, lit. lénge „ținut jos”, câmp < lat. campus, munte < lat. montem, grădina < bg. gradina, pădure < lat. padule < palus, -udis, „baltă, mlaștină”, de lângă casă < lat. casa, -am „colibă”, care în latina vulgară a înlocuit pe domusmși aedes; există și v. ind. kasa, kava-kaša „loc, locuință, cameră”. Ochiul-curvii < curvă cf. v.sl. kurŭva, bg., scr., rus., magh. kurva, are semnificația „ochi ispititor, atrăgător, floare atrăgătoare” (germanii numesc planta Schönauge). În DLR apare cu numele ochiul-boului și *Iris pseudacorus*; dacă nu este o confuzie, C. Drăgulescu explică fitonimul comparând termenul iris „curcubeu” cu irisul ochiului și, prin extindere, ochi.

Ochiul-boului-a-ferigei (*Chrysanthemum corymbosum*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-albastru (*Knautia arvensis*, *Scabiosa columbaria*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-de-câmp (*Erigeron acris*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-de-casă (*Callistephus chinensis*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-de-grădină (*Chrysanthemum maximum*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-de-munte (*Aster alpinus*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-de-pădure (*Chrysanthemum rotundifolium*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-de-pe luncă (*Chrysanthemum leucanthemum*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-învoalt (*Callistephus chinensis*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-moldovenesc (*Tagetes tenuifolia*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-sălbatic (*Bellis perennis*): < lat.

silvaticus; a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-scăloi (*Callistephus chinensis*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-boului-vânăț (*Aster amellus*, *Knautia arvensis*): < lat. venetus, -a, -um; a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-broaștei (*Myosotis scorpioides*, *Ranunculus acris*, *Ranunculus repens*, *Veronica triphyllus*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-caprei (*Sarcoscypha coccinea*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-cavalerului (*Cosmos bipinnatus*, *Gaillardia aristata*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-corbului (*Strychnos nux-vomica*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-cucului (*Zinnia elegans*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-curvii (*Coreopsis tinctoria*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-diavolului (*Hyoscyamus niger*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-dracului (*Knautia arvensis*, *Knautia dumetorum*, *Paris quadrifolia*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-fetii (*Chrysanthemum leucanthemum*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-fetiței (*Cosmos bipinnatus*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-găinii (*Ranunculus acris*, *Galinsoga parviflora*, *Primula minima*, *Scilla bifolia*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-ghiboliții (*Chrysanthemum leucanthemum*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-lui-Christos (*Aster alpinus*): a se vedea ochiul-lui-Dumnezeu și ochiul-boului.

Ochiul-lui-Dumnezeu (*Viola arvensis*): specie diferită de ochiul-lui-Christos. Așa cum arăta Ioan Milică³⁷, în cazul multora dintre chestiunile legate de sursele denominative pe baza cărora s-au constituit atât vocabularele etnobotanice ale limbilor cât și nomenclaturile științifice, observația de fond ar fi aceea că, în procesul de evoluție cultural-istorică a civilizației umane, modelele denominative științifice, ale căror origini sunt indiscutabil legate de modelele denominative empirice, s-au convenționalizat și s-au autonomizat, influențând, la rândul lor, sferile denumirilor populare. În privința sursei denominative reprezentată de credințele religioase, sursă prezentă atât în tiparele nomenclaturii științifice cât și în cele ale vocabularelor etnobotanice, ar fi important să observăm că aceasta are în cele două tipuri de modele denominative relevanță și pregnanță distincte. Pentru modelul savant, acest izvor al numirii este astăzi periferic; în schimb, în vocabularele etnobotanice ale multor limbi, el este una din sursele de numire dominante; a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-lupului (*Lycopsis arvensis*, *Nonea pallens*,

Nonea pulla, *Plantago indica*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-mâței (*Myosotis scorpioides*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-mâții (*Myosotis scorpioides*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-mâțului (*Echium vulgare*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-păsării (*Veronica chamaedrys*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-păsăruicii (*Myosotis palustris*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-pisicii (*Myosotis scorpioides*, *Veronica chamaedrys*, *Viola wittrockiana*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-porumbelului (*Lathyrus aphaca*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-primăverii (*Adonis vernalis*): a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-rândunicii (*Phaseolus nanus*): < lat. hirundinella > rândunea cu schimbare de sufic -ică; soi de fasole, se numește și fasole-oarbă.

Ochiul-șarpelui (*Asperugo procumbens*, *Campanula persicifolia*, *Eritrichium nanum*, *Hieracium pilosella*, *Myosotis arvensis*, *Myosotis palustris* actualmente *Myosotis scorpioides*, *Myosotis sylvatica*, *Omphalodes verna*, *Succisa pratensis*, *Veronica chamaedrys*, *Zinnia elegans*) și un soi de struguri; a se vedea ochii-șarpelui.

Ochiul-șerpelui (*Silene pusilla*): a se vedea ochii-șarpelui.

Ochiul-soarelui (*Inula salicina*, *Helianthus annuus*, *Heliotropium europaeum*, *Heliotropium suaveolens*): a se vedea ochii-soarelui.

Ochiul-șoricelului (*Heliotropium europaeum*, *Myosotis scorpioides*): a se vedea ochii-șoarecelui.

Ochiul-vacii (*Chrysanthemum leucanthemum*, *Succisa pratensis*) și un soi de struguri: < lat. vacca; a se vedea ochiul-boului.

Ochiul-veveriței (*Echium vulgare*): a se vedea ochii-veveriței și ocheșele.

Ochiuri, muguri viței de vie (*Vitis spp.*) numiți și boboci sau căpșuni.

Ocinceavă (*Gentiana acaulis*, *Gentiana pneumonanthe*): a se vedea ochincea.

Ocinceave (*Gentiana clusii*): a se vedea ochincea.

Ocincele (*Gentiana clusii*, *Gentiana verna*): a se vedea ochincea, în opinia lui C. Drăgulescu, de comparat cu bg. tintiava (*Gentiana sp.*).

Otintea-vânăță (*Gentiana pneumonanthe*): < lat. venetus, -a, -um; a se vedea ochincea.

Otintea (*Gentiana pneumonanthe*): a se vedea ochincea.

Otinteană (*Gentiana cruciata*): a se vedea ochincea.

Otinteavă (*Gentiana pneumonanthe*): a se vedea ochincea.

Otinteavă (*Gentiana pneumonanthe*): a se vedea ochincea.

Rocoină-de-ochi (*Stellaria holostea*): A. Szabó, J. Péntek ³⁸ afirmă că maghiarii numesc rokoina planta *Arenaria serpyllifolia*, dar C. Drăgulescu consideră că din confuzie cu *Stellaria media*. Și românii spun, din același motiv, rocoțel speciei *Holosteum umbellatum*, care seamănă atât cu *Stellaria media* cât și cu specii de *Cerastium* (din gr. kéras „corn”). Fiindcă acestea din urmă se numesc în rom. cornuț, în ucr. rogonec și pol. rogowiec, rogownica (din sl. rogŭ „corn”), botanistul consideră că rocoțel, rocoțea, rocoină provin din sl. rogŭ „corn” (polonezii au și pentru specii de *Stellaria* numele rogowiec). DLR indică etimologie necunoscută pentru rocoină/răcovină. *Stellaria holostea* s-a folosit în tratamentul unor afecțiuni ale ochilor, de aici și numele.

Scai-de-ochi (*Dipsacus sylvestris*): < fitonimele scai pot fi comparate cu macedorom. scăi, scaliu, scăliu, meglenorom. scali, scr. čkalj, și gr. skalias, skólos „spîn, scai” și cu presupusul lat. *scalium. DLR indică etimologie necunoscută. Apa de ploaie acumulată la baza frunzelor opuse se folosește în tratarea unor afecțiuni ale ochilor.

Susana-cu-ochi-negri (*Thunbergia alata*): calc după engl. black-eyed Susan, cu referire la florile ca niște ochi cu pupila neagră cf. lat. nigrum (petalele fiind galben-aurii/portocalii, existând și varietăți cromatice). Susan e un personaj de baladă, de la care își ia rămas bun iubitul marinăru. Black-eyed-Susan se numesc și unele specii din genul *Rudbeckia*.

Uochiul-boului (*Callistephus chinensis*): a se vedea ochiul-boului.

Urzici-cu-ochi (*Veronica latifolia* sin. *Veronica urticifolia*): planta are frunze asemănătoare celor de urzică și flori ca niște ochi albaștri; fitonimul urzică ar proveni din lat. *urdica cf. lat. urtica sau în legătură cu lat. ordiri „a urzi”, planta fiind întrebuințată în gospodăria pentru confecții textile. Denumirea urzică s-a extins, din cauza asemănării frunzelor, de la urzica vie (*Urtica*) la urzica moartă (*Lamium*), iar apoi și la alte specii, cum este cazul și aici.

Fitonimele sunt sugerate, de cele mai multe ori, de aspectul fizic al plantelor (și ecologia lor) sau datorează denumirea utilizării ca plante de leac în tratarea afecțiunilor oculare. Sunt formate de cele mai multe ori din cuvinte ale căror etimoane sunt latinești și foarte puține sunt calcuri din alte limbi. Latinitatea limbii române poate fi demonstrată sau, cel puțin, constatăată și în fitonimia românească. De asemenea, suntem în continuare convinși că, odată cunoscut, lexicul botanic al unei zone reprezintă nu numai un tezaur lingvistic, ci și un document al trecutului populației locuitoare și al locurilor. Terminologia botanică populară are, în primul rând o valoare practică, desemnând, deosebind și categorisind elementele regnului vegetal din cadrul natural dat, dar prezintă și o inestimabilă însemnătate teoretică, îndeosebi pentru lingviști, atât prin etimoanele la care trimit, cât și prin implicațiile

metaforice pe care le au cele mai multe fitonime.

Note:

1. Radu Drăgulescu, *Stilistica denumirilor populare de plante*, în *Studii și comunicări de etnologie*, Sibiu, 1998, p. 124-127, *Simbioza oikumen – lume vegetală în percepția lui George Coșbuc*, în *Studii și comunicări de etnologie*, Sibiu 1999, p.109-122, *Simbolistica florii în poezia antună a lui M. Eminescu*, în *Cercetări de limbă și literatură*, Oradea, 2000, p. 375-380, *Mitopoetica*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2004, Constantin Drăgulescu, Radu Drăgulescu, *Contribuții la cunoașterea limbii geto-dacilor. Denumirile dacice de plante*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2000, Constantin Drăgulescu, Radu Drăgulescu, *Considerații asupra unor lexeme daco-geto-trace*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2014, *George Coșbuc. Lumile limbajului*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2016 ș.a.
2. Constantin Drăgulescu, *Dicționarul explicativ al fitonimelor românești*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, ediția a II-a, 2018.
3. Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.
4. Constantin Drăgulescu, *Dicționar de fitonime românești*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2018.
5. DLR, tom X, N-O, București, Editura Academiei, 2010.
6. *Ibidem*.
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem*.
11. *Ibidem*.
12. *Ibidem*.
13. *Ibidem*.
14. *Ibidem*.
15. *Ibidem*.
16. A se vedea și DLR, tom X, N-O, București, Editura Academiei, 2010.
17. Simina-Maria Terian, *Textemele românești. O abordare din perspectiva lingvisticii integrale*, Iași, Institutul European, 2015.
18. Simina Terian, *Premise pentru o poetică a textemelor / Premises for a Poetics of Textemes*, in EITM5, Târgu Mureș, 2013, p. 326-331 <http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A23381/pdf>.
19. DOOM2, p LXX-LXXIII.
20. Constantin Drăgulescu, *Dicționarul explicativ al fitonimelor românești*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, ediția a II-a, 2018.
21. Panțu, Z.C., *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzând numirile române, franceze, germane și științifice*, București, 1906, 1929.
22. DLR, tom II, C, București, Editura Academiei, 2010.
23. A. Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului roman / Beliefs and Superstitions of the Romanian People*, București,

Editura Vestala, 2013.

²⁴ A se vedea și Radu Drăgulescu, *Analysis of the Connotative and Denotative Meanings of the Terms Belonging to The Word Family „Dog” as They Are Used in the Romanian Phytonyms* in *Studia Universitatis Petru Maior – Philologia*, 2016, Vol. 20, p. 60-74.

<https://old.upm.ro/cercetare/studia%20website/Studia%202020.2016.final.pdf>.

²⁵ DLR, tom I, A-B, București, Editura Academiei, 2010, p. 427.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Apud *ibidem*.

²⁸ Apud *ibidem*.

²⁹ DLR, tom IV, Deținut-dyke, București, Editura Academiei, 2010, p. 1435.

³⁰ A se vedea Radu Drăgulescu, *Considerații lingvistice cu privire la fitonimele românești create cu ajutorul termenului „șarpe”*, in *Analele Universității „Ovidius” din Constanța*, Seria Filologie, XXVII, (2), p. 305-317, <http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A24379/pdf>.

³¹ În privința unor corespondente germane a se vedea și Radu Drăgulescu, *Deutsches Wortgut in rumänischen Pflanzennamen. Ein Bericht aus der rumänischen Wörterbuchpraxis in Lexikos*, 27, 2017, p. 214-236.

³² Detalii în Radu Drăgulescu, *Linguistic Considerations on Romanian Phytonyms Created with the Term „drac” (devil)*, in *Language, Discourse and Multicultural Dialogue*, Volume 3, Section Language and Discourse, Târgu-Mureș, 2015, p. 375-389. <https://old.upm.ro/ldmd/LDMD-03/Lds/Lds%2003%2039.pdf>.

³³ Detalii în Radu Drăgulescu, *Linguistic Considerations on Romanian Phytonyms Created with Terms Belonging to the Word Field „Cat”*, in Iulian Boldea (coord.) *Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, 679-693. <https://old.upm.ro/gidni3/GIDNI-03/Lds/Lds%2003%2059.pdf>.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Radu Drăgulescu, *Analiza sensurilor conotative și denotative ale lexemului lup în cadrul fitonimiei românești*, in *The Proceedings of the European Integration Between Tradition and Modernity Congress*, Volume 5, Târgu-Mureș, 2013, p. 511-521.

<http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A23399/pdf>.

³⁵ A. Szabó, A., J. Péntek, *Ezerjófi*, București, Editura Kriterion, 1976, apud Constantin Drăgulescu, *Dicționarul explicativ al fitonimelor românești*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, ediția a II-a, 2018, p. 692.

³⁶ Ioan Milică, *Imaginarul creștin în denumirile populare românești de plante III*, în *Limba Română*, nr. 5, anul XXIV, 2014 și <http://www.cntdr.ro/sites/default/files/cs2013/cs2013a25.pdf>.

³⁷ Pentru detalii a se vedea Radu Drăgulescu, *Linguistic Considerations on Romanian Phytonyms Created with Terms Related to the (Holy) Cross*, in *Convergent Discourses. Exploring the Contexts of Communication*, Section: Language and Discourse, 2016, p. 311-333. <https://old.upm.ro/ci/>

CCI-04/Lds/Lds%2004%2040.pdf.

Bibliography

- Bejan, Dumitru, *Nume românești de plante / Romanian plant names*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991.
- Bidu-Vrăncianu, A., Călărășu, C., Ionescu Ruxăndoiu, L., Mancaș, M., Pană Dindelegan, G., *Dicționar de Științe ale Limbii / Dictionary of Sciences of Language*, București, Editura Științifică, 1997; București, Editura Nemira, 2001, reeditat în 2005.
- Borza, Al., *Dicționar etnobotanic / Ethnobotanical Dictionary*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.
- Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române / Etymological Dictionary of Romanian Language*, București, 2002.
- Dicționarul etimologic al limbii române / Etymological Dictionary of Romanian Language*, I (A-B), București, Editura Academiei Române, 2010.
- Dicționarul etimologic al limbii române / Etymological Dictionary of Romanian Language*, II (C-ciză), București, Editura Academiei Române, 2015.
- Dicționarul limbii române / Dictionary of Romanian Language*, (în XIX volume), București, Editura Academiei Române, 2010.
- Drăgulescu, Constantin, *Dicționar de fitonime românești / Dictionary of Romanian Phytonyms*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2018.
- Drăgulescu, Constantin, *Dicționarul explicativ al fitonimelor românești / Explanatory Dictionary of Romanian Phytonyms*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2018.
- Drăgulescu, Constantin, Radu Drăgulescu, *Contribuții la cunoașterea limbii geto-dacilor. Denumirile dacice de plante / Contributions to Geto-Dacian language. Dacian plant names*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2000.
- Drăgulescu, Constantin, Drăgulescu, Radu, *Considerații asupra unor lexeme daco-geto-trace Considerations on some Dacian-Getic-Tracian lexemes*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2014.
- Drăgulescu, Radu, *Deutsches Wortgut in rumänischen Pflanzennamen. Ein Bericht aus der rumänischen Wörterbuchpraxis in Lexikos*, 27, 2017, p. 214-236.
- Drăgulescu, Radu, *Analysis of the Connotative and Denotative Meanings of the Terms Belonging to The Word Family „Dog” as They Are Used in the Romanian Phytonyms in Studia Universitatis Petru Maior – Philologia*, 2016, Vol. 20, p. 60-74.
<https://old.upm.ro/cercetare/studia%20website/Studia%2020.2016.final.pdf>.
- Drăgulescu, Radu, *Considerații lingvistice cu privire la fitonimele românești create cu ajutorul termenului „șarpe”, in Analele Universității „Ovidius” din Constanța, Seria Filologie, XXVII, (2), 2016, p. 305-317*, <http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A24379/pdf>.
- Drăgulescu, Radu, *Linguistic Considerations on Romanian Phytonyms Created with Terms Belonging to the Word Field „Cat”, in Iulian Boldea (coord.) Globalization and National Identity. Studies on the Strategies of Intercultural Dialogue*, 2016, 679-693. <https://old.upm.ro/gidni3/GIDNI-03/Lds/Lds%2003%2059.pdf>.
- Drăgulescu, *Linguistic Considerations on Romanian Phytonyms Created with Terms Related to the (Holy) Cross*, in *Convergent Discourses. Exploring the Contexts of Communication*, Section: Language and Discourse, 2016, p. 311-333. <https://old.upm.ro/cci/CCI-04/Lds/Lds%2004%2040.pdf>.
- Drăgulescu, Radu, *Linguistic Considerations on Romanian Phytonyms Created with the Term „drac” (devil)*, in *Language, Discourse and Multicultural Dialogue*, Volume 3, Section Language and Discourse, Târgu-Mureș, 2015, p. 375-389. <https://old.upm.ro/ldmd/LDMD-03/Lds/Lds%2003%2039.pdf>.
- Drăgulescu, Radu, *Analiza sensurilor conotative și denotative ale lexemului lup în cadrul fitonimiei românești*, in *The Proceedings of the European Integration Between Tradition and Modernity Congress*, Volume 5, Târgu-Mureș, 2013, p. 511-521. <http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A23399/pdf>.
- Gorovei, A., *Credințe și superstiții ale poporului roman / Beliefs and Superstitions of the Romanian People*, București, Editura Vestala, 2013.
- Hasdeu, B.P., *Etymologicum Magnum Romaniae*, București, 1894.
- Marian, Simion Florea, *Botanica poporană română / Romanian Folk Botany*, vol. I Suceava, Editura Mușatinii, 2008, vol. II-III, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Milică, Ioan, *Imaginarul creștin în denumirile populare românești de plante III*, în *Limba Română*, nr. 5, anul XXIV, 2014 și <http://www.cntdr.ro/sites/default/files/cs2013/cs2013a25.pdf>.
- Panțu, Z.C., *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic cuprinzând numirile române, franceze, germane și științifice / The Plants known by Romanians*, București, ed. I 1906, ed. II 1929.
- Szabó, A., Péntek, J., *Ezerjőfi*, București, Editura Kriterion, 1976.
- Terian, Simina, *Premise pentru o poetică a textemelor / Premises for a Poetics of Textemes*, in EITM5, Târgu Mureș, 2013, p. 326-331 <http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/A23381/pdf>.
- Terian, Simina-Maria, *Textemele românești. O abordare din perspectiva lingvisticii integrale / Romanian Textemes. An Approach from the Perspectives of the Integral Linguistics*, Iași, Institutul European, 2015.

Integrarea atributelor emoționale lingvistice în arhitecturile eLearning

Marius OPINCARIU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: opincariugroup@gmail.com

Integrating emotional linguistic attributes in eLearning designs

Recent advancements in big data exploration and affective computing open new avenues for the improvement of curriculum design. The paper places forward an argument for measuring emotional attributes within the construct of class forum discussions facilitated by educational platforms. The psycholinguistic features of the user can be translated into key performance indicators and be integrated into a learning analytics business model. Such a design can monitor the optimal threshold levels of academic achievement as well as signal the potential anomalies. The architecture can support the development of adaptive and personalized learning models based on the psycholinguistic profile of the student. Such a design could render competitive advantages both on the student retention level as well as on the student enrollment strategy.

Keywords: personalized learning, adaptive learning, educational data mining, curriculum design, learning analytics, educational performance prediction, key performance indicators

The rise of the big educational data: LMSs data processing with KPIs and visualized with LADs.

The procedure for investigating the corpus of educational data is not new and is positioned for an ascending trend. The specific task of inferring knowledge from emotional participation falls in the grand category of curriculum mining. Most if not all of the platformized educational models, either open source or for profit, are usually managed by a Learning Management System. The online design of academic interactions allows for an unprecedented level of access for academic data collection, processing and visualization. If the data posits value extraction potential than it becomes business intelligence information. The educational process has its own

parameters of optimal functioning, and tracking important markers can reveal both strengths and weaknesses in the system. Monitoring and processing the performance of the student-tutor interactions, enables comprehensive visualizations of sectors that can benefit from immediate improvement. Such a psychometric mapping of the digital classroom can provide a quality control mechanism for optimal performance, benchmarking and anomalies.

The major advantage of such a design is that it accounts for both student and tutor performance, and delivers actionable data for rapid course redesign, mission alignment and regulatory compliance. The application of a business model to education can reveal unanticipated patterns at both the individual and at the group level behavior.¹ Such a design favors

the development of a profitable economic model, specifically tailored for academic performance.

Learning Analytics Dashboards (LADs) offer a unique combination of business intelligence information and analytic instruments which are widely applied to measure performance, to identify patterns in the data, and to present the hidden information into actionable insights (Chiang et. al. 2012; Jones et al, 2016; Kessler, 2017). Business dashboards comprise a complete information management system, which track, analyze, and visualize metrics, key performance indicators (KPIs) and other key data values. By analyzing data in a timely manner and directly sending vital knowledge to a unified, highly interactive interface, BDs provide business professionals with the necessary guidance to improve their decision-making experience (Chiang et. al. 2012; Jones et al, 2016; Kessler, 2017; Konstantinidis & Grafton, 2013; Yassine et al, 2016; Yool et al, 2015).²

The data measured by KPI's can be created with each individual contribution in response to written assignments, forum discussion, quizzes, as well as student and tutor interactions. This information is generally managed by Learning Management Systems (LMS) which recently have received an additional function, which is that of a repository of information for the LMS. Becoming an infrastructure for content hosting as well, the new designs are recognized as Content Learning Management Systems (CLMS). The data repository advantage is that it offers instant access to an ecosystemic educational dataset which makes possible time sensitive decisions and interventions.

Such a KPI governed design, allows for mathematical curriculum evaluation and calibration based on the students' behavior. Curriculum assessment is one of the critical steps in ensuring that a program aligns with the university's mission as well as the education standards regulated by the government.³ An additional immediate benefit of the LCMS-LAD-KPI-BD infrastructure, is that it provides real time visualisations of the curriculum performance and provides precise metrics for University's Course Redesign Program (CRP).⁴ The sector responsible for extracting value from the interpersonal interactions is known as affective computing. These psycholinguistic instruments belonging are recognized as modules of a larger suite of industrial applications risk assessment tools. These instruments offer the capability of tracking independent markers of academic performance, and provide detailed visualisations of both the pedagogical infrastructure and of the individual academic achievements. Relevant to the behavioral aspect of education, the system can monitor variation in sentiment scores, levels of individual class engagement, group cohesion, tutor rapport, etc.

However, among other reasons, the low acceptance

of such a design may be related to two important dynamics. One, is the financial aspect, and relates to the availability of funding such systems. And the second, lays in the fact that it affects the traditional tutor-student power down structure. The factual reality is that none of the traditional academic models encourage such a design, and a written track record of student-tutor interactions is perceived by academics more often than not, as strange and uncomfortable. The lack of popularity of such an instrument is more prevalent in state run academic institutions, while premier educational entities however, build entire intelligence ecosystems around data modeling and value extraction. Commendable levels of academic competencies can only be achieved by incorporating performance traceability for both student and tutor as well. Such a design would target less obvious layers⁵ located in the 'hidden curriculum' and would add new depths to the understanding of the educational architecture. Modern research argues the existence of both visible and invisible patterns in the pedagogical design and illustrates the diad through the iceberg concept:

[...] the visible park of the iceberg, which is above the water, consists of "objectives, subjects, time arrangements, methods, etc.," whereas the invisible part of the iceberg consists of "beliefs, attitudes and expectations of teachers, students, families and administrators." The underwater program is largely unknown, not discussed and often overlooked. In addition, there are beliefs and attitudes in the bottom layer of the curriculum (iceberg), individual styles, intelligence and abilities in the second layer, the learning process in the third layer, strategies in the fourth layer and qualifications in the fifth layer above water.⁶

Due to its extensive granularity, the depths of the information achievement complex can only be incrementally observed. The cadence of both the visible and invisible variables determine the pace at which a person/student/user is able to navigate the academic space. Arguing from the perspective of George Steiner, Radu Drăgulescu remarkably highlights the interdependence of logic and grammar in shaping the internal design of the "individual time"⁷

Since big data is arguably the new gold, the development of innovative and more precise instruments will be ever increasing.

The role of key performance indicators (KPI) in the acquisition of academic competencies (AC)

The key performance indicators allow for simultaneous traceability of each user's unique talents and interests, leading to the formation of comprehensive individual digital profiles. These

vectors of academic interest represent each student's academic DNA, and if adequately processed, reveal individual and group paradigms that can be tested for statistical significance. These primary results constitute the foundation on which the edifice of personalized architecture can be built upon. For example, the training algorithms can be taught to classify and signal student's written contribution per event as low at 100 bytes, and as high at 500 bytes. The low thresholds can be associated with low topic correlation and classified as negative anomalies, while the high thresholds, can be identified as positive anomalies and a high level of correlation of aptitudes and interests with the topic. If both the positive and negative anomalies become recurrent, they can be subjected to sentiment analysis for consistency. This is how an anomaly, whether positive or negative, becomes a paradigm, and consequently a marker of performance. If for example, positive emotional polarity is found to be positively correlated with the topic over a longer period of time, such a level of correlation can function as a key performance indicator of positive correlation between interests and topics. Likewise with the low or negative correlation between interests and topics. Based on these classifications, the platform can automatically identify, select and recommend future reading assignments with the highest density of keywords matching the student's forum aptitudes and interests. While this is a highly reductionistic example, performance thresholds can be assigned to all critical attributes and expand the operating protocols to all areas of intended academic achievement. Rose and Bohne (2011) report accurate results in implementing automated keyword extraction from text based documents.⁸

Such a multidimensional design would gradually pave the way for personalized learning models that focus primarily on user's aptitudes, talents and interests. Delivering relevant content through a tailored curriculum design may set the stage for unprecedented levels of academic performance measurement. Educational technologies, therefore, have the potential to both ensure high levels of achievement for optimally functioning students as well as enhance student retention. The dual function is that of both enhancement and prevention, while the enhancement function may find positive traction in the student enrollment programs as well. The major advantage of Learning Analytics is that it offers real time tracking of critical learning processes and offer visualisations of personalized content performance and its impact on academic competencies achievement, bringing modeling prediction and calibration within immediate reach. The major advantage of LA is that it offers a scientific method for brokering student performance and prevention of student failure. The design provides a digital instrument to support high levels of academic

achievement and low levels of academic failure, or high levels of academic engagement and low levels of academic disengagement. Probably one of the most overlooked metrics in measuring academic progress and indirectly learners' individual needs, is that of digital badge awarding. As symbols of learning, skills as well as individual competency achievements, digital badges, may enhance student motivation and engagement by providing a straightforward and intuitive path for the successful acquisition of course objectives.

Digital badges as representation of competencies may also contribute to students' self-reported confidence, which is positively related to their perceptions. Moreover, digital badges may serve as an indicator for students who need academic support. Thus, digital badges may serve as a platform for communication between staff and students about demands and adaptive support services in order to contribute to student retention.⁹

While the recommender engines are invisible to the user, there are also visible recognition paradigms that can operate as positive reinforcement mechanisms. These are the digital badges, available only in the platformized educational design. If the bibliography recommender engine makes the academic discourse seem more intuitive and native for the user, but the operating mechanics remain unacknowledged for, the digital badge, provides a public and tangible acknowledgment of a successful track record, creating a fair achievement hierarchy.

Such an elementary design can be enriched with additional protocols relating to gender, age, major, syllabus, grade, log session. Based on first year student classified preferences, the recommender system can suggest possible directions for the newly enrolled first year students, of the following year. Gradually, and enriched article recommender engine can gradually become the backbone of a course recommender architecture. For example, a high degree of correlation between commending grades and *traductology* of male students versus a high degree of correlation between commending grades and *english literature history* of female students in an English major of a 2019 class, can train the engine to deliver course recommendations for the first year English major 2020 class, in such a manner that it positively correlates with the previous year data. This would indicate male predisposition and aptitudes for traductology and possibly a major in LMA, while for females in literature history, with a major in the history on English literature. In all scenarios, the curriculum designer and the tutor have the authority of adjusting the response of the system to the various degrees of correlation. Such a case may occur in the situation of a high levels of correlation between failing grades in males studying traductology and mediocre grades associated with females studying english literature history. In both

cases the system may signal negative anomalies and major change to match the aptitudes.

Accounting for emotional markers in digital forums extends the emotional impact of simple text specific to linguistics, into the deeper text-emoji expressivity covered by psycholinguistics.

When sentiment analysis can be organically integrated in learning analytics, the value extraction of the emotional expression, becomes systemic. A common architecture for improving academic competencies mirrors three different dimensions, the student's front end experience of the online materials, the back end managed by course designers and the accomplishment reward system usually administered by the tutors based on the global data performance of each student.

If the class assignments are posted on an emoji enabled discussion board, the collected data, may not only facilitate the easy aggregation of the general level of sentiment satisfaction, but it may also relay important data about the relationship between individual performance and the digital badge assignment, both for the front and back end actors. Such a quality control mechanism would mark the anomaly if the student receives a commending badge for exceptional completion of class requirements, but the forum sentiment analysis of the student's profile indicates a dominantly neutral or negative sentiment polarity.

Taking the investigation a step further, one may identify an array of completely invisible dynamics in the absence of emotional traceability.

Simulating a possible scenario, questions can be formulated to address all of the three areas of impact. Questions like: Given that student X's profile contains markers indicating high frequency in excessive sarcasm, asynchronicity with the group and repeated instances of curriculum disengagement, how did the student receive exceptional commendation badges and grades. What is this telling about the tutor? Is this an indicator of the instructor granting performance badges irrespective of accomplishments? Is the instructor an easy grader? Could it signal for lack of tutor supervisory involvement? Or, if the group's aggregated sentiment is neutral or negative, what does this say about the relevance of the class materials, and those who designed them? And even more, what needs to be changed in order to increase information appeal and the future levels of student engagement? This course of cascading quality control questions can extend directly proportionate with the number of generated variables. Depending on the desired depth of the data mining mechanisms, various levels of encoding can provide quality control data for both the student and the instructor performance. While this is an exaggeration modeling by design executed for the best of exemplification, the concept still holds solid relevance granting the fact that neural networks can

easily pick up with high precision on such variances.

Monitoring design performance with emotional quality control mechanisms

Emojis are the modern vehicles of emotional messages in the digital space. The icons are compatible and can be easily integrated with both basic and advanced educational platforms. The latter, particularly those integrating artificial intelligence algorithms and learning analytics incorporate highly adaptive pedagogical mechanisms¹⁰ to deliver a truly contemporary grade academic achievement. This ensures the rapid development of personalized learning models¹¹ and the delivery of a highly relevant and optimally performing workforce. Students are accustomed to receiving information in a native manner. The new normal for the digital user is to receive topical information reflecting the personal area of interest, information that fits the digital identity and reflects the personality narrative, information which allows the user to better integrate into knowledge groups, information that facilitates a fluid maintenance of relationships, information that enhances both self-representation and self-expression (Van House 2007).¹² Unless the student/user receives information preformatted in a native format, the information will likely end up in *spam* or will be *unfollowed*.

In order to prevent critical perception failures of academic design quality, efforts should be directed at emulating the already proven business models which identify the core needs and wants of the user:

Text-based affective computing drives decision support in a variety of application areas in which understanding the emotional state of individuals is crucial. [...] Evidently, affective computing facilitates decision-making in all operational areas of businesses, such as management, marketing and finance. For instance, a firm can infer the perceived emotion of customers from online product reviews and base managerial implications on this data in order to support product development, as well as advertising. In a financial context, emotional media content has been identified as a driver in the decision-making of investors, which can thus serve as a decision rule for stock investments. Beyond that, it also provides public decision support with respect to politics and even education, as well as healthcare for individuals [...] In education, this methodology can be functional in eLearning, by improving the level of learning experience through classifying and regulating e-learners emotions.¹³ According to the social capital theory, well-connected students have better access to resources and to emotional and educational support, which can boost their sense of belongingness and motivation.¹⁴

Business models are not designed for value

extraction only, but their primary objective is to bring competitive edge and profitability. Same could apply to platformized educational models to deliver advanced personalized learning formats. If elearning platforms deploy protocols that detect, classify and create a repository of socio-academic interactions, it will very likely reduce the emotional distance and enhance student group cohesion. Besides knowledge, students will have an additional element rapidly available for group identification: emotional fingerprint. Feeling included equals to feeling accepted, therefore the sense of exclusion is reduced while the authentic sense of belongingness and motivation are positively stimulated. These emotional states can be assigned optimal performance thresholds and function as risk markers for academic dropout. Preparing high quality graduates is the key objective of all institutions involved in higher education,¹⁵ and among the most relevant parameters for long term performance two critical protocols stand out. The first accounts for the 'continuous student assessment,' while the second relates to the 'psychological data investigation.' The 'Continuous Assessment' refers to the constant evaluation of dynamic student attributes such as class attendance, term scores, lab performance, course and lecturer assessment, forum participation and the effective use of resources. The 'Psychological Data' includes attributes such as personality and social activities.¹⁶ The competitive advantage offered by platformed designs does not consist only in the ability to monitor the visible layer of the academic involvement, but also in its capability to classify the emotional data. Most importantly, however, its greatest strength may reside in its potential to offer field relevant prime data for aggregating with a high degree of confidence, both the cognitive and emotional states of the educational spectrum.

Emotions as markers of critical system failures

Probably some of the most subtle but prevalent patterns associated with academic abandonment are those associated with negative learning behaviors.¹⁷ Identifying and limiting the prevalence of the negative emotional reinforcers at embryonic levels can be key to academic success. In digital forums, such emotions are visible in the negative sentiment patterns as well as in the low levels of positive correlation with the group. These instances gradually morph into alternating episodes of emotional withdrawal, excessive sarcasm, asynchronicity with the group and repeated instances of curriculum disengagement. An illustrative example of the negative emotional reinforcers has been tackled in a recent article by Radu Drăgulescu. The study presents the contextual variables which embody the umbrella of anxiety associated with academic achievement. The qualitative endeavor examines the types and levels

of anxiety associated with academic achievement, particularly, the acquisition of Romanian as a foreign language in a Romanian university. Building on the Bailey-Brown argument of just enough anxiety, the author highlights both the prohibitive and competitive valences of anxiety.¹⁸ While this makes reference to a particular type of acquisition, anxiety usually resides in all academic processes as they are associated with assimilating novel information. Learning management systems can be useful in moderating the anxiety levels by allowing students to exercise their natural choice of articles, ethnic group and gender affiliation as well as the foreign language aptitude background. Besides traditional class activity, the forum contribution may provide the written freedom of expression alternative not yet achieved in the speech proficiency. While providing a more comprehensive image of the student's profile, it also works as a positive stimulus in the direction of personal academic achievement.

As the only source to date for platform modeling exists only in social media, what becomes critical therefore, is understanding how the knowledge base associated with groups in social platforms is transferable to groups in educational platforms. Since not much data exists on the latter, but granting the fact that an educational group also shares social attributes, it becomes relevant exploring the relationships between the emotional layers in the online platform interactions. The potential benefit of the knowledge transfer is immense. If such a transfer can be successfully implemented, then, the learning analytics will dispose of a growing educational database that incorporates an increasing number of variables associated with the digital persona of the user. Enriching the database, increases the potential for relevant instructional design resources, and creates ample space for curriculum calibration and redesign.

So far, little attention has been devoted to characterize the type of social links according to sociological dimensions, and recent work on the accommodation of linguistic styles to power differentials provides an example of the intellectual opportunities now available at the intersection of social theory and conversational data (Dănescu-Niculescu-Mizil et al. 2012) [...] Due to its open nature, Flickr has been one of the most studied platforms to this respect. Early work relied on interviews and user studies to identify the different usage of Flickr groups (Van House 2007), finding five main motivations for users to join groups (memory, identity and narrative, relationships maintenance, self-representation, and self-expression).¹⁹

In Romania, the type of educational platform that models onto the social links and sociological dimensions paradigm, is EDMODO. Since students in Romania are technologically native by a wide margin, adopting the western models of social media interactions in

class, becomes highly intuitive and natural.²⁰

Besides enhancing personal identity and promoting group cohesion, one critical aspect that can be imported in the digital academic design is “the accommodation of linguistic styles to power differentials” (Dănescu-Niculescu-Mizil et al. 2012). This represents a unique opportunity to build a digital record of the psycholinguistic variations relative to power differentials. Such a library can deliver the information for the testing and visualisation of different course events and account for at least the student group gender format, topics, curriculum design and tutor gender. Thresholds on the power differential marker can track and illustrate anomalies and consistencies related to the type of the power differential. Repetitive anomalies become patterns and have the ability to indicate the health of the interactions. Such data might reveal for example, tutor power down structures, flat power structures, or student group power down structures. These dynamics reflect how easily the information is disseminated, processed and fed back into the system. The benefit of a power differential marker is that it mirrors the way the social dimensions influence the social links.

Modeling deeper on the power differentials relative to event, topic, course type and gender, one may identify specific patterns. If for example, the students post the homework assignment on a blended class discussion board, the students’ behavior will very likely be patronized by the condescending power differential model of the legacy education.

It is anticipated that students in a blended class will act differently than students in an exclusive online class. The students in the first group will be more inclined to simulate perfect emotional engagement by employing almost exclusively positive emotional expressions, leading to low diversity in emotional polarities. Given the lack of a condescending power differential in platformized interactions, the second, may indicate more ample sentiment diversity.

Probably one of the greatest strengths of the digital educational model is that it impacts positively the power differential by reducing the perceived interactional distance between student and tutor. Since the interactions of the first group still include the direct classroom contact between the student and the tutor, the student will very likely engage in a ‘safe’ behavior, especially if the online assignments amount for an equal of 50% towards the final grade. The situation can change dramatically in the second scenario, where exclusive virtual communication is the only way to transfer information. Since all grading is based on online behavior, it is anticipated that students in the elearning class will make use of a more colored emotional expressivity.

Moderating the power differential requires

anchoring the performance thresholds into the larger ecosystem of relevant parameters. This can be usually accomplished by:

[...] selecting didactic methods, procedures, and specialized content according to the learners’ needs and the dynamics of their knowledge can be accomplished in a few ways. One way to facilitate this is by organizing professional situations/contexts in which the interaction of learning prevails, to place the learner at the center of the learning process, stimulating receptivity, productivity and creativity [...] Another avenue may focus on stimulating, maintaining and capitalizing on motivational tensions in activities which target text and the context of specialization. Important as well is the adjustment of the syllabi to meet the needs of learners and to introduce the digital pedagogy elements. And on the logistical level, it remains important to invest in modernizing the study conditions (specialized content manuals, multimedia laboratories, etc.) that facilitate the activities and operations for the amplification of general and communicative skills [...].²¹

Among other agents that can operate both as constraints and enforcers of emotional engagement one may identify age, gender, technological literacy, device availability and the financials associated with the class. Engaging in emotional expressivity may diffuse as well as enact emotional tensions. However, the greater benefit of such an approach is that the asymmetries will create the final and unique emotional fingerprint of the group. In turn, group’s fingerprint can grow into a larger knowledge base, gradually acquiring the statistical relevance of both control and experimental groups. This type of engagement can generally stimulate the desire for self discovery and receptivity, increasing the student’s degree of identification with the group and with the academic process itself.

The larger umbrella where emotional engagement belongs to is that of user experience or the ‘UX.’

According to ISO 9241-110:2010, the term “user experience” refers to “a person’s perceptions and responses that result from the use and/or anticipated use of a product, system or services.” Simply put, the user experience describes how a person feels about using a product in particular conditions, including the experiential, affective, meaningful, and valuable aspects of product use. Recent research suggests that user experience focuses on individual perceptions (e.g., subjective usability, user-perceived quality). Several studies have identified a variety of aspects - such as values, emotions, expectations, and prior experiences - that influence the experience evoked by user - product interaction. UX generally describes the internal and emotional state of a person during and after an interaction with a product.²²

Adaptive and personalized learning designs have a lasting impact on the user. A long lasting positive impact

reinforces academic performance, while a long lasting negative impact reinforces the risk of abandonment. The first concept may support a profitable economic model, while the second may be subject to loss of opportunity and resources.

Conclusion

Personalized curriculums and behavior tracking can serve as both enhancer and deterrent mechanisms.

The enhancement function will be based on the unique academic fingerprint of the user and will facilitate the development of a bespoke academic achievement architecture. Regarding the deterrence factor, universities will have at their disposal a complex instrument which can offer solid defensive arguments against potential damages to the institutional image, false claims, scams, online harassment and trolling. Even if evaluated for the deterring factor only, the design can provide sufficient insurance value against false claim scenarios. At the same time however, the architecture can provide reliable evidence to prove that the claims are not false, but true. If such is the case, the architecture may be able to point in the data, anomalies associated with the academic malpraxis event or events both in terms of recurrence and intensity. For example, one may be able to reconstruct the context and determine the score of academic disengagement per event, group's engagement score for reading assignments, average grade scores and power differential scores. Such investigations can provide sufficient objective evidence to verify if the claims are true or false.

The unique advantage of a digital corpus is that it will provide a detailed academic record database, which can be verified against claims of neglect, power abuse, injustice, etc., occurring within the confines of the academic space. Such a design would deliver an efficient quality control and prevention mechanism. At the same time, by incorporating learning analytics and visualisation tools, the concept will encapsulate a competitive academic achievement architecture.

The main objective is promoting a climate of sustainable curriculum design that is both natively relevant to its users in terms of content and mode of delivery, and strategically competitive at the institutional level:

Universities must adapt to the information relevant in the society, so they are able to continue spearheading some of the quality information that is produced in these institutions. And even more than ever before, universities are to participate and collaborate in training the million of new professionals whom will be required in the information technology sector by 2020, according to data from Eurostat.²³

The emotional evaluation will most likely become an integral part of adaptive and personalized learning

designs. It is well known that AI algorithms can execute with precision automated tasks such as classification, intermediate interval training, sentiment analysis and critical marker monitoring. The classification-recommender architecture is already present and evolving in the shape of a virtual teaching assistant. Since 2016, the chatbot is operational at the Georgia Institute of Technology. Here, students enjoyed communicating with the new teacher's virtual assistant, Jill Watson, who quickly and accurately answered their different questions. But the students were unaware that Ms. Watson's true identity was actually an IBM-AI-system-equipped algorithm with the same name. With the help of Dr. Ashok Goel, a professor of computer science, the teacher's assistant Watson accurately responded to more than 40,000 posts on the discussion forum with a minimum of 97% confidence interval.²⁴

Probably one of the most impressive applications to date, is the development of an economic model which combines a predictive enrollment architecture with a genetic algorithm to successfully optimize merit-based financial aid allocation and maximize student enrollment.²⁵

Note:

1. Giuliano Tortoreto et. al, *Affective Behaviour Analysis of On-line User Interactions: Are On-line Support Groups more Therapeutic than Twitter? Proceedings of the 4th Social Media Mining for Health Applications, Association for Computational Linguistics*, Florence, Italy, August 2, 2019, p. 79.
2. Andreas Gkontzis, Christoforos Karachristos, Fotis Lazarinis, Elias Stavropoulos, Vassilios Verykios, *Assessing Student Performance by Learning Analytics Dashboards, Proceedings of the 9th International Conference in Open & Distance Learning - November 2017, Athens, Greece*, p. 101, 102.
3. Satrio Adi Priyambada, Mahendrawathi ER, Bernardo Nugroho Yahya, *Curriculum Assessment of Higher Educational Institution Using Aggregate Profile Clustering, 4th Information Systems International Conference 2017, ISICO 2017, 6-8, November 2017, Bali, Indonesia*, *Procedia Computer Science*, 124 (2017), p. 264.
4. Rodolfo C. Raga Jr, *Monitoring Class Activity and Predicting Student Performance Using Moodle Action Log Data, 1st International Conference on Redesigning, Re-engineering Academic Direction for Global Competitiveness, International Journal of Computing Sciences Research*, Vol. 1, NO.3, p. 4. Karen McRae, Saad Odeh, Mingming Diao, Margot McNeill, *Institutional-wide curriculum change in higher education, 40th Annual Conference of the Higher Education Research*, Sydney, June, 2017, p. 7.
5. Md Rifatul Islam Rifat et. al, *Educational Performance Analytics of Undergraduate Business Students, I.J. Modern Education and Computer Science*, July 2019, Vol. 7, p. 44.

6. Ilknur Izgi Ipek, Harun Şahin, *Hidden Curriculum Scale in Teacher Education: a Scale Development Study*, *European Journal of Education Studies - Volume 6, Issue 4*, 2019, p. 325.
7. Radu Drăgulescu, *Psycholinguistic and Neurolinguistic Approaches on Communicational Distorsions*, *The Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity. Section: Language and Discourse*, 1, Arhipelag XXI Press, Tîrgu-Mureş, 2014, p. 106.
8. Jos Timanta Tarigan et. al., *Keyword Based System to Enhance the Efficiency of Student's Performance Report in Computer Science Education*, *The 3rd International Conference on Computing and Applied Informatics 2018*, IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series 1235 (2019) 012090, p. 3.
9. Dana-Kristin Mah, Dirk Ifenthaler, *Students' perceptions toward academic competencies. The case of German first-year students*, *Issues in Educational Research*, 28(1), 2018, p. 130 – 131. More on the importance of Learning Analytics in Álvaro Figueira, *Mining Moodle Logs for Grade Prediction: A methodology walk-through*, CRACS / INESC TEC & University of Porto Rua do Campo Alegre, 1021/1055, 4169-007, Porto, Portugal, p. 1.
10. Kshitij Sharma et. al., *Building pipelines for educational data using AI and multimodal analytics: A "grey-box" Approach*, *British Journal of Educational Technology*, 2019, p. 2.
11. Xiaofeng Du et.al, *Research on the Innovation of Teaching Content Mining under the Background of Informatization*, *1st International Education Technology and Research Conference*, Francis Academic Press, UK, 2019, p. 780.
12. Luca Maria Aiello; R. Alhadj & J. Rokne Eds., *Encyclopedia of Social Network Analysis and Mining*, Nokia Bell Labs, Cambridge, UK, Springer Science+Business Media LLC, 2017, p. 5.
13. Bernhard Kratzwald, Suzana Ilic, Mathias Kraus, Stefan Feuerriegel, Helmut Prendinger, *Decision support with text-based emotion recognition: Deep learning for affective computing*, arXiv:1803.06397v3 [cs.CL] 26 Mar. 2018, p. 9.
14. Mohammed Saqr, Uno Fors, Matti Tedre, Jalal Nouri, *How social network analysis can be used to monitor online collaborative learning and guide an informed intervention*, *PLOS ONE*, Mar. 22, 2018, p. 3.
15. Sujith Jayaprakash, Jaiganesh V., *A Survey on Academic Progression of Students in Tertiary*
16. Sujith Jayaprakash, Jaiganesh V., *A Survey on Academic Progression of Students in Tertiary*
17. Eric Emile Cosyn, Jeffrey Seiichi Matayoshi, *Negative Learning Behavior Alert System*, *United States Patent Application Publication*, Pub. No.: US 2019 / 0206271 A1, Jul. 4, 2019, p.1.
18. Radu Drăgulescu, *Qualitative Research on Learning Romanian as a Foreign Language in Endo-Linguistic Context*, Lucian Blaga University of Sibiu, Revista Transilvania, Ianuarie, 2019, p. 75.
19. Luca Maria Aiello; R. Alhadj & J. Rokne Eds., *Encyclopedia of Social Network Analysis and Mining*, Nokia Bell Labs, Cambridge, UK, Springer Science+Business Media LLC, 2017, p. 5.
20. Radu Drăgulescu, *Online Media and New Technologies in Teaching Linguistic Disciplines*, *Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity. Section: Language and Discourse*, 1, Arhipelag XXI Press, Tîrgu-Mureş, 2014, p. 140.
21. Mariana Coanca, *Features of Smart Learning*, *Journal of Information Systems & Operations Management*, Editura Universitară Bucureşti, *The Proceedings of Journal ISOM* Vol. 11, Nr. 2 p. 329.
22. Sarah Alismail, Hengwei Zhang, *The Use of Emoji in Electronic User Experience Questionnaire: An*
23. Paz San Segundo Manuel, *The Digital University: Information Security and Transparency*, *Journal of Information Systems & Operations Management*, Editura Universitară Bucureşti, *The Proceedings of Journal ISOM* Vol. 11, Nr. 2 p. 258, 260, 261.
24. Machashtchik P., Britchenko I., *Social investments as a contribution to SMEs development - Prospects of innovative technologies into educational system introduction*, Researchgate, p. 165 – 166.
25. Lovenoor Aulck, Dev Nambi, and JevinWest, *Using Machine Learning and Genetic Algorithms to Optimize Scholarship Allocation for Student Yield*. In *SIGKDD '19: ACM SIGKDD Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, August 4–8, 2019, Anchorage, AK. ACM, New York, NY, USA, p. 1.

Bibliography:

- Aiello Luca Maria; R. Alhadj & J. Rokne Eds., *Encyclopedia of Social Network Analysis and Mining*, Nokia Bell Labs, Springer Science+Business Media LLC, Cambridge, UK, 2017, p. 1-16.
- Alismail Sarah, Zhang Hengwei, *The Use of Emoji in Electronic User Experience Questionnaire: An Exploratory Case Study*, *Proceedings of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences*, 2018, p. 3366 - 3375.
- Aulck Lovenoor, Nambi Dev, West Jevin, *Using Machine Learning and Genetic Algorithms to Optimize Scholarship Allocation for Student Yield*. In *SIGKDD '19: ACM SIGKDD Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, August 4–8, 2019, Anchorage, AK. ACM, New York, NY, USA, p. 1-9.
- Bohne T., S. Rönnau, and U. M. Borghoff, *Efficient keyword extraction for meaningful document perception*, in *Proceedings of the 11th ACM symposium on Document engineering - DocEng '11*, Mountain View, California, USA, 2011, p. 185-190.
- Coanca Mariana, *Features of Smart Learning*, *Journal of*

- Information Systems & Operations Management, The Proceedings of Journal ISOM* Vol. 11, Nr. 2 p. 328 - 337.
- Cosyn Eric Emile, Matayoshi Jeffrey Seiichi (Inventors), *Negative Learning Behavior Alert System, United States Patent Application Publication*, Pub. No.: US 2019 / 0206271 A1, Jul. 4, 2019, p.1-14.
- Drăgulescu Radu, *Online Media and New Technologies in Teaching Linguistic Disciplines, Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity. Section: Language and Discourse*, 1, Arhipelag XXI Press, Tîrgu-Mureș, 2014, p. 134-145.
- Drăgulescu Radu, *Psycholinguistic and Neurolinguistic Approaches on Communicational Distorsions, The Proceedings of the International Conference Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity. Section: Language and Discourse*, 1, Arhipelag XXI Press, Tîrgu-Mureș, 2014, p. 95-109.
- Drăgulescu Radu, *Qualitative Research on Learning Romanian as a Foreign Language in Endo-Linguistic Context, Lucian Blaga University of Sibiu, Revista Transilvania*, Ianuarie, 2019, p. 73-81.
- Du Xiaofeng et.al, *Research on the Innovation of Teaching Content Mining under the Background of Informatization, 1st International Education Technology and Research Conference, Francis Academic Press, UK*, 2019, p. 780-783.
- Gkontzis Andreas, Karachristos Christoforos, Lazarinis Fotis, Stavropoulos Elias, Verykios Vassilios, *Assessing Student Performance by Learning Analytics Dashboards, Proceedings of the 9th International Conference in Open & Distance Learning*, Nov. 2017, Athens, Greece, p. 101 - 115.
- Ipek Ilknur Izgi, Harun Şahin, *Hidden Curriculum Scale in Teacher Education: a Scale Development Study, European Journal of Education Studies - Volume 6, Issue 4*, 2019, p. 323-338.
- Jayaprakash Sujith, Jaiganesh V., *A Survey on Academic Progression of Students in Tertiary Education using Classification Algorithms, International Journal of Engineering Technology Science and Research*, Vol. 5, Iss. 2, February 2018, p. 136-142.
- Kratzwald Bernhard, Ilic Suzana, Kraus Mathias, Feuerriegel Stefan, Prendinger Helmut, *Decision support with text-based emotion recognition: Deep learning for affective computing*, arXiv:1803.06397v3 [cs.CL] 26 Mar. 2018, p. 1 - 34.
- Machashtchik P., Britchenko I., *Social investments as a contribution to SMEs development - Prospects of innovative technologies into educational system introduction*, Researchgate, 2018, p. 161-173.
- Mah Dana-Kristin, Ifenthaler Dirk, *Students' perceptions toward academic competencies: The case of German first-year students, Issues in Educational Research*, 28(1), 2018, p. 120 - 137.
- McRae Karen, Odeh Saad, Diao Mingming, McNeill Margot, *Institutional-wide curriculum change in higher education, 40th Annual Conference of the Higher Education Research*, Sydney, June, 2017, p. 1 - 23.
- Priyambada Satrio Adi, Mahendrawathi ER, Yahya Bernardo Nugroho, *Curriculum Assessment of Higher Educational Institution Using Aggregate Profile Clustering, 4th Information Systems International Conference 2017, ISICO 2017, 6-8 November 2017, Bali, Indonesia, Procedia Computer Science*, 124 (2017), p. 264 – 273.
- Raga Rodolfo C. Jr, *Monitoring Class Activity and Predicting Student Performance Using Moodie Action Log Data, 1st International Conference on Redesigning, Re-engineering Academic Direction for Global Competitiveness, International Journal of Computing Sciences Research*, Vol. 1, Nr. 3, p. 1-16.
- Rifat Md Rifatul Islam, *Educational Performance Analytics of Undergraduate Business Students, I.J. Modern Education and Computer Science*, July 2019, Vol. 7, p. 44-53.
- Rose S., D. Engel, N. Cramer, and W. Cowley, *Automatic Keyword Extraction from Individual Documents, in Text Mining*, M. W. Berry and J. Kogan, Eds. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd, 2010, pp. 1–20.
- Saqr Mohammed, Fors Uno, Tedre Matti, Nouri Jalal, *How social network analysis can be used to monitor online collaborative learning and guide an informed intervention, PLOS ONE*, Mar. 22, 2018, p. 1 - 22.
- Segundo Manuel Paz San, *The Digital University: Information Security and Transparency, Journal of Information Systems & Operations Management, Editura Universitară București, The Proceedings of Journal ISOM* Vol. 11, Nr. 2 p. 254 - 263.
- Sharma Kshitij, Papamitsiou Zacharoula, Giannakos Michail, *Building pipelines for educational data using AI and multimodal analytics: A "grey-box" Approach, British Journal of Educational Technology*, 2019, p. 1-28.
- Tarigan Timanta, Jaya Ivan, Zamzami M. Elvyawati, Hardi Sri Melvani, *Keyword Based System to Enhance the Efficiency of Student's Performance Report in Computer Science Education, The 3rd International Conference on Computing and Applied Informatics*, June 20189 IOP Conf. Series: Journal of Physics: Conf. Series 1235 (2019) 012090, p. 1-5.
- Tortoreto Giuliano, Stepanov A. Evgeny, Cervone Alessandra, Dubiel Mateusz, Riccardi Giuseppe, *Affective Behaviour Analysis of On-line User Interactions: Are On-line Support Groups more Therapeutic than Twitter? Proceedings of the 4th Social Media Mining for Health Applications, Association for Computational Linguistics*, Florence, Italy, August 2, 2019, p. 79 - 88.

Creația de lumi în limbaj. Analiza lumilor textului în poezia optzecistă

Mariana PASCARU

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: pascarumariana@yahoo.com

Creation of Worlds in Language. Text worlds analysis in the poems of the '80s

Reading means actively inferring a text world ‘behind’ the text. This world is actually a designated context, a type of reality that is evoked in our minds during reading. This process of constructing worlds from texts is often described as fundamental to comprehension. That is why the way we understand the world postulated by the text cannot be explained just in terms of grammatical correctness and of specific links between the sentences, but it also depends on the reader’s ability to imagine the meaning of words, building around it a scenario in which that text makes sense. When reading poetry, the process of constructing meaningful worlds may not be as clear as in the case of narrative fiction. Exploring the poetry of the ‘80s by different approaches may lead to discover that poems representing that particular generation leave the choice between the fact and the fiction open.

Keywords: possible-worlds creation, schema reinforcement, the theory of accessibility relations, the poets from the ‘80s.

A ne imagina lumi care sunt imposibile în conformitate cu standardele a ceea ce numim lume reală este o activitate la care ne angajăm și de care ne bucurăm din copilărie. Noțiunea de „lumi posibile” și-a extins conținutul în ceea ce privește angajarea unui fundament teoretic pentru studiul ficțiunii. Această accepție include proprietățile logice ale propozițiilor unei lucrări de ficțiune, statutul ontologic al entităților ficționale, definiția ficțiunii și natura lumilor proiectate de diferite texte literare. Vom urmări în acest articol, parte a tezei de doctorat *Rețele ale limbajului. Andrei Bodiu – existența ca mod de poezie*, dezvoltarea cadrelor acestor lumi posibile din semantica funcționalității, până la descrierea și clasificarea lumilor ficționale.

Pornim de la ideea adoptată de logicieni la sfârșitul anilor '50 și începutul decadei a șasea, care postulează că lumea cotidianului este doar una dintre infinitățile de lumi posibile. Considerând un singur tipar mundan

, unde lumea actuală reprezintă singurul cadru de referință, propozițiile pot fi clasificate ca adevărate sau false, dar nu se poate da o definiție satisfăcătoare proprietăților modale ale unui posibil necesar adevăr, a unei posibile necesare falsități, Vom avea în vedere următoarele enunțuri:

(1) Regimul comunist din România a fost doborât în 1989.

(2) Regimul comunist din România a fost doborât în 1990.

(3) Regimul comunist din România a fost doborât în 1989 sau [nu se pune problema] e adevărat că regimul comunist din România a fost doborât în '89.

(4) Regimul comunist din România a fost doborât în 1989 și nu se pune problema că regimul comunist din România a fost doborât în 1989.

Propozițiile (1) și (2) pot fi clasificate ca adevărate sau false în relație cu lumea actuală. Aceleași lucruri se

pot spune și despre (3) și (4), dar în acest caz, atribuirea proprietății *adevărat/fals* nu e determinată de ceea ce este relevant în lumea actuală. Intuiția și logica ne confirmă că (3) este în mod necesar adevărată și (4) falsă, indiferent de starea de lucruri pe care o luăm în considerare. Starea de lucruri la care ne-am referit presupune deja delimitarea de modelul unic al realității lumii. Evident, pentru a distinge între adevăr posibil și necesar, respectiv falsitate posibilă și necesară, trebuie să ne referim la alternativele ipotetice ale lumii cotidiene. Acest aspect este ceea ce numesc logicienii „lumi posibile”.

Astfel, proprietățile modale ale propozițiilor se definesc drept funcții ale distribuției valorilor lor de adevăr de-a lungul unui set al lumilor posibile; adevăr posibil se aplică propozițiilor care sunt adevărate în cel puțin o lume posibilă, iar adevărul necesar, propozițiilor care sunt adevărate în toate lumile posibile². Propoziția [1] este posibil adevărată, căci are valoare de adevăr în lumea posibilă. Conform aceluiași principiu logic, propoziția [2] este posibil falsă, căci este falsă în lumea noastră, dar ar putea fi adevărată într-o lume posibilă. Ca relație disjunctivă a două contradicții logice, propoziția [3] este în mod necesar adevărată, de vreme ce una din cele două propoziții aflate în raport disjunctiv este adevărată în fiecare lume posibilă. Aserțiunea formulată în propoziția [4] trebuie să fie în mod necesar falsă, deoarece, pentru ca o lume să fie posibilă, cele două propoziții nu pot avea simultan valoare de adevăr și falsitate. O clasă de lumi posibile acceptă lumi care sunt imposibile conform posibilităților fizice, tehnologice sau psihologice. O lume în care animalele pot vorbi și oamenii pot face călătorii intergalactice este fizic și tehnologic imposibilă, dar se plasează totuși în limitele unei posibilități încă nerealizate, a considera alternative care ar fi putut să fie este o activitate umană comună. Dezvoltând această teorie a lumilor posibile, logicienii au formalizat noțiuni care aparțin experienței cognitive specifice tuturor ființelor umane.

Construcția realizărilor alternative prin mijloace verbale sau vizuale e un fenomen cultural universal și oamenii obișnuiți nu întâmpină nicio dificultate în a extinde noțiunea de adevărat sau fals în ceea ce privește produsele acestei activități. Orice persoană familiarizată cu „O făclie de Paște” a lui Caragiale poate atribui diferite valori de adevăr propozițiilor „Leiba Zibal i-a tăiat mâna lui Gheorghe” și „Leiba Zibal nu i-a tăiat mâna lui Gheorghe”.

Este o chestiune de rațiune să perceapă diferența în modul de a fi al lui Zibal ori al lui Gheorghe, pe de o parte, și cea a rădăcinii pătrate a lui doi, de exemplu. Aplicând ficțiunii un cadru singular, rigid al lumii, logica tradițională nu a putut impune o astfel de distincție. Vom arăta, astfel, cum anume noțiunea de lumi posibile a fost preluată de teoriile ficțiunii, astfel

încât să „împace rațiunea cu drepturile logicii aletice.”³

Pornind de la premisa că existența actuală este unica formă de existență și că ea asigură singurul univers de discurs valid⁴, putem trata referința la Leiba Zibal în același mod în care tratăm rădăcina pătrată a lui doi. Să luăm în considerare:

(5) Leiba Zibal i-a tăiat mâna lui Gheorghe.

(6) Leiba Zibal nu i-a tăiat mâna lui Gheorghe.

În logica semantică tradițională, ambele propoziții pot fi tratate ca adevărate sau false (de vreme ce ele presupun în mod eronat existența unor indivizi inexistenți) sau pot să nu se supună acestei distincții (din moment ce se referă la entități imaginare, care nu au referent real). Astfel de concluzii intuitive rezultă din ceea ce Toma Pavel⁵ numește existența „segregaționistă”, termen care face o deosebire fină între domeniul actual, pe de o parte, și cel neactual, pe de altă parte. În acest sens, obiectele ficționale se situează în afara domeniului de discurs adevărat, căci ele aparțin aceluiași set de entități nonactuale nediferențiate care includ obiecte imposibile ca existență materială. Cadrul unei lumi posibile legitimează, în altă ordine de idei, existența unei stări de fapt nonactualizate, posibile, și extinde aplicarea valorilor de adevăr asupra situațiilor și entităților nonactuale. Leiba Zibal poate fi descris drept o individualitate nonexistentă care ființează într-o lume ficțională posibilă, având diverse caracteristici, între care aceea că este ucigașul slugii sale, Gheorghe.

Propoziția [6], pe de altă parte, este falsă în universul operei lui Caragiale și posibil falsă în general, deoarece poate fi adevărată într-o lume posibilă în care sluga nebună nu revine în noaptea de Paște, în încercarea de a-l ucide pe Zibal.

Lumile ficțiunii sunt produse ale imaginației, iar existența lor diferă de lumile logicii în raport cu patru aspecte:

- Sunt lumi concrete, în sensul că reprezintă entități specifice și situații⁶;
- Se bazează pe ceea ce cunoaște receptorul despre lumea concretă, în interpretarea lor;
- Sunt incomplete, căci nu atribuie valori de adevăr sau fals tuturor propozițiilor care se pot formula;
- Nu au întotdeauna consistență, pot cuprinde și contradicții logice sau pot sfida adevăruri necesare.

Lumile ficționale sunt doar parțial descrise în text. De exemplu, trimiterea pe care Bodiou o face în secvența „Ieri / L-am văzut pe Ion Iliescu / făcând cu mâna berăriei <<parc>>”⁷ ne determină să avem în minte imaginea fostului președinte al României, deși nu ne spune în mod explicit că referința sa este la acesta.

Când reconstruim realitățile acestor lumi posibile, lucrăm cu supoziția că ele au aceleași proprietăți cu ale realității concrete. Se sustrag, evident, acestei presupunerii, textele în care nu se precizează direct că lumea funcțională funcționează după alte legi: „Am

visat că sunt actor și/joc într-o piesă eram îmbrăcat în alb ca personajele din piesele/ puse de purcărete sau ca alea din hamletul lui vlad mugur.”⁸

Această componentă a procesului de interpretare , în general, a fost denumită „Principiul minimei abateri” (Principle of Minimal Departure)⁹ care precizează că cititorii reconstituie centrul lumii unui univers textual în același mod în care configurează limitele posibile alternative ale stărilor și evenimentelor nonfactice. Se proiectează asupra acestor lumi reprezentarea mai apropiată de real pe care noi o avem despre lumea actuală. Când poetul scrie: „Și fierea/ iesind la plimbare ca o virgină/ din trupul tot mai flasc / tot mai buhăit/(scârba de lume și de tine) / izgonită întemnițată tot mai adânc/ în propriul hău colorat în sepia”¹⁰reconstruim imaginea pe care o avem despre un organ anatomic, fierea, exceptând proiecția ei drept o femeie virgină care iese din corpul fizic al cuiva și se plimbă.

Este cunoscut faptul că poezia a fost neglijată în relația cu abordările de tip „lumi posibile”, în ceea ce privește studiul ficțiunii. Poemele sunt menționate ca tipuri de texte care se pot include în clasa ficționalității lumilor posibile , dar rareori sunt alese ca obiect al analizei de acest tip. Principalul motiv invocat are legătură cu apropierea dintre ficțiune și analiza narativă, dar și cu ideea că poezia nu include proiecția de lumi posibile, ci, mai degrabă, expresii ale unor stări , teme și atmosfere, care se sustrag analizei lumii de acest gen.¹¹Adoptarea unei perspective a lumii posibile proiectate într-un poem este un demers relevant prin care putem evidenția :

1. Structura internă a lumii proiectate;
2. Proiecția situațiilor discursive deviate;
3. Descrierea diferitelor tipuri de lumi poetice textuale.

E dificil de acceptat de ce poezia, asemenea prozei românești, nu poate fi privită ca reprezentare a unor tipuri diverse de relații între lumea textuală și cea reală, de la cel mai redus până la cel mai ridicat grad de suprapunere. După cum afirma Leech¹², „nu toate poemele sunt ficționale, dar lasă deschisă alegerea între fapt și ficțiune.” Evident, decizia de a plasa poemul între aceste două stări de fapt aparține lectorului: „Pentru a se apropia de limitele posibilului, de construcția sintetică a mesajului”¹³, destinatarul unei opere trebuie „să pornească de la un proces de analiză (destructurare parțială sau totală)”¹⁴ devenind, la rândul său, producător de sens și „colaborator la viața polisemică a textului”¹⁵.

După cum am precizat anterior, lumile ficționale pot avea structuri modale complexe, cadre în care domeniul existențial actual poate fi asociat cu un număr variat de sublumi alternative, corespunzătoare concepțiilor, dorințelor, visurilor, obligațiilor morale, sociale sau profesionale ale instanțelor care se mișcă

în interiorul lumii posibile. În egală măsură, aceste alternative existențiale neconcretizate pot fi puse în relație cu modalități de ordin epistemic , deontic , axiologic sau alectic și se pot aplica în analiza lumilor nonnarrative pe care le regăsim în poeme.

Marie-Laure Ryan¹⁶precizează în lucrarea sa „Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Theory” că pluralitatea sistemelor realității permite aplicarea noțiunii de lume posibilă/ actuală în domeniul ficțiunii . Tipologia lumilor ficționale pe care ea o formulează are în vedere „ordinea descrescătoare a rigurozității ”¹⁷, anume ideea că lumile ficționale care încalcă numai regulile din prima parte a listei sunt mai apropiate de realitatea lumii decât cele care încalcă partea inferioară a ierarhizării. Ceea ce este important, însă, rămâne că tipologia stabilită de ea permite descrierea lumilor ficționale în termeni scalari care plasează gradual distanța acestora față de lumea actuală. Primele trei reguli sunt: identitatea proprietăților, identificarea inventarului și compatibilitatea acestuia . Aceste prime relații de accesibilitate au legătură cu măsura în care lumile ficționale sunt „dotate” cu aceleași obiecte ¹⁸precum cele din lumea actuală , respectiv cu maniera în care aceste obiecte au aceleași proprietăți . Dacă textul poetic îndeplinește primele două criterii (identitatea proprietăților și cea a inventarului), atunci are același statut de adevăr cu al nonficțiunii precise, riguroase; lumea textului se suprapune perfect celei actuale . În principiu, acest aspect se aplică unei părți însemnate a poemelor lui Bodiou ori ale generației ’80. *Scrisoare către un băiat* al Simonei Popescu ori *O femeie tânără spune:* de Caius Dobrescu întemeiază o lume, o ancorează într-un decor al mundanului, în care obiectele, situațiile și gândurile ar putea oglindi exact o anume experiență din realitate : „Ceva trebuie să se schimbe/ fratele meu se va face un bărbat urât/ cu tatăl meu stau de vorbă destul de rar/ bunicul nu mai vorbește[...]”¹⁹, „Sunt foarte oboșit, nu mă atinge acum. Cred / că nici dus n-aș putea să fac. Stropii care / m-ar atinge, s-ar scurge pe mine...”²⁰.

Totuși, măsura în care discursul reflectă această experiență posibil reală nu afectează interpretarea și aprecierea poeziei așa cum ar face-o, spre exemplu, reflectarea acestuia într-un articol de ziar, într-o biografie ori într-un reportaj. Această acuratețe a experienței reprezentate în corpul poematic devine adesea centrul de interes și de speculație atât al criticului, cât și al lectorului .

În poemele în care criteriului identității proprietăților este deschis, lumea creată se generează din locuri , evenimente și oameni reali, descriși în termenii unor detalii imaginare: Radu Cosașu lângă locomotiva Thomas/ Lângă Tom și Jerry lângă Hannah/ Montana./ Radu Cosașu într-un pulovăr/ În dungi. Pe gât. Tom și Jerry îl privesc plini/ De uimire. Hannah Montana/ E la fel de aeriană și inocentă ca întotdeauna.”²¹ Aceasta

descriere din perspectivă nonfocalizată a lui Radu Cosășu se face pe baza unor detalii ce se sustrag realității istorice: vestimentația, plasarea în context a unor caractere fictive din lumea animației ori a filmului. Toate tipurile de relații de accesibilitate pe care Ryan le stabilește se pot aplica pe lumea textului, cu excepția celei dintâi : indentitatea proprietăților dintre lumea textului și cea actuală : oamenii și entitățile la care se face trimitere pot fi acceptate drept decupaje ale lumii reale, dar acțiunile și caracteristicile care li se atribuie („Tom și Jerry îl privesc plini/De uimire”) e puțin probabil să poată fi acceptate ca fiind parte a acesteia.

Instabilitatea ontologică și poezia realului

Așa cum se pot proiecta lumi ficționale în care legile după care funcționează lumea actuală nu sunt în vigoare, tot așa este posibil să fie create lumi în care sunt transgresate legături dintre domenii existențiale distincte. Este cazul poemului *Liebe*: „Privește intens din afișul alb-negru/ E Jean Louis Trintignant bărbatul/ Îndrăgostit de o bătrână pe/ Moarte din ultimul film/ Al lui Haneke. Afișul e/ Imens acoperă un stâlp din / Sebastian Platz privirea lui/ Trintignant e tristă neliniștită disperată/ Ca să mă poată vedea mai bine/ Am dat două ture în jurul stâlpului/ Ultimul „e” din *Liebe*/ Era aproape rupt.”²² Prima strofă configurează un univers textual axat pe interacțiunea dintre lumea actuală, cea în care poetul se oprește în fața unui afiș, pe stradă, în Sebastian Platz și lumea ficțională a acestui afiș. Ceea ce schimbă perspectiva celor două dimensiuni este ființa empirică – poetul - care ocolește stâlpul pentru a putea fi văzut mai bine de reprezentarea masculină din acest afiș. Pe măsură ce poemul se desfășoară, „personajele din afiș urmează un ritual: „El doarme pe iarbadin dreapta/ Cabanei ea ne face semn să tăcem el/ Se trezește își/ Aprinde țigara își pune un whiskey ea se duce/ În locul lui el vorbește/ În chioșc cu voce scăzută.” Folosirea persoanei I plural, verbale și pronomiale, „ne”, „să tăcem”, din a doua strofă, este marca lingvistică a transgresării limitei dintre cele două lumi: reală – ficțională, de vreme ce femeia din afiș face gesturi al căror destinatar este o reprezentare reală – poetul și ceilalți privitori ai afișului. Încălcarea legăturilor ontologice este un mecanism specific în ficțiunea postmodernistă, de la filme precum *Trandafirul Roșu din Cairo* al lui Woody Allen, în care un personaj din „filmul în film” iese din ecran în cadrul primar structurat ca domeniu actual, la dezvăluirea strategiei narative din romanul lui Fowles, *Iubita locotenentului francez*, în care actul ficțiunii este devoalat și „atentează” la modalitatea de construcție a universului ficțional. În aceeași manieră, reprezentările umane din afiș sunt construite ca „reale” în granițele universului textual, fiind expuse ca atare în corpul unui

poem care le proiectează drept constructe ficționale. Remarcăm, astfel, tendința constantă a poetului de a frustra încercările lectorului referitoare la configurarea sensului poetic, prin accentuarea imposibilității acestuia de a ajunge la o concluzie clară în legătură cu lumea proiectată în text. Radu Drăgulescu²³ consideră dimensiunea ontologică a limbajului drept „raportul dintre om ca specie și ca individ, ca ființă cu realitatea”, mediator între om și cosmos, „limbajul joacă un rol denominativ, pentru că fiecare semn al unui limbaj are un segment convențional în realitate.”²⁴ Denumirea obiectelor lumii implică segmentarea continuumului realității așa cum se prezintă el conștiinței, iar estomparea lumilor care separă limbajul prozaic de cel figurat este un mod de a ambigua referentul.

Analiza propusă arată cum devine relevant studiul cadrelor lumii posibile, în poezie, în mod special în relație cu descrierea structurii interne a lumilor poetice și cu analiza diferitelor tipuri de relații care pot exista între aceste lumi textuale și realitatea propriu-zisă. Desigur că nu toate poemele pot fi relevante analizate în termenii structurii lor modale sau în cei ai relațiilor de accesibilitate care leagă lumea proiectată de cea actuală. Poemele își pot configura sensul nu doar prin crearea unei stări de fapt alternative lumii, ci și printr-o manieră particulară de a o privi, adică prin moduri proprii de abordare a lumii percepute ca reale. Pentru o abordare validă a acestor tipuri de texte, trebuie luat în considerare un cadru în care ceea ce e actual să fie privit ca noțiune relativă, așa încât efectele distincte care se generează să se concretizeze prin plasarea în centrul de interes al poetului/ lectorului a unor anumite decupaje ale realității.

Limitele textului poetic – constructe cognitive

După cum se poate observa, teoria lumilor posibile permite descrierea și clasificarea lumilor textuale pe baza relațiilor de accesibilitate care le leagă de lumea actuală. Drept urmare, demersul este util în probarea diferitelor tipuri de imposibilitate sau contrafactualitate pe care le putem întâlni în poezia realului. Totuși, putem percepe o lume textuală drept imposibilă, sau mai degrabă ciudată, improbabilă, încurcată, nu pentru că eludează orice legi abstracte ale posibilității, ci pentru că se opune unor așteptări mai mult sau mai puțin clare pe care noi le avem în baza propriei experiențe în lume.

În altă ordine de idei, modelele lumilor posibile nu explică faptul că regăsim o variație largă a aspectelor legate de lumile textuale conectate cu cele actuale prin aceleași relații de accesibilitate. De exemplu, textele care se încadrează în tipologiile privitoare la relațiile amintite în clasificarea lui Ryan²⁵ variază în măsură foarte mare în privința lumilor proiectate. De aceea, este necesară o abordare diferită care să se axeze pe

felul cum sunt construite aceste lumi textuale în interacțiunea dintre cititor și text. Redefinirea propriei existențe se concretizează printr-un tip de individualitate pe care Radu Vancu²⁶ o numește „poetică”, accentuând o apropiere a sinelui prin poezie – demers care se naște din implicarea, simultană a creatorului și cea a lectorului: „orice poet cunoaște prea bine pulsunile morții și ale autodistrugerii, care încep încă din tinerețe și de care cel care nu va duce procesul individualității până la capăt, nu va scăpa niciodată, sfârșind prin a fi doborât de ele.”²⁷

Din perspectiva teoriei schemei²⁸, lumile textuale sunt constructe cognitive care se desprind din interacțiunea cititorilor cu limbajul textului. Mai exact, acest tip de lume corespunde configurației schemei pe care cititorul o instaurează pe măsură ce procesează textul. Maniera în care un anume cititor percepe o anumită lume textuală depinde de felul în care diferitele scheme pe care le stabilește interacționează în procesul comprehensiunii.

În egală măsură, se raportează și la modul în care modelul actual al lumii acestui lector este contrazis ori confirmat. De aici, interpretările distincte ale lumilor poetice posibile se generează din atitudinile și experiențele culturale, informaționale variate și variabile ale receptorilor. De aceea, tiparele și selecțiile lingvistice activate într-un poem devin important de studiat în ceea ce privește activarea, instaurarea ori modificarea schemei. Cadrele lumilor posibile sunt, în general, insensibile la efectul întemeierii lingvistice a textului în relație cu proiecția lumilor textuale. A analiză de acest tip vine să susțină mecanismul cognitiv pe care aceste lumi se ridică. Teoria schemei pe care o propune, în domeniul științelor cognitive, psihologul Rumelhart se bazează pe aspectul schimbării acesteia: „Schemele sunt elemente fundamentale de care depinde procesarea tuturor informațiilor.”²⁹ Ele sunt implicate în interceptarea datelor senzoriale atât de natură lingvistică, precum și nonlingvistică, în extragerea informațiilor din memorie, organizarea acțiunilor, determinarea obiectivelor, alocarea resurselor, etc.

Potrivit lui, fiecare schemă conține un număr de variabile care pot fi concretizate de diferite aspecte ale mediului înconjurător, în diferite aplicații ale schemei. Schema MORTII, de exemplu, are cel puțin trei variabile: o entitate animată/vie, o cauză care să o provoace, o modalitate prin care se realizează și un context în care se produce. Poemele *Piața Universității* și *Descântec*³⁰ ale lui Daniel Bănuțescu presupun valori specifice diferite ale acestei scheme, în momentul în care e trebuie înțeleasă. În egală măsură, schema impune constrângeri care se aplică, de obicei, fiecărei variabile. Acestea au două roluri principale: în primul rând, ghidează căutarea lectorului cu privire la entitățile care realizează variabilele unei scheme active, iar secund, asigură valori implicite variabilelor care nu sunt

specificate printr-o precizare anume. În mod evident, a avea un glonte în spate: „Prietenul meu luase un glonte în spate/ Și-acum îl plimba” poate fi considerat drept o cauză a suprimării vieții în această schema a MORTII pe care se construiește poemul, chiar dacă este sunt explicit menționată, ci redată sub forma variabilelor care implică considerarea glontelui drept o ființă vie: „Ajunsesse cu el pe la Scala/ Ajunsesse cu el pe la „te rog frumos”/ Glontele era viu prietenul meu era fraier/ Era cea mai grozavă bucată de os/ Cu care altădată iubeam lumea.” Putem astfel stipula schemele ca structuri flexibile, care iau în considerare toleranța umană față de vag, imprecizie ori inconsistență a exprimării. În consecință, constrângerile variabile nu trebuie privite ca aspecte fixe în ceea ce privește aplicarea schemei, ci ca interval firesc al valorilor asociate cu o variabilă specifică. Comunicarea depinde în mod esențial de așteptările referitoare la elementele implicite ale schemei. În niciunul dintre poemele amintite nu se precizează, în mod explicit, ideea morții, din contră, „Descântec” o infirmă chiar din versul incipit: „N-ai să mori.”. Totuși, majoritatea cititorilor conclud asupra temei morții când interpretează poemul. Acest fapt devine explicabil prin referințele pe care poetul le face, deoarece „Relațiile de desemnare orientează semnele către referința din planul extralingvistic și, prin urmare, identifică obiectul real”³¹ Pe de o parte, în „Piața Universității”, primele două versuri ambiguizează discursul poetic sub aspectul instanței desemnate prin pronumele personal *ea*: „Nu ne-am nimerit nu eram foarte aproape/ Când *ea* încă striga”, pe care o reia ulterior printr-o referință nominală, *lumea*: „Lumea se cam plictisise de mine/ Prietenul meu se cam plictisise de *ea*”, însă aceasta anafora discursivă poate fi coreferențială cu oricare dintre cele trei forme presupuse: *ea* [moartea]/ [Piața Universității]/ [lumea]. În decodarea ei, un rol fundamental îl au semantica predicatelor, ansamblul enunțului și, mai ales, cunoștințele comune despre lume. Alegerea aparține lectorului și ea se face în funcție de scenariul cel mai probabil, care să dea sens succesiunii de idei. Pentru cititorul care nu cunoaște simbolul Pieții Universității, considerate cadru al luptei pentru libertate, loc al sacrificiului miilor de oameni care și-au pierdut viața în timpul Revoluției din 1989, referința nu este decodată ca atare și nu devine constrângere variabilă a elementelor din schema [MORTII]. Totuși, ideea că „glontele era viu”, iar „Prietenul meu era fraier/ Dăduse un colț îl dădea.” direcționează interpretarea către această concluzie. Reluarea semantică din grupul predicativ „dăduse un colț îl dădea” semnaleză moartea prin similitudinea cu expresia populară „a da colțul” al cărui echivalent semantic este „a muri”. Ceea ce se desprinde din analiză este că, în momentul activării schemei în procesarea informației, se realizează o asociere a variabilelor ei cu datele de intrare de la

care pornește înțelegerea textului. Dacă se regăsesc valorile care configurează variabilele, schema este concretizată, aplicată unei situații particulare, fie ea din experiența reală de viață, fie din scenariul imaginat pe durata lecturii. Așadar, înțelegerea textului poate fi descrisă în termenii unei selecții și ai unei „întemeieri” de configurări schematice care justifică premisa de natura lingvistică ori nonlingvistică. Putem afirma că schema se aplică unei situații când acea situație poate fi interpretată drept o manifestare a conceptului pe care schema îl reprezintă. Prin urmare, cea mai mare parte a procesării informației, într-un sistem bazat pe scheme, este direcționată către găsirea acelor care explică cel mai mult și mai bine totalitatea informațiilor introduse în discurs. Lectorul „înțelege” situația, odată ce a găsit setul de scheme care par să-i ofere suficientă justificare a informațiilor.

Unul din punctele tari ale cadrelor postulate de Rumelhart³² constă în încercarea de a justifica modul în care schemele se schimbă și se dezvoltă în lumina unor experiențe noi. El identifică trei modalități principale de învățare, în cadrul unui sistem bazat pe scheme: stocare sau înmagazinarea unor fapte, ajustare sau modificare a schemei și restructurare ori creare a unei scheme noi. Prima dintre acestea reprezintă cea mai comună formă de învățare și implică acumularea informațiilor noi în schema existentă. Ea are loc în situația în care informația existentă este adecvată în raport cu procesarea datelor inițiale ale schemei și nu necesită schimbarea acesteia. O regăsim ilustrată în „Te rog să fi cuminte am să te sărut puțin am să te omor și-am să plec” al aceluiași Daniel Bănulescu, „unul dintre cei trei poeți esențiali ai mișcării '90”³³ despre care Mircea Martin³⁴ afirmă că este „un poet de explozie, nu de concepție, un poet care descoperă și se descoperă pe sine scriind.” Poemul urmărește scenariul unei tensiuni amoroase în care rolul central îi revine poetului consumat de furia eșecului. Erotica este tragică, violentă: „Vorbesc cu o femeie la telefon/ Și fumez/ Îmi răspunde vulgar și străin/ Mă gândesc că aș putea trece pe la ea pe acasă/ Și să-i frâng gâtul/ Dar nu o fac/ Iar buza ce i-o simt încă pe trup rămâne cu mine/ Mă înfurii îngrozitor și urlăm/ Este ca o cutie hârjăită de chibrituri/ Pe care nu mai pot să-mi aprind nici un băț.” În consecință, schema [EȘECULUI AMOROS] pe care lectorul o identifică nu se modifică prin niciuna din variabilele conținute de acest scenariu poetic, ci se constituie din acumularea și stocarea unor elemente care au aceeași identitate referențială.

În altă ordine de idei, ajustarea schemei este necesară când experiențele noi generează modificarea schemei existente, putând implica particularități suplimentare ale constrângerii lor variabile ori ale valorilor implicite, înlocuirea unui element dat de o variabilă, prin generalizare, sau procedeu inversat, prin specializare.

Schema [MORTII] în „Descântec”³⁵ se modifică prin adăugarea particularităților suplimentare ale valorilor implicite. Structura modală a lumii actuale a textului încalcă una dintre regulile de bază postulate de Ryan³⁶, cea a compatibilității cronologice, căci viitorul cu valoare de predicție: „n-ai să mori”, „se va face”, „se vor alege” etc., nu se bazează pe fapte, ci pe proiecții care presupun „relocarea după timpul când se vor petrece”. Acest domeniu ipotetic devine un scenariu în care, conform instanței poetice, trecerea în neființă nu presupune încetarea existenței, ci reconfigurarea ei în alte forme: „Se vor alege alte lucruri frumoase/ Care să-ți țină locul oricând/ Se va șterge cu grijă sângele din locul unde ai fost decupat”. De asemenea, domeniul cunoștințelor și al convingerilor pe care instanța poetică le proiectează drept domeniu actual al lumii posibile contrastează cu ideile pe care lectorul le poate avea despre moarte. Poetul vede experiența stingerii drept „o operație de apendicită în acest peisaj”, iar ritualul are caracter generalizator, prin folosirea reflexiv-pasivă a formei verbale: „se vor alege alte lucruri frumoase”, „se vor ridica bubuind băătoarele de covoare”, „n-o să se mai poată face fotografii”. Forța viziunii poetice reiese din această scindare contrastantă între domeniul ipotetic și cel actual, asigurând suportul pentru ceea ce poetul instanțiază, anume aceea că moarte este o existență dematerializată: „Vei exista dar după tine treptat n-o să mai poată face fotografii”. Configurarea acestei lumi alternative se structurează pe un sistem diferit al modalității aletice existente în domeniul actual. Natura ipotetică a acestui scenariu este semnalată în versul final prin conjuncția adversativă *dar*, care marchează tranziția spre domeniul actual, în care moarte implică dispariția fizică, materializată palpabil, vizibil a celui invocat. Domeniul e guvernat de sistemul modalității epistemice, exprimând ceea ce vocea poetică știe sau consideră că există, realizându-se în două părți:

a) Starea de fapt a lumii actuale a poetului, descrisă ca predicție „n-ai să mori” ;

b) Starea ulterioară a acestei lumi, în care instanța căreia se adresează - un alter ego - este moartă. Poetul accentuează, de fapt, această stare printr-o strategie persuasivă axată pe elemente disonante ale lumii materiale actuale: substituția cu „lucruri frumoase” curățarea sângelui „din locul unde ai fost decupat” pomenirea „ca din niște clopotnițe nevăzute preaslăvind numele tău” și, în cele din urmă, „curățarea” sonoră redată de bubuitul băătoarelor de covoare. Forța acestor imagini ale decăderii fizice a vieții sugerează actualizarea morții în schema generală a [MORTII] și ghidează lectorul în decodarea acestei stări inevitabile pentru ființa umană.

În altă ordine de idei, restructurarea presupune crearea unor scheme noi, atunci când cele vechi se dovedesc inadecvate. Acest proces se realizează fie

prin generarea unor tipare modelatoare ale schemelor vechi, fie prin introducerea unor scheme noi direct din experiență.

Apropiat de optzeciști atât prin tendința biografist-existențialistă, cât și prin textualism, Ioan Es. Pop este, în viziunea lui Marin Mincu, „poetul textualist cel mai autentic din această mișcare”.³⁷ Octavian Soviany³⁸ îl încadrează în categoria „Autobiografiști”, alături de Daniel Bănulescu și Andrei Bodiu, observând că „El trăiește într-o lume-nelume, plasată sub semnul păduchelui de San-José și al păianjenului cu cruce, spectacolul degradării și al mizeriei amplificate, în cele din urmă, la dimensiuni de epos homeric.”³⁹ În lumea lui, semnalele unei realități paralele încep cu accente belicoase: „nenorocul plutește peste căminele de nefamiliști / din strada oltețului 15. / aici nu stau decât doar cei ca noi. aici / viața se bea și moartea se uită / [...] când urci la noi, amice, ai grijă: la ușă o să te-ntâmpine păduchele de san-josé. / e paznic aici, o să ți se gudure la / picioare / [...] el este cel care cârmuiește acum / camera asta, corabia asta blestemată de sub care apele s-au retras / și a rămas încremenită aici, la etajul trei.”⁴⁰ Abilitatea lectorului de a descoperi o anume regularitate a experiențelor lumii reale într-un tipar „transcrie o aventură existențială a omului dezagregat”⁴¹ care presupune aplicarea unor scheme pre-existente generând modele noi ale lumii actuale a textului. „Întemnițat afară”, poetul transfigurează degradarea și grotescul prin amănunte respingătoare și simboluri ale naufragiului ontologic. Vagul și nedeterminarea existențială sunt semnalate printr-un discurs eliptic: „Aici / viața se bea și moartea se uită // și nu se știe niciodată cine pe cine, cine / cu cine și când și la ce / doar vântul aduce uneori miros de fum și zgomot de arme / dinspre câmpiile catalunice.”⁴²

În esență, teoria schemelor contribuie la stabilirea felului în care cunoștințele despre lumea înconjurătoare pe care le are cititorul interacționează cu limbajul textului, precum și la modul cum acesta se schimbă ori este confirmat ca rezultat al interacțiunii cu cititorul. Altfel spus, acest tip de analiză descrie relația dintre lumile imaginate de cititor în timpul procesului de lectură și modelele realității sale, aspect care asigură cadrul propice în stabilirea gradului de posibilitate, convenționalitate ori imposibilitate pe care lectorii îl atribuie lumilor textului. Un poem ca „Oltețului 15 camera 305” de Ioan Es. Pop nu configurează o lume potențial posibilă în sensul unei potențialități în adevăratul sens al termenului, dar poate genera o lume care poate fi percepută ca familiară unui lector ce își asumă, aidoma vocii poetice, rolul damnatului.

Așadar, introducând cadrele lumii posibile în analiza poeziei cotidianului, am putut descrie și categoriza cele mai evidente elemente contrafactice ale lumii poetice – prezența obiectelor nonactuale, instabilitatea ontologică ori ambiguitatea referentului.

De asemenea, recursul analitic bazat pe tipologia relațiilor de accesibilitate ne-a permis o apreciere corectă referitoare la distanța dintre lumea textului și cea actuală, în termenii aplicării Principiului minimei abateri. Dacă încălcările relațiilor de accesibilitate au loc spre finalul ierarhiei lui Ryan⁴³, acest principiu are grad mare de aplicabilitate, pe când, situate în partea superioară a clasificării, el se aplică restrâns. Utilitatea abordării lumilor posibile în poezie se dovedește în descrierea structurii interne a lumilor textuale, iar limitările țin de operarea cu elemente distinctive rigide și abstracte, fiind greu de raportat la procesele cognitive ale comprehensiunii sau la proprietățile lingvistice ale textelor. În acest sens, analiza câtorva texte poetice optzeciste a evidențiat dificultățile care apar când un cadru este extins dincolo de scopul său original: o relație de accesibilitate de tipul compatibilității fizice redă o gamă largă a fenomenului și, în consecință, trebuie definită în detaliu, prin elementele specifice și variabile ale realului.

Pe de altă parte, abordările de tipul teoriei schemei încorporează dimensiunea cognitivă a construcției lumii textuale și se pot ușor raporta și la analiza lingvistică a textului, cunoscut fiind că „prin limbaj oamenii pot exprima lumea sau pot crea realități (expunând rodul imaginației lor)”⁴⁴. Considerăm acest aspect un avantaj, de vreme ce lumile textului sunt produse cognitive ale interacțiunii dintre destinatar și limbaj. Demersul nostru a arătat cum o combinație între teoria schemei și analiza lingvistică evidențiază formularea inferențelor și stabilirea coerenței interpretative incluzând, de altfel, și dimensiunea afectivă a procesului cognitiv. În plus, schemele de consolidare și de ajustare aplicate ne-au permis să raportăm diferite lumi textuale la rezultatele lor cognitive și interpretative. Acest aspect este, cu precădere, util când ne axăm pe ideea că lumile textului sunt decupaje ale realității și nu alternative ale lumii actuale. Activarea unei configurări deviate a schemelor în procesarea textului are un rol major în reducerea scopului Principiului minimei abateri, contribuind la efectul de absurd și supreal al lumii poemului.

Generalizând, teoria schemei excede modelele lumii posibile prin recursul la aspecte socio-culturale eluzive și prin justificarea ideii că cititorii pot avea accepții distincte despre lumea reală și, deci, prin aceasta, ei pot fi diferiți în perceperea lumii unui text anume. Într-un demers comparativ, teoria schemei își dezvăluie punctul slab, anume că poate duce la judecăți mai vagi ori subiective decât modelele lumii posibile: criteriul unei scheme de ajustare sau de restructurare se dovedește inferior listei criteriilor graduale precum cea la lui Ryan privind teoria accesibilității relațiilor. Rămâne de dorit ca dezvoltarea științelor cognitive să asigure modele viabile, cu aplicabilitate largă, ale înțelegerii și ale cunoașterii.

În concluzie, acest articol și-a propus să demonstreze

că explorarea relației dintre teorii aparținând unor domenii distincte și dezvoltarea abordărilor de tip interdisciplinar cu privire la creația de lumi posibile în limbajul poetic reprezintă un demers productiv, lucru pe care ne dorim să-l fi atins.

Note:

1. Elena Semino, *Language and World Creation in Poems and Other Texts*, Routledge, 2014, p. 58.
2. Raymond Bradley, Norman Swartz, *Possible Worlds: An Introduction to Logic and Its Philosophy*, Oxford, Basil Blackwell, 1979, p. 13-18.
3. Umberto Eco, *Limitele interpretării*, traducere de Ștefania Mincu și Daniela Bucșă, Editura Pontica, Constanța, 1996, p. 64.
4. Toma Pavel, *Lumi ficționale*, Minerva, 1992, p. 13.
5. Ibidem, p.15-16.
6. Apud Elena Semino, *Language and World Creation in Poems and Other Texts*, Routledge, 2014, p. 63.
7. Andrei Bodi, *Poezii patriotice*, în *Oameni obosiți*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008, p. 93.
8. Ibidem p. 146
9. Marie-Laure Ryan, *Fiction, Non-factuals, and the Principle of Minimal Departure*, *Poetics*, Elsevier, volume 9, august 1980, p.403-422.
10. Andrei Bodi, op.cit., *Mado*, p.152
11. Marie-Laure Ryan, *Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory*, Indiana, University Bloomington & Indianapolis Press, 1991, p.83-87.
12. Geoffrey N. Leech, *A Linguistic Guide to English Poetry*, Longman, 1969, p. 196.
13. Alexandra Ciocîrlan, Radu Drăgulescu, *Distorsionări ale comunicării. Cercetări de psiholingvistică*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2013, p.167.
14. Ibidem.
15. Ibidem.
16. Marie-Laure Ryan, op. cit., p.16-23.
17. Ibidem p.32.
18. Prin obiecte, Ryan înțelege entități care aparțin lumii: oameni, lucruri, locuri, etc.
19. Simona Popescu, Op.cit. în volumul *Pauză de respirație*, Editura Tracus Arte, București, 2011, p. 21.
20. Caius Dobrescu, *O femeie tânără spune*: în volumul *Pauză de respirație*, Editura Tracus Arte, București, 2011, p. 39.
21. Andrei Bodi, op.cit., *Tidemouth*, p.193.
22. Ibidem, p. 7.
23. Radu Drăgulescu, *Lingvistica generală*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2015, p.206.
24. Ibidem.
25. Marie-Laure Ryan, op. cit., p.32.
26. Radu Vancu, *Poezie și individualitate în Steaua*, nr. 3 din

2007, p.20.

27. Ibidem.

28. Mariana Pasaru, *A cognitive Linguistic Approach of Daily Poetry Language in Literature as Mediator. Intersecting Discourses and Dialogues in a Multicultural World*, Iulian Boldea (ed.), nr. 6 din 2018, p.243.

29. Apud Elena Semino, *Language and World Creation in Poems and Other Texts*, Routledge, 2014, p. 129.

30. Daniel Bănulescu, op.cit., în *Poesis Internațional*, nr. 6 din 2011, p.10-11.

31. Radu Drăgulescu, *Stilistică generală și funcțională*, editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Sibiu, 2000, p.122.

32. Apud Elena Semino, *Language and World Creation in Poems and Other Texts*, Routledge, 2014, p. 131.

33. Claudiu Komartin, *Daniel Bănulescu – Portret în Poesis Internațional*, nr. 6 din 2011, p.15.

34. Ibidem.

35. Daniel Bănulescu, *Descântec în Poesis Internațional*, nr. 6 din 2011, p.10-11.

36. Marie-Laure Ryan, op. cit., p.32.

37. Marin Mincu, *Un poet textualist – Ioan Es. Pop în Viața Românească*, anul XCIV, ianuarie-februarie 1999, nr. 1-2, p.47.

38. Octavian Soviany – *Cinci decenii de experimentalism. Compendiu de poezie românească actuală*, volumul al II-lea – *Lirica epocii postcomuniste*, Casa de pariuri literare, 2011, p. 20-25.

39. Ibidem p. 21.

40. Ioan Es. Pop, *ca o amară pasăre marină în Ieudul fără ieșire I*, Virtual, 2010, p.2.

41. Octavian Soviany, op. cit., p.23.

42. Ioan Es. Pop, *oltețului 15, camera 305*, în *Ieudul fără ieșire I*, Virtual, 2010, p. 2.

43. Marie-Laure Ryan, op. cit., p.32-33.

44. Radu Drăgulescu, *Stilistică generală și funcțională*, editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Sibiu, 2000, p.67.

Bibliography:

Bănulescu Daniel, *Piața Universității, Descântec în Poesis Internațional*, nr. 6 din 2011.

Bodi Andrei, *Oameni obosiți/Tired Men*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.

Bodi Andrei, Popescu Simona, Dobrescu Caius, Oprea Marius, *Pauză de respirație/Respiration Break*, Editura Tracus Arte, București, 2011.

Bradley, Raymond, Swartz, Norman, *Possible Worlds: An Introduction to Logic and Its Philosophy*, Oxford, Basil Blackwell, 1979.

Ciocîrlan Alexandra, Drăgulescu Radu, *Distorsionări ale comunicării. Cercetări de psiholingvistică*

- Communication Distortions. Psycholinguistic Researches*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2013.
- Drăgulescu Radu, *Lingvistica generală/General Linguistics*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2015.
- Drăgulescu Radu, *Stilistică generală și funcțională/General and Functional Stylistics*, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, Sibiu, 2000.
- Umberto Eco, *Limitele interpretării/The Limits of Interpretation*, traducere de Ștefania Mincu și Daniela Bucșă, Editura Pontica, Constanța, 1996.
- Komartin Claudiu, *Daniel Bănuțescu – Portret în Poesis Internațional*, nr. 6 din 2011.
- Leech N. Geoffrey, *A Linguistic Guide to English Poetry*, Longman, 1969.
- Mincu Marin, *Un poet textualist – Ioan Es. Pop în Viața Românească*, anul XCIV, ianuarie-februarie 1999, nr. 1-2.
- Pascaru Mariana, *A cognitive Linguistic Approach of Daily Poetry Language în Literature as Mediator. Intersecting Discourses and Dialogues in a Multicultural World*, Iulian Boldea (ed.), nr. 6 din 2018, p.243.
- Pavel Toma, *Lumi ficționale/Fictional Worlds*, Minerva, 1992.
- Pop Es. Ioan, *Ieudul fără ieșire I/The Tragic Iehud*, Virtual, 2010.
- Semino Elena, *Language and World Creation in Poems and Other Texts*, Routledge, 2014.
- Soviany Octavian– *Cinci decenii de experimentalism. Compendiu de poezie românească actuală*, volumul al II-lea – *Lirica epocii postcomuniste/Five Decades of Experimentalism. An Anthology of Contemporary Romanian Poetry, second volume – The Lyric of the Postcommunist Era*, Casa de pariuri literare, 2011.
- Ryan Marie-Laure, *Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory*, Indiana, University Bloomington & Indianapolis Press, 1991.
- Vancu Radu, *Poezie și individualitate/Poetry and Individuation în Steaua*, nr. 3 din 2007.

Câteva aspecte privind conceptul de proformă

Iulia-Maria SOARE

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: soareiulia.maria@yahoo.com

Some aspects of the concept of proform

In this article, I wanted to make a brief presentation of the class of proforms. This class is extremely heterogeneous because it brings together language units that depend on the context referential, specifying its reference by setting an anaphoric ratio, rarely cataphoretic, with another component of communication, called the reference source of the proform. There are different conceptions underpinning the models proposed for studying the concept of proform in the morphological, syntactic, discursive trends, which, besides their fundamental theoretical importance, are guidelines and practical importance: to be a precious guide in interpreting the proform and finding its referent.

Keywords: proform, substitute, meaning of words, pronoun, grammar, examples from literature

Termenul *pro-* utilizat din ce în ce mai des în lingvistică cunoaște accepțiuni diferite. Pentru o percepere mai bună a acestuia, utilizarea sa necesită, înainte de toate, o definiție și o delimitare precisă a nivelurilor limbii în care este prezent.

Potrivit *Dicționarului de științe ale limbii*¹, acest termen este folosit în lingvistica actuală pentru a include întreaga clasă de cuvinte care sunt lipsite de referință proprie, care își procură referința contextual, adică în contextul lingvistic, prin legarea de un component plin referențial, component numit *sursă referențială*.

Ceea ce surprinde este însuși faptul că studiul lingvistic este unul integrator. Acest lucru înseamnă că semantica, gramatica, istoria limbii, ca discipline lingvistice consacrate, se combină cu pragmatica, cu teoria textului, semiotica. Așadar, putem preciza faptul că limba nu mai este privită doar ca sistem de semne, ci și ca o acțiune și interacțiune comunicativă. O astfel de viziune determină o diversitate terminologică specifică, interpretări noi, față de care unii lingviști care au o atitudine reținută.

Pentru o înțelegere mai bună a conceptului de

proformă, am realizat o scurtă prezentare a unui concept mai vechi, înrudit cu el, și anume *substitut*, care a fost pus în circulație de gramaticile anilor '50. Astfel, încercarea de a caracteriza *substitutul* impune o privire *istorică* asupra sa, întrucât conceptul de substitut a evoluat continuu, lărgindu-și și precizându-și mereu conținutul.

Dacă Carpenter Fries² folosește în 1952 termenul de *substitut* numai pentru secvențele cuprinse în categoria pronomelor, B. Pottier³, în 1958, îi extinde domeniul de utilizare de la pronume la orice secvență care ține locul unei părți de vorbire, indiferent dacă e vorba de nume, adjectiv sau verb. Ceea ce trebuie subliniat este faptul că la cei doi cercetători, conceptul de *substitut* păstrează din definiția tradițională a pronumelui caracterul paradigmatic al relației față de termenul substituit. În perspectiva anilor '50, caracteristica principală a pronumelui, cea care îl definește, este aceea că are capacitatea de a *substitui*.

Un salt în modul în care este perceput conceptul de *substitut* se observă în definiția lui Jean Dubois: „Les substitués se réfèrent à des précédents ou anticipants sur

des segments qui vont les suivre”.⁴ Această definiție este mult mai apropiată de aceea dată, mai târziu, proformei, întrucât pune în evidență componenta referențială a conceptului și deschide calea spre interpretarea sa mai largă.

Subliniind din definiția lui Jean Dubois condiția de „referire la contextul lingvistic”, Maria Manoliu⁵ definește substitutul din perspectiva realizării unității mesajului, atribuindu-i rolul de repetare a unei informații în scopul punerii ei în legătură cu o a doua informație.

Clasa proformelor reprezintă una dintre clasele semantico-funcționale și, de asemenea, este o clasă care cuprinde unități lingvistice diferite din punct de vedere gramatical, fără referință proprie, care au capacitatea de a sta în locul altora, pline lexical, substituindu-le sau evocându-le.

Deși este o problemă spinoasă și relativ recentă în gramatica limbii române, am selectat câteva lucrări de specialitate și am prelucrat informațiile cu privire la clasa gramaticală a proformelor.

Astfel, *Dicționarul de științe ale limbii* menționează o clasificare⁶ a proformelor. Aceasta este una sumară, fără să conțină informații sau notații suplimentare, lucru explicabil prin însăși natura unui dicționar al cărui rol este de a glosa, nu de a oferi detalii, acest din urmă rol aparținându-le tratatelor de specialitate. Pentru clasificare trebuie să se aibă în vedere parametrii referitori la natura proformei, a sursei și nu în ultimul rând la raportul dintre ele.

După clasa morfologică prin se realizează se remarcă:

proforme pronominale, adverbiale, numerale, adjectivale:

pronume: L-am întâlnit pe Ion cu *care* am stat de vorbă.

adverb: Am mers *la facultate* și de *acolo* la teatru.

adjectiv: A avut o copilărie *dramatică*. O *asemenea* copilărie l-a marcat

pentru toată viața.

După natura morfologică și extinderea sursei se disting:

pro-numele, care „stau” pentru nume, deci țin locul numelui: M-am întâlnit

cu *Maria*. O știu din copilărie.

pro-adjectivele, care „stau” pentru adjective: Andrei este foarte *harnic*. Un

asemenea așa copil trebuie apreciat.

pro-grupurile, care „stau” pentru sintagme: *Maria a absolvit anul trecut*.

Asta o știu de la familia ei.

pro-frazele, care înlocuiesc o întregă propoziție sau frază: Că ești bolnavă,

o știu de mult.

După așezarea sursei în raport cu proforma, se remarcă:

anaforicele, în cazul cărora sursa precedă proforma: Profesorul a mers cu elevii *lui* în tabără.

cataforicele, în cazul cărora sursa urmează proforma: Pentru *a-și* distra

elevii, *profesorul* a organizat o excursie.

După distanța și poziția ierarhică a proformei în raport cu sursa, unele proforme se

găsesc în limitele aceleiași propoziții cu sursa, altele nu, iar, în cadrul ierarhiilor sintactice, unele proforme sunt înrudite cu sursa, altele nu.

Conceptul de substitut și-a lărgit din ce în ce mai mult conținutul, ajungând să acopere

multe și complexe fapte de limbă. Dacă la început, denumirea de *substitut* era folosită doar cu sensul de *locuitor*, *înlocuitor* al numelui treptat, gramatica limbii române a introdus diverse concepte. Astfel, a apărut denumirea de *anafora*. În *Gramatica limbii române*, volumul al II-lea, anafora este definită ca fiind: „relația dintre două elemente lingvistice, în care cel care apare ulterior în discurs (numit *anaforic*) nu are un sens de sine stătător, ci este interpretat semantico-referențial prin raportare la elementul deja apărut (*antecedent* sau *sursă*): anaforicul preia (parțial sau total) valoarea referențială sau sensul contextual al antecedentului. Raportul invers, mai rar (în care un element se interpretează prin raportare la unul succesiv), este considerat tot un tip de *anafora*, pentru care se folosește însă și denumirea de *cataforă* (elementul prin care aceasta se realizează fiind numit *cataforic*).⁷”

Astfel, deducem că termenul *anafora* nu desemnează doar fenomenul lingvistic, relația semantico-referențială, ci și elementele concrete prin care aceasta se realizează, și anume anaforicele și cataforicele. Un segment enunțiativ este fie *anaforic* (dacă trimite la enunțul antecedent), fie *cataforic* (dacă se raportează la enunțul care urmează).

Una dintre legăturile dintre proforme și anafore este aceea că proformele pot substitui anaforice. Mai mult decât atât, aceste substitute sunt „mijloace lingvistice – aparținând mai multor clase lexico-gramaticale – specializate pentru funcția anaforică”.⁸

Însă, aceasta nu este singura lor funcție. Ele mai pot fi și deictice. Conform *Gramaticii limbii române*, volumul al II-lea, deixisul reprezintă „ansamblul modalităților de expresie care asigură ancorarea mesajului lingvistic (enunț) în situația de comunicare în care este produs.”⁹ În această categorie pot fi încadrate enunțurile din clasa „asertiunilor universale”, cum ar fi *Pământul este rotund.*; *Omul este un mamifer biped.*; *Apa fierbe la 100° C.* Aceste enunțuri sunt ancorate deictic, prin timpul pe care în evocă (timpul prezent al verbului-predicat) în situația de discurs.

Studiind mai multe lucrări de specialitate ale gramaticii limbii române, se observă că există mai multe tipuri de deictice: *simbolice*, *ostentative* și *mixte*¹⁰.

Întrucât articolul de față nu se axează pe deixis, mă voi rezuma la anumite exemple, din care să reiasă rolul deicticelor în diverse situații de comunicare.

„Astăzi venise la fierărie din pricina lui Ion al lui Măi, vecinul său, care se bucura ca un netot că ia și el parte la dezbaterile politice.” (Marin Preda, *Moromeții*, volumul I)

În exemplul de mai sus, este vorba despre un deictic simbolic, întrucât nu poate fi decodificat referentul la care face referire adverbul de timp *astăzi*. Singura soluție de decodificare este aceea a aplicării directe a procedurii de selectare a referentului din datele perceptibile ale contextului situațional.

Dacă ne raportăm la deicticele ostensive, observăm că folosirea lor într-un context situațional este insuficientă pentru a identifica elementul de context la care se face referire. Mai mult decât atât, este necesară o indicare a acestui element prin mijloace extralingvistice, cum ar fi gesturile sau orientarea privirii.

„IPINGESCU (înaintând lângă Jupân Dumitrache) Onorabile! (cu ifos.) Știi cine-i tânărul *ăsta*? (arată pe Rică).” (I. L. Caragiale, *O noapte furtunoasă*)

Dacă ne raportăm la exemplul dat, mai exact la enunțul interogativ „Știi cine-i tânărul *ăsta*?”, alocutorul înțelege, pe cale simbolică, că îl întreb dacă știe cine este tânărul de față. Neținând cont de didascalii, locutorul nu va ști care tânăr anume, doar dacă este singurul tânăr de față în situația de comunicare sau dacă i-l voi arăta eu cu mâna sau cu privirea.

În acest sens, aducem la cunoștință ideea că „Atât în comunicarea orală cât și în cea scrisă vor exista și mijloace extralingvistice: mimică, gestică, manifestări vocale nearticulate, semne create din materiale extracorporale, elemente ale cunoașterii extralingvistice (atunci când cineva ne scrie o scrisoare noi știm cine este expeditorul; când citim o carte putem afla cu ușurință cine este autorul ei, când și unde a fost publicată etc).”¹¹ Astfel, putem deduce importanța mijloacelor extralingvistice pentru decodificarea unui mesaj transmis prin intermediul comunicării orale sau a celei scrise, întrucât „Există o corelație între informația sau mesajul transmis și suportul substanțial energetic al semnalului și căilor de comunicație.”¹²

Trebuie menționat faptul că majoritatea expresiilor utilizabile ca deictice ostensive pot avea și o utilizare nondeictică, mai exact anaforică sau cataforică. Acest lucru este posibil, atunci când expresia este actualizată în mesaj (fie prin indicii contextuale, fie prin precizări de natură verbală):

„- Ești copil! O vezi pe fata *asta*?” (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

Se observă utilizarea deictică, întrucât utilizarea adjectivului pronominal demonstrativ nu este suficientă pentru identificarea elementului de context la care se face referire. Astfel, *fata asta* are sensul de *fata aici de față*.

În sens anaforic, un exemplu elocvent ar putea fi:
„(A cunoscut-o pe *Maria* când avea 20 de ani.) Fata *asta* i-a făcut mult bine.”

Este de la sine înțeles că este vorba despre fata amintită anterior.

„Hai, mamă, tu ce faci *acolo*?! se miră Tita.” (Marin Preda, *Moromeții*, volumul I)

„Aș fi vrut s-o sărut *acolo* unde ceafa se topește în umăr, așa era de cuminte și de serioasă...” (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

În exemplul din opera lui Marin Preda, se observă a utilizare deictică, pe când în exemplul din opera lui Camil Petrescu, putem discuta despre o utilizare cataforică a adverbului de loc *acolo*. Mai mult decât atât, există situații în care proforma *acolo* „poate substitui un GN (locativ), dar poate să exprime totodată o relație spațială transfrastică (*Am coborât în stradă. Acolo era multă lume*).”¹³

În cele ce urmează, voi selecta câteva exemple din literatura română prin care să evidențiez rolul proformei, al anaferei, respectiv al deixisului, creionând ulterior o concluzie în ceea ce le privește.

„Felix nu văzuse pe Costache Giurgiueanu decât cu mulți ani în urmă, ca copil, și tot atunci o cunoscuse și pe Otilia, care era o simplă fetiță.” (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

În acest exemplu, *care* este o proformă cu valoare anaforică, întrucât face trimitere la informația anterior exprimată. Chiar și în analiza gramaticală identificăm funcția sintactică și valoarea morfologică prin substituirea cu nominalul pe care îl înlocuiește. *Care* înlocuiește substantivul propriu *Otilia*, având în propoziție funcția sintactică de subiect.

„- De când ești aici?” (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

În această situație este vorba despre *aici* care este o proformă cu valoare deictică, deoarece este necesar să cunoști situația de comunicare pentru a putea găsi referentul la care face referire *aici* în exemplul dat. Cu alte cuvinte, ceea ce pentru emițător înseamnă *aici*, pentru receptor este ambiguu sau chiar imposibil de decodat.

Așadar, anafora și deixisul sunt procedee de recuperare a unor informații anterior exprimate în discurs, fiecare având particularitățile sale. Proforma poate avea atât valoare anaforică/cataforică, atunci când se referă la o informație anterior/ulterior exprimată sau poate avea valoare deictică, atunci când pentru decodificarea referentului trebuie să ne raportăm la o situație de comunicare.

Funcționarea pronumelui ca deictice și anaforice, spre deosebire de alte părți de vorbire,

este o caracteristică aparte a acestei părți de vorbire.

Ca deictice, pronumele își iau referința din situația de comunicare. Mai mult decât atât, pronumele de persoana I și a II-a sunt mereu deictice. Prin ceea

ce ei semnifică, termenii deictici asigură ancorarea limbajului lingvistic, cu alte cuvinte a enunțului, în situația de comunicare în care este produs. Pronumele de persoana I, *eu*, este *locutorul*, în timp ce pronumele de persoana a II-a, *tu*, este *alocutorul*. Trebuie precizat faptul că atât locutorul, cât și alocutorul sunt diferiți de la o situație de comunicare la alta.

În „Stilistică generală și funcțională” este precizat faptul că „La dativ, forma scurtă a pronumelor personale de persoana I, mai ales, și a II-a, dezvoltă o valoare specifică exprimând nu un raport semantico-referențial, ci implicarea afectivă a subiectului vorbitor în conținutul semantic global al mesajului. Formele au fost numite dativ etic: *mi ți-l luă*.”¹⁴ Astfel, pentru a putea interpreta o structură din punct de vedere al ideii pe care o transmite aceasta, trebuie să avem în vedere modul în care este exprimată și valoarea pe care o deține.

Ca anaforice, pronumele își iau semnificația prin coferențialitate de la un antecedent sau de la un subsecvent din cadrul discursului. Alături de acesta, pronumele formează un lanț referențial.

„Apostol se cutremură, ca și când cuvintele colonelului i-ar fi străpuns ace în inimă, căci el astăzi nu mai dorea înțelegere, ci tocmai motive de ură și îndârjire prin care să-și ațâțe, înflăcărată, credința.” (Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*)

În exemplul din *Pădurea spânzuraților*, pronumele la persoana a III-a *el* din propoziția a III-a, se referă la subiectul primei propoziții.

„Ladima se făcuse palid, în mod comic, ca un sergent major care are lipsă la magazin.” (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

„Prin urmare, Stănică, în ciuda sincerității sentimentelor lui pentru Olimpia, la început, fie și sub formă nestabilă, se simțea vinovat de a fi călcat regula și se temea să înfrunte ochii ironici ai rudelor.” (G. Călinescu, *Enigma Otiliei*)

În aceste două exemple, pronumele *se* își ia referința de la nominalul pe care îl reprezintă (*Ladima*, respectiv *Stănică*).

În ceea ce privește pronumele la persoana a III-a și pronumele nepersonale, acestea funcționează fie ca deictice, fie ca anaforice.

„— Dumnezeu! Vasăzică, n-ai surzit?! exclamă surprinsă la culme doamna, apropiindu-se de mine și sunând. Vrei *ceva*?” (Mircea Eliade – *Maitreyi*)

În exemplul dat, *ceva* este deictic în enunț; „Vrei *ceva*?”, întrucât referentul se înțelege din contextul comunicării. În funcție de situația de comunicare, *ceva* poate să însemne un anumit obiect.

„Ești întotdeauna posomorât, *ceva* nu este în regulă.”

În enunțul dat, *ceva* funcționează ca anaforic, întrucât sensul celei de-a doua propoziții este ambiguu, putându-i fi atribuite mai multe interpretări..

Pronumele este clasa gramaticală foarte cunoscută (și recunoscută) de majoritatea gramaticienilor. În *Gramatica limbii române*, pronumele se definește ca fiind „partea de vorbire care se declină și ține locul unui substantiv”¹⁵ sau al unui numeral, definiție lărgită prin observațiile specialiștilor.

Mai mult decât atât, Mioara Avram completează definiția, susținând că „Este partea de vorbire flexibilă care ține locul unui substantiv, dând și diverse indicații descriptive cu privire la obiectul denumit de el. Unele pronume (sau numai unele forme) pot înlocui în întregime propoziții sau fraze.”¹⁶ Această definiție este susținută și de Ada Iliescu, care este de părere că „pronumele este partea de vorbire flexibilă care ține locul unui substantiv, dând și diverse indicații gramaticale cu privire la acesta”¹⁷. Aceste definiții au rolul de a percepe rolul și valorile pe care le au pronumele în gramatica limbii române.

Astfel, din definițiile amintite reiese caracteristica fundamentală a pronumelui, aceea de a substitui un alt termen. De asemenea, unitățile lexicale subordonate pronumelui sunt dependente de prezența în discurs a unui nume sau grup nominal, concretizându-se ca rezultat al asocierii cu un substantiv.

„Într-o zi am fost până la *el*.” (Camil Petrescu, *Patul lui Procust*)

De pildă, în enunțul dat, făcând abstracție de conținutul operei lui Camil Petrescu, pronumele personal *el* poate reprezenta o unitate lexicală care substituie un substantiv.

Gramatica limbii române (2005) acceptă definiția clasică. Aceasta încadrează pronumele „într-o clasă lexico-gramaticală de cuvinte fără autonomie semantic-referențială, având rolul de a reprezenta în enunț entități prezente implicit sau explicit în universal de discurs”¹⁸.

Se precizează că unele pronume arată persoana, numărul și cazul și toate, cu excepția lui *eu* și *tu*, indică genul. Aceeași lucrare specifică faptul că pronumele are, pe de o parte, forme deosebit pentru gen, număr și caz, ceea ce le aseamănă cu numele, iar pe de altă parte, are forme deosebite pentru persoane, ceea ce le aseamănă cu verbul. Lucrul care ne interesează cel mai mult din toate acestea este legat de faptul că pronumele reprezintă o clasă închisă de cuvinte lipsite de referință proprie, ele *stând* pentru un nume „așa cum sugerează numele lor”¹⁹.

Trebuie subliniat că pronumele își procură referința fie prin raportare la un substantiv prezent în enunț sau în text, fie prin raportare la situația de comunicare, după cum vom demonstra prin exemple în cele ce urmează. De aceea, putem spune că aparține clasei mai largi a proformelor. Mai mult decât atât, pronumele constituie subclasa cea mai numeroasă de proforme.

După cum am precizat, pronumele constituie o subclasă de proforme. Acestea sunt cuvinte care

substituie alte entități din discurs. Ele depind referențial de context, își precizează referentul prin stabilirea unui raport anaforic cu alt component al comunicării. Această particularitate funcțional-semantică permite pronumelui să substituie alți termeni, cuvinte, grupuri de cuvinte, propoziții. Evocarea unei entități din discurs printr-o proformă se numește *pronominalizare*. Aceasta este un fenomen parțial gramatical, parțial pragmatic.

a) Din punct de vedere *gramatical*, pronominalizarea se realizează printr-o reluare de

informație. În acest proces, formele pronominale preiau mărcile de gen și număr de la nominalul pe care îl evocă în discurs.

„-Ia uite câte cărți ai... *Le*-ai citit pe toate?” (C. Petrescu, *Patul lui Procust*)

În acest exemplu, pronumele personal, formă neaccentuată, persoana a III-a *le* este un substitut pentru substantivul comun simplu *cărți*. Astfel, pronumele *le* preia de la substantivul *cărți* atât genul feminin, cât și numărul plural.

b) Din punct de vedere *pragmatic*, pronominalizarea se realizează dacă obiectul pe care alocutorul îl atribuie ca referent al proformei este identic cu obiectul pe care locutorul l-a desemnat prin întrebuintărea proformei.

De pildă, în următorul dialog, pronominalizarea este reușită:

„- Am citit romanul despre care am vorbit.

- Cel de Sadoveanu?

- Da.”

În acest exemplu, atât locutorul, cât și alocutorul vorbesc despre același obiect, și anume substantivul comun simplu *romanul*. În următorul dialog, pronominalizarea este nereușită, deoarece obiectul despre care vorbește locutorul nu este identic cu cel la care se referă alocutor

„- Am citit romanul despre care am vorbit.

- Cel de Sadoveanu?

- Nu, cel de Slavici.”

Pronumele se deosebește de alte subclase de proforme prin particularități semantice, sintactice și morfologice.

Din punct de vedere *semantic*, pronumele reprezintă în discurs o entitate sau un ansamblu de entități: *eu, acesta, cineva, toți, nimeni* etc.

Din punct de vedere *sintactic*, pronumele apare în poziții tipice pentru grupurile nominale.

„Moromete și fiul își scoaseră caii din grajd și îi înhamară. [...] Unul din *ei* (*ai noștri, aceștia*) își ciuli urechile și Moromete îl apucă de nări și îl trase în jos și câteva clipe capul lung al calului rămase lipit de burta omului în timp ce primea palme posesive pe gâtul lui cam subțirel dar tânăr și plin de vigoare.” (M. Preda, *Moromeții*, volumul al II-lea)

„Nehotărâtă, m-am întrerupt și am lăsat scrisoarea pe masă. Am ocolit-*o* (*pe aceasta*, asta) toată ziua, iar pe la patru, când m-am hotărât *s-o* completez, mi-am spus

că acum e prea târziu ca *s-o* mai trimet.” (C. Petrescu, *Patul lui Procust*)

Din punct de vedere *morfologic*, pronumele prezintă flexiune de tip pronominal, adică marchează opoziții de gen, număr și caz.

Eterogenitatea este o caracteristică a părților de vorbire din limba română. Pronumele românești au fost moștenite din latină sau formate în interiorul limbii române din elemente latinești. Toate pronumele fac parte din vocabularul fundamental și alcătuiesc o clasă închisă de forme, cu frecvență ridicată în vorbire, profund eterogenă. Eterogenitatea clasei se manifestă în plan semantic-referențial, sintactic și morfologic. Eterogenitatea semantic-referențială se manifestă prin diverse subclase lexico-semantice de pronume, iar cea sintactică se manifestă prin calitatea de substitut sau nonsubstituit a pronumelor în diverse contexte. În calitate de substitute, pronumele poate înlocui:

- grupuri nominale, având drept centru un substantiv propriu:

„Poate că Emilia exagerează, cine știe. *Ea* desface funda roză cu oarecare grije.” (C. Petrescu, *Patul lui Procust*)

În acest exemplu, pronumele personal, formă accentuată, persoana a III-a, *ea* substituie substantivul propriu *Emilia*. Astfel, *s-au* preluat mărcile de gen (feminin) și număr (singular) de la nominalul evocat în discurs.

„I se răscolise deodată sufletul și-și aducea acum aminte și de Reghina. *O* știa din copilăria lui;” (I. Slavici, *Mara*)

De asemenea, în acest exemplu, pronumele personal, formă neaccentuată, persoana a III-a, *o* substituie substantivul propriu *Reghina* preluând mărcile de gen (feminin) și de număr (singular) de la nominalul evocat în discurs.

- substantiv însoțit de determinări:

„Fata harnică muncește. *O* vom răsplăti.”

În acest exemplu, observăm că substantivul comun simplu *fata* este însoțit de adjectivul propriu-zis *harnică*, care se acordă în gen (feminin), număr (singular) și caz (Nominativ) cu substantivul propriu-zis. Și în această situație, pronumele personal, formă neaccentuată, persoana a III-a, *o* este un substitut pentru nominalul *fata*. Mai mult decât atât, mărcile de gen și număr sunt preluate tot de la substantivul în cauză. Deducem că nominalul este cel care are rolul decisiv în discursul evocat, pe baza lui stabilindu-se atât celelalte relații între părțile de vorbire existente, cât și raporturile pe care trebuie să le avem în vedere în construirea unui astfel de discurs.

- propoziție

„Nu mai încăpea nici o îndoială, asta *o* știa și Persida, că la toamnă el are să se însoare, să se popească și să fie om cu rostul lui.” (I. Slavici, *Mara*)

„Că am slăbiciune pentru d-ta, asta *o* știi” (I.

Slavici, Mara)

În aceste exemple, observăm că pronumele personal, formă neaccentuată *o* nu mai substituie un nominal sau un grup nominal, ci o întregă propoziție. În primul exemplu, *o* substituie propoziția *că la toamnă el are să se însoare*. Lipsa pronumelui cu valoare de proformă *o* putea fi posibilă, însă acesta are rolul de a accentua faptul că informația oferită în discursul dat îi este atribuită substantivului propriu *Persida*. În al doilea exemplu, pronumele cu valoare de proformă *o* substituie propoziția *Că am o slăbiciune pentru d-ta*. Mai mult decât atât, ea mai este reluată și de pronumele demonstrativ de apropiere *asta*. Și în această situație, rolul pronumelor cu valoare de proformă este de a evidenția informația evocată în discursul propriu-zis.

Așadar, am demonstrat faptul că pronumele devine proformă atât prin înlocuirea unor grupuri nominale, a unor substantive însoțite de determinări, cât și a unor propoziții întregi.

Eterogenitatea pronumelui se manifestă și prin capacitatea de a se combina, ca adjective pronominale cu un nume: unele clase de pronume pot deveni adjective pronominale, în timp ce alte pronume nu au această calitate.

„Îmi voi da toată silința să-ți câștig și inima mamei mele, dar dacă nu voi putea, îmi voi face datoria;” (I. Slavici, *Mara*)

Mele este adjectiv pronominal posesiv provenit prin schimbarea valorii gramaticale din pronume posesiv pus să determine substantivul în genitiv *mamei*. În aceeași frază, *îmi* este o formă neaccentuată a pronumelui personal propriu-zis, la persoana I, singular, caz N și nu își poate schimba valoarea gramaticală.

Astfel, referindu-mă la etapa actuală a cercetării științifice din domeniul proformei, sunt de părere că punctele de disensiune sunt multiple și că există dezacorduri în stabilirea părților de vorbire care pot avea valoare de proformă datorită modului în care sunt concepute procesele de interpretare referențială. Există, de asemenea, păreri diferite și în ceea ce privește descrierea particularităților diferitelor tipuri de proforme. Este un domeniu în plină reînnoire, în care se lucrează cu metode și concepții diferite.

Abordând acest subiect din punct de vedere lingvistic, putem sublinia ideea că „Sensul este conținutul particular al unui discurs sau fragment discursiv, ca dat numai pentru acest discurs prin participarea designației, a semnificatului de limbă și a determinărilor extralingvistice ale discursului în cauză (de exemplu: cunoașterea „lucrurilor” designate, cunoașterea „situației” de vorbire, cunoașterea persoanelor participante la discurs).”²⁰ Cu alte cuvinte, sensul unei situații de comunicare este dat și prin intermediul proformelor care asigură realizarea fluxului comunicării și a exprimării logice a ideilor exprimate.

Am preferat să analizez conceptul de *proformă*

în exemple preluate din opere literare ale scriitorilor români cunoscuți pentru a combina cele două ramuri paralele. Am selectat exemple, prin intermediul cărora am putut evidenția anumite particularități ale proformelor în funcție de referentul pe care îl are în contextul comunicării.

În urma analizei realizate, sunt de părere că proforma este un termen generic pentru întreaga clasă de cuvinte lipsite de referință proprie, care își procură referința contextual, adică sintagmatic. Pe baza argumentării din articolul de față, consider că proforma este conceptul care desemnează, în sens larg, orice *substitut* gramatical, substitut care privește atât axa sintagmatică, cât și, mai ales, axa pragmatică.

Note:

1. Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001, s.v. *proformă*.
2. Fries Carpenter *apud* Irina Izverna-Tarabac, *Studii de lingvistică: Anafora, între gramatică și pragmasemnatică*, Suceava, Editura Universității, 2008, p. 16.
3. B. Pottier *apud* Irina Izverna-Tarabac, *Studii de lingvistică: Anafora, între gramatică și pragmasemnatică*, Suceava, Editura Universității, 2008, p. 16.
4. J. Dubois, *Grammaire structurale du français. Nom et pronom*, Paris, Editura Larousse, 1965, p. 96.
5. Maria Manoliu-Manea, *Sistematica substitutelor în româna contemporană standard*, București, Editura Academiei Române, 1968, pp. 29-36.
6. Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001, s.v. *proformă*.
7. ****Gramatica limbii române*, volumul al II-lea: *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 656.
8. ****Gramatica limbii române*, volumul al II-lea: *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 662.
9. ****Gramatica limbii române*, volumul al II-lea: *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 635.
10. ****Gramatica limbii române*, volumul al II-lea: *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005, pp. 638-639.
11. Alexandra Ciocîrlan, Radu Drăgulescu, *Distorsionări ale comunicării. Cercetări de psiholingvistică*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2013, p. 27.
12. Alexandra Ciocîrlan, Radu Drăgulescu, *Distorsionări ale comunicării. Cercetări de psiholingvistică*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2013, p. 27.
13. Simina-Maria Dan, *Elemente de gramatică a textului*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2004, p. 85.
14. Radu Drăgulescu, *Stilistică generală și funcțională*, Sibiu, Editura „Lucian Blaga”, 2000, p. 173.
15. ****Gramatica limbii române*, volumul I: *Cuvântul*,

București, Editura Academiei Române, 2005, p. 135.

16. Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, București, Editura Academiei Române, 1986, p. 118.

17. Ada Iliescu, *Gramatica aplicată a limbii române*, Ediția a II-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2003, p. 55.

18. ****Gramatica limbii române*, volumul al II-lea: *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 181.

19. Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001, s.v. *pronume*.

20. Radu Drăgulescu, *Lingvistică generală*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2015, p. 217.

Bibliography:

Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți / Grammar for all*, București, Editura Academiei Române, 1986

Bidu-Vrânceanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela *Dicționar de științe ale limbii, / Dictionary of Language Sciences*, București, Editura Nemira, 2001.

Ciocîrlan, Alexandra, Drăgulescu, Radu, *Distorsionări ale*

comunicării. Cercetări de psiholingvistică / Distortions of Communication. Psycholinguistics Research, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2013.

Dan, Simina-Maria, *Elemente de gramatică a textului / Grammar Elements of the Text*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2004.

Drăgulescu, Radu, *Lingvistică generală / General Linguistics*, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga”, 2015.

Drăgulescu, Radu, *Stilistică generală și funcțională / General and Functional Stylistics*, Sibiu, Editura „Lucian Blaga”, 2000.

****Gramatica limbii române*, volumul I și al II-lea, / *The Grammar of Romanian*, București, Editura Academiei Române, 2005.

Grammaire structurale du français. Nom et pronom / Structural grammar of French. Noun and pronoun, Paris, Editura Larousse, 1965

Izverna-Tarabac, Irina, *Studii de lingvistică: Anafora, între gramatică și pragmasemantică / Linguistics Studies: Anaphora, between Grammar and Pragmasemantic*, Suceava, Editura Universității, 2008.

Manoliu-Manea, Maria, *Sistematica substitutelor în româna contemporană standard / Systematic substitutions in Standard Contemporary Romanian*, București, Editura Academiei Române, 1968.

Vita antiqua a unei sfinte travestite: Maria, care și-a schimbat numele în Marin. Introducere și traducere

Radu GÂRBACEA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna”
Lucian Blaga University of Sibiu, Andrei Șaguna Faculty of Orthodox Theology
Personal e-mail: radu_garbacea@yahoo.com

Vita antiqua of a transvestite saint: Mary, who changed her name to Marin. Introduction and Romanian translation

The lives of the so-called transvestite nuns, though popular in Byzantine hagiography are very little known to the generic Romanian reader. This is also the case of Saint Mary, commemorated in the Orthodox Church on February 12th. Her story tells us that she followed her father into a monastery, changing her name to Marinos and wearing men's clothes and short hair. Her identity as a woman remained hidden until death. In this paper I present the editions of the Greek versions of St Maria's life, arguing that the version edited by Marcel Richard is not a new version, but rather a new edition of the BHG 615 version. I also offer the first Romanian translation of Marcel Richard's edition, considered by its editor *Vita antiqua*.

Keywords: Mary/Marinos, transvestite nun, February 12th, Romanian translation, BHG 615

Pe 12 februarie Sinaxarul constantinopolitan face pomenirea „cuvioasei Maria, care și-a schimbat numele în Marin” (μνήμη τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς μετονομασθείσης Μαρίνου)¹. Această sfântă aparține unui așa-numit grup de călugărițe travestite, popular în hagiografia bizantină din sec. V-IX, după cum scrie Nicholas Constatas². Popularitatea vieții acestei călugărițe travestite nu s-a limitat la lumea greacă. Așa de face că povestea vieții sfintei Maria/Marin s-a transmis în mai multe limbi, latină, siriacă, coptă, etiopiană, armeană, arabă, și chiar în germană și franceză medievală³. Deși originile geografice ale sfintei sunt învăluite în legendă, ea a fost cinstită în perioada medievală atât în Răsărit, cât și în Apus.

Versiunile grecești ale vieții sfintei Maria/Marin: ediții și traduceri

Viața sfintei transmisă în limba greacă a cunoscut mai multe versiuni. O primă contribuție la editarea versiunilor grecești a adus la începutul secolului XX Léon Clugnet (1848-1920), care cu ajutorul mai multor colaboratori a publicat un număr mare din aceste texte, mai întâi în *Revue de l'Orient chrétien* 6 (1901) și 7 (1902), și mai apoi, cu câteva completări, în volumul VIII al seriei *Bibliothèque hagiographique orientale*, Paris, 1905, cu titlul *Vie et office de sainte Marine. Textes latins, grecs, coptes, arabes, Haut-allemand, Bas-allemand et français* publiés par Léon Clugnet avec la collaboration de MM E. Blochet, I. Guidi, H. Hyvernât, F. Nau et F.-M.-E. Pereira. Versiunile identificate și editate de L. Clugnet sunt următoarele:

Viața A (=BHG 1163⁴, editată după ms.

Bibliothèque du monastère du Saint-Sépulcre de Jérusalem I, sec. X, f. 83^v-84^v)⁵

Viața B (=BHG 615a, editată după ms. BnF gr. 2474, sec. XIII, f. 249^r-251^v)⁶

Viața C (o versiune metafrastică, editată după ms. BnF gr. 163, sec. XVI, f. 226^r-233^v)⁷

Viața D (o versiune metafrastică, editată după ms. Berlin, Staatsbibliothek, gr. Quart. 16, sec. XVII, f. 78^r-86^r, pe care editorul optează să o redea integral, deși este aproape identică cu Viața C)⁸

Viața E (=BHG 615b, editată după ms. BnF Coislin 283, sec. XI, f. 38^v-40^r)⁹

Viața F (=BHG 615, editată după ms. Bibliothèque Synodale du Moscou gr. 410 sec. XV, f. 69^v-71^v)¹⁰

Viața G (păstrată în ms. BnF gr. 1313, sec. XV, f. 261^v-267^v. Întrucât textul identic cu cel din ms. BnF gr. 2474 [Viața B], editorul a găsit inutilă reproducerea lui, argumentând că singura diferență este aceea că a fost transcris în sec. XV)¹¹

Viața H (nu este altceva decât Viața C, păstrată în ms. Bibliothèque du monastère du Saint-Sépulcre 329, sec. XVII, f. 108-117, pentru care editorul s-a mulțumit să sublinieze variantele)¹²

Versiunile I și J sunt două notițe de sinaxar pentru ziua de 12 februarie¹³

O altă contribuție avea să aducă 70 de ani mai târziu Marcel Richard. Lucrând la ediția *Întrebărilor și răspunsurilor* lui Anastasie Sinaitul, M. Richard descoperă și edita o viață a sfintei păstrată în trei manuscrise athonite (Vatopédi 38, sec. X, f. 52^v-55^v; Philothéou 52, sec. XI, f. 150^v-163^v; Iviron 408, sec. XIV, f. 110^r-116^r)¹⁴. Comparând-o cu versiunile grecești editate de L. Clugnet, el constata că este foarte apropiată de Viața F, al cărei text păstrat în manuscrisul moscovit și editat de L. Clugnet este unul foarte degradat, printre alte defecte, amintind absența unui întreg paragraf, este vorba de paragraful 8 al ediției M. Richard¹⁵.

Deși M. Richard nu spune explicit că a oferit o nouă ediție a versiunii BHG 615, totuși putem trage această concluzie din comentariile care urmează traducerii sale. El amintește faptul că Fr. Halkin a identificat pentru versiunea BHG 615 alte trei manuscrise, ms. Ochrid, Musée nat. 44 (Mošin gr. 72), sec. XI, p. 265-271; ms. Paris, Coislin 282, sec. XI-XII, f. 245^v, 247^r-248^v și ms. Ann Arbor, University of Michigan Library 50, sec. XIV, f. 120^r-132^v¹⁶. Căutând în baza de date *Pinakes: Textes et manuscrits grecs* coordonată de Institut de recherche et d'histoire des textes din Paris tradiția manuscrisă pentru BHG 615 vom observa că atât manuscrisul folosit de L. Clugnet pentru ediția Vieții F, cât și cele folosite de M. Richard pentru ediția sa, se găsesc alături de manuscrisele identificate de Fr. Halkin ca mărturii ale acestei versiuni. Astfel, despre ediția lui M. Richard este o nouă ediție a versiunii BHG 615.

Contribuția lui M. Richard la cunoașterea vieții sfintei Maria/Marin este importantă și pentru concluzia la care el a ajuns comparând versiunea transmisă de cele trei manuscrise athonite cu versiunile BHG 614 (*Vita rescripta*), BHG 615d (*Vita aucta*) și BHO 697 (*Vita syriaca*), și anume, că versiunea transmisă de cele trei manuscrise athonite este cea mai apropiată de redactarea timpurie a vieții sfintei¹⁷.

După cum am amintit mai sus, M. Richard a însoțit ediția sa cu o traducere în limba franceză, de altfel prima traducere a unei versiuni grecești a vieții sfintei Maria/Marin într-o limbă modernă¹⁸. O traducere în limba engleză a aceleiași versiuni a publicat în 1996 Nicholas Constan¹⁹. Recent a apărut și o traducere în limba italiană a versiunii editate de M. Richard, semnate de Laura Franco²⁰.

În cele ce urmează propun o traducere a versiunii editate de M. Richard, încă netraduse în limba română.

Viața și conduita lui Eugen și a ficei lui Maria²¹

1. Era un bărbat pe nume Eugen, care trăia în curăție, evlavie și frică de Dumnezeu. El avea o soție [γυναῖκα] distinsă și iubitoare de Dumnezeu, care i-a născut o fiică, căreia i-a pus numele Maria. După ce soția lui a murit, tatăl și-a crescut copilul în multă învățătură și viață distinsă.

2. Când fata a crescut, tatăl i-a zis: „Copila mea, iată, tot ceea ce am las în mâinile tale, căci eu plec să-mi mântuiesc sufletul!” Auzind cele [spuse] de tatăl ei, fata i-a zis: „Tată, vrei să-ți mântuiești sufletul și [sufletul] meu să-l distrugi? Nu știi ce spune Domnul? Că «bunul păstor își dă sufletul pentru oi»”? [In 10, 11]. După care i-a zis: „Cel ce mântuiește un suflet este ca cel ce l-a creat”.

3. Auzind acestea tatăl ei a fost străpuns [la inimă] de cuvintele ei, căci ea plângea și se tânguia. Astfel, tatăl ei a început să-i spună: „Copilă, ce să fac cu tine, căci tu ești o femeie și eu vreau să intru într-o mănăstire de bărbați? Cum poți să rămâi cu mine, că diavolul prin voi poartă război împotriva slujitorilor lui Dumnezeu?” Auzind acestea fiica lui i-a spus: „Nu, domnul meu! Nu voi intra, după cum zici tu, ci am să intru în mănăstire împreună cu tine, cu părul tăia²² și îmbrăcată în haină bărbătească”.

4. Iar el făcând după cuvintele ficei lui și dând săracilor tot ce avea, tăindu-i părul și îmbrăcând-o în haină bărbătească, i-a schimbat numele în Marin. Și i-a cerut, zicând: „Vezi, copilă, cum te vei purta, căci ești pe cale să intri în mijlocul focului, căci nicio femeie nu intră într-o mănăstire [de bărbați]; păzește-te ireproșabilă înaintea lui Dumnezeu, ca să ne împlinim făgăduințele/jurămintele!”; și luându-și fiica a intrat în chinovie [ἐν τῷ κοινοβίῳ]²³.

5. Zi de zi copila a înaintat în toată virtutea, în

ascultare, smerenie și multă asceză. După ce a trăit așa mulți ani în mănăstire, [unii dintre monahi] s-au gândit că [ea] este eunuc, din pricina faptului că nu avea barbă și a delicateții glasului ei [τὸ λεπτὸν τῆς φωνῆς αὐτῆς]. Alții au socotit că era așa din pricina multei asceze, căci mânca o dată la două zile.

6. S-a întâmplat ca tatăl ei să moară [iar Maria, rămânând în mănăstire, a continuat] să progreseze în asceză și ascultare, așa că a primit de la Dumnezeu darul vindecării celor tulburați de diavoli. Căci dacă își punea mâna pe vreunul din cei bolnavi, îndată se și vindecau.

7. În mănăstire [τὸ κοινόβιον] trăiau împreună patruzeci de bărbați. O dată pe lună, patru dintre frați erau trimiși la cei însărcinați cu treburi în afara mănăstirii [εἰς τὰς ἀποκρίσεις τοῦ μοναστηρίου], din pricina faptului că aveau grijă de ei și de alți [monahi], anahoreți, care trăiau în afara [comunității]. La mijlocul drumului era un han, unde atât cei ce se duceau, cât și cei ce se întorceau se odihneau, din pricina lungimii drumului; hangiul primindu-i cu multă politețe, îi găzduia pe fiecare separat.

8. Într-una din zile, chemând egumenul pe avă Marin, i-a zis: „Frate, știi conduita ta, [știi] că în toate ești desăvârșit și grabnic la ascultare. Așadar, vreau să mergi și tu [și să participi] la treburile mănăstirii²⁴, întrucât frații sunt supărați pentru că tu nu ieși la lucru [εἰς τὴν διακονίαν]; iar făcând aceasta vei primi o mai mare răsplată de la Dumnezeu”. Auzind Marin acestea, a căzut la picioarele lui zicând: „Roagă-te pentru mine, părinte, și unde îmi vei porunci, [acolo] voi merge!”

9. Într-una din zile, ieșind Marin împreună cu alți trei frați la lucru [διακονῆσαι] și pe când erau găzduiți la han, s-a întâmplat că un soldat a necinstit-o²⁵ pe fiica hangiului și a lăsat-o însărcinată. Soldatul i-a spus: „Dacă va auzi tatăl tău de aceasta, spune-i că un monah mai tânăr, acela s-a culcat cu mine”. Aflând tatăl ei că este însărcinată, a întrebat-o zicând: „Cum ți s-a întâmplat una ca asta?” Ea a aruncat vina pe Marin, zicând că monahul mai tânăr din mănăstire, acela atrăgător, care se numește Marin, acela a lăsat-o însărcinată.

10. Complet scandalizat, hangiul s-a dus la mănăstire, urlând și zicând: „Unde este acel șarlatan, pseudo-creștin, pe care îl numiți creștin?” Când supraveghetorul a venit la el, i-a spune: „Bine ai venit!” Iar acela [hangiul] i-a răspuns: „Rău a fost ceasul când v-am cunoscut!” La fel i-a spus egumenului, „să nu mai văd vreun monah și ceva de acest fel”. Când a fost întrebat care este cauza pentru care spune acestea, a răspuns zicând că „am avut o singură fiică, în care am avut nădejde că mă va sprijini la bătrânețe, și iată ce i-a făcut Marin, pe care îl numiți creștin, a necinstit-o și este însărcinată”. Egumenul i-a zis: „Ce pot să fac eu, frate, dacă el nu este aici? Când se întoarce de la lucru n-am altceva de ales decât să-l dau afară din mănăstire”.

11. Când Marin s-a întors împreună cu cei trei frați, egumenul i-a zis: „Asta este conduita ta și asta este asceza ta, că în timp ce erai găzduit la han ai necinstit-o pe fiica hangiului?” Și tatăl ei, venind aici, ne-a făcut un spectacol de laici. Auzind acestea, Marin a căzut cu fața la pământ zicând: „Iartă-mă părinte, că am păcătuit ca un om!” Iar egumenul mâniindu-se, l-a dat afară zicând: „Niciodată să nu mai intri în mănăstire!”

12. Așadar, ieșind din mănăstire, s-a așezat îndată în afara porților mănăstirii și a îndurat frig și arșiță. Astfel, cei care intrat în mănăstire îl întrebau: „De ce stai afară?”, iar el răspundea: „Pentru că am desfrânat și am fost dat afară din mănăstire.”

13. Când s-a împlinit [ziua] ca fata hangiului să nască, a născut un băiat, și tatăl fetei l-a luat și l-a adus la mănăstire. Găsindu-l pe Marin șezând în afara porților [mănăstirii], i-a aruncat copilul în față și i-a zis: „Iată, copilul tău, pe care l-ai făcut cu răutate! Ia-l!” Și hangiul a plecat imediat.

14. Marin, luând copilul, s-a întristat foarte și a zis: „Da, eu am primit [răsplata] pentru păcatele mele, dar de ce trebuie să moară cu mine acest prunc nefericit?” Astfel, a început să ia lapte de la ciobani și să hrănească copilul ca un tată. Dar întristarea care l-a cuprins nu era totul, căci copilul scâncind și plângând, îi murdărea hainele.

15. După trei ani, s-au dus frații la egumen și i-au spus: „Părinte, iartă-l pe frate, căci îi este de ajuns pedeapsa [ἡ ἐπιτιμία], căci a mărturisit tuturor greșeala lui!” Văzând că egumenul a rămas nemișcat, frații au început să-i spună că „dacă nu-l vei primi înapoi, noi vom pleca din mănăstire. Căci nu putem noi să-i cerem lui Dumnezeu iertare pentru păcatele noastre, când astăzi sunt trei ani de când el stă în sub cerul liber [în fața] porții și noi nu l-am iertat”.

16. Egumenul, auzind acestea, le-a zis: „Pentru iubire voastră, îl primesc!” Și chemându-l pe Marin i-a zis: „Din pricina păcatului pe care l-ai săvârșit nu ești vrednic să-ți recâștigi locul pe care l-ai avut aici. Dar din pricina iubirii fraților, te reprimesc în rânduiala noastră, dar ca cel din urmă dintre toți [δέχομαί σε ὕστερον πάντων εἰς τὸν κανόνα]”. Iar Marin a început să plângă și să zică: „Aceasta este un lucru mare pentru mine, domnul meu, că m-ai învrednicit să vin înăuntru porții, ca astfel să mă învrednicesc a sluji [trebuițelor] sfinților părinți!”

17. Așadar, egumenul i-a dat [spre împlinire] lucrurile cele mai de necinste ale mănăstirii și el le-a făcut cu toată conștiinciozitatea, ducându-le la capăt cu toată devotarea. Iar copilul îl urma întotdeauna, plângând și zicând: „Tata, tata!” și toate câte spun copiii când vor mâncare. Nu îi erau de ajuns ispitele pe care le are un monah, ci mai avea și grija pentru hrana copilului, de unde să i-o dea. Când copilul a crescut, el a rămas în mănăstire, și crescând în multă virtute, s-a învrednicit de haina monahală.

18. Trecând timpul, într-una din zile egumenul i-a întrebat pe frați: „Unde este Marin? Căci iată astăzi este a treia zi de când nu l-am mai văzut la cântare. Căci întotdeauna era primul pe care îl găseam stând acolo [înainte de începerea] slujbei. Așadar, mergeți în chilia lui și vedeți dacă nu zace din pricina vreunei boli!” Ducându-se la chilia lui, l-au găsit mort și i-au dat de veste egumenului, zicând că fratele Marin a murit. Iar el [egumenul] a zis: „Cum a plecat sărmanul lui suflet? Ce cuvânt de apărare poate să dea pentru păcatul pe care l-a făcut?” [Atunci egumenul] a poruncit ca să-l îngroape. Și când au venit să-l spele, au descoperit că el era o femeie, au țipat și au început să strige și să zică într-un glas: „Doamne miluiește!”

19. Egumenul auzind [strigătele lor] i-a întrebat: „Ce este cu voi?” Iar eu i-au spus „că fratele Marin este o femeie.” Așadar, venind și văzând [el însuși], a căzut la picioarele ei, cu multe lacrimi strigând și zicând: „Iartă-mă căci ți-am greșit! Sunt gata să zac ca un mort aici, la sfintele tale picioare, până când voi auzi iertarea pentru ceea ce ți-am făcut!” Și pe când se văita de multe ca acestea și mai mari decât acestea, a venit un glas care a zis: „Dacă ai fi făcut aceasta cu știință, nu ți-aș fi iertat păcatul. Dar pentru că ai făcut aceasta cu neștiință, îți iert păcatul!”

20. [Auzind acestea] egumenul a trimis vorbă hangiului să vină la el, și după ce a venit, i-a spus: „Iată, Marin a murit!” Iar hangiul i-a răspuns: „Dumnezeu să-l ierte, că mi-a ruinat casa!” [La care] egumenul i-a spus: „Căiește-te, frate, că ai păcătuit înaintea lui Dumnezeu. M-ai ațâțat prin cuvintele tale și din pricina ta am păcătuit; căci Marin este femeie”. Auzind acestea hangiul a fost uluit și s-a minunat de cele spuse. Luându-l egumenul, i-a arătat că [Marin] este femeie. Astfel, acela a început a se tângui și a se mira de ceea ce s-a întâmplat.

21. După aceea au îngropat sfintele ei rămășițe și [le-au] așezat în sicriul consacrat, slăvind pe Dumnezeu cu psalmi și cântări. După ce s-au terminat acestea, a venit fiica hangiului, tulburată de un demon, și mărturisind adevărul, „că soldatul a amăgit-o”. Și deodată s-a tămăduit la mormântul cuvioasei Maria și toți au slăvit pe Dumnezeu din pricina semnului care s-a făcut și a ascultării ei, că a răbdat [încercările] până la moarte, nearătându-și identitatea. Iar noi, iubitorilor, să urmăm cu zel fericitei Maria și ascultării ei, ca să aflăm milă în ziua judecății de la Domnul nostru Iisus Hristos, căruia fie slava și stăpânirea în vecii vecilor. Amin!

Note:

1. Hippolyte Delehaye (ed.), *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano, nunc Berolinensi, adiectis synaxariis selectis: Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Brussels, 1902, p. 460.
2. Nicholas Constas, „Life of st. Mary/Marinos”, în: *Holy Women of Byzantium: Ten Saints' Lives in English Translation*, Alice-Mary Talbot (ed.), (Byzantine Saints' Lives in Translation 1), Washington, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1996, p. 1.
3. *Ibidem*.
4. BHG este acronimul folosit pentru catalogul de materiale hagiografice grecești aranjate alfabetic intitulat *Bibliotheca Hagiographica Graeca*. Primele două ediții ale *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (1895, 1909) au fost editate de Societatea Bollandiștilor, iar cea de-a treia (1957, 3 vol.) de François Halkin. Tot F. Halkin a editat un *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (1969) și un *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae* (1984). Numărul reprezintă indicativul la care se găsește o anumită versiunea.
5. *Vie et office de sainte Marine. Textes latins, grecs, coptes, arabes, Haut-allemand, Bas-allemand et français*, editate de Léon Clugnet în colaborare cu MM E. Blochet, I. Guidi, H. Hyvernat, F. Nau et F.-M.-E. Pereira, (Bibliothèque hagiographique orientale 8), Paris, 1905, p. 36-38.
6. *Ibidem*, p. 39-41.
7. *Ibidem*, p. 41-46. Păreră lui L. Clugnet că versiunea aceasta a stat la baza traducerii latine publicate de Surius, republicate de Lippomani, Bollandiști și J.-P. Migne (PG 115, 347-356) a fost contestată de Marcel Richard. Cf. Marcel Richard, „La Vie Ancienne de Sainte Marie surnommée Marinos”, în: *Corona Gratiarum: Miscellanea patristica, historica et liturgica Eligio Dekkers OSB XII lustra complenti oblata*, vol. I, Brugge, 1975, p. 84.
8. *Vie et office de sainte Marine*, p. 46-51.
9. *Ibidem*, p. 52-54.
10. *Ibidem*, p. 54-58.
11. *Ibidem*, p. 58.
12. *Ibidem*, p. 59-60.
13. *Ibidem*, p. 60-61.
14. În aparatul critic al ediției se poate observa cum permanent editorul colaborează textul păstrat în cele trei manuscrise athonite cu textul păstrat în manuscrisul moscovit, oferind variantele transmise de fiecare dintre ele. Trebuie menționat totuși că editorul arată o preferință pentru manuscrisul vatopedin. Cf. M. Richard, *art. cit.*, p. 87.
15. A se vedea M. Richard, *art. cit.*, p. 89.
16. *Ibidem*, p. 99.
17. *Ibidem*, p. 87.
18. *Ibidem*, p. 95-99.
19. N. Constas, *art. cit.*, p. 7-11.
20. Laura Franco, *Cinque sante bizantine. Storie di cortigiane, transvestite, eremite, imperatrici*, (Testi e documenti), Milan,

Studio Editoriale, 2017, p. 47-53.

21. Traducere realizată după textul grec editat de M. Richard, *art. cit.*, p. 87-94. Numerotarea și împărțirea paragrafelor urmează ediția care a stat la baza traducerii.

22. Lit.: tăindu-mi părul capului (ἀποθρίζασα τὴν κόμην τῆς κεφαλῆς μου).

23. Mănăstire unde călugării trăiesc în comun.

24. Lit.: munca mănăstirii (εἰς τὴν διακονίαν τοῦ μοναστηρίου).

25. Lit.: a corupt-o (διαφθεῖραι).

Bibliography:

Constas, Nicholas, „Life of st. Mary/Marinos”, în: *Holy Women of Byzantium: Ten Saints' Lives in English Translation*, Alice-Mary Talbot (ed.), (Byzantine Saints' Lives in Translation 1), Washington, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1996, p. 1-12.

Delehay, Hippolyte (ed.), *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano, nunc Berolinensi, adiectis synaxariis selectis: Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Brussels, 1902.

Franco, Laura, *Cinque sante bizantine. Storie di cortigiane, transvestite, eremite, imperatrici*, (Testi e documenti), Milan, Studio Editoriale, 2017.

Halkin, François (ed.), *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, troisième édition, 3 vol., (Subsidia Hagiographica 8a), Brussels, 1957.

Halkin, François (ed.), *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, (Subsidia Hagiographica 47), Brussels, 1969.

Halkin, François (ed.), *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, (Subsidia Hagiographica 65), Brussels, 1984.

Richard, Marcel, „La Vie Ancienne de Sainte Marie surnommée Marinos”, în: *Corona Gratiarum: Miscellanea patristica, historica et liturgica Eligio Dekkers OSB XII lustra complenti oblata*, vol. I, Brugge, 1975, p. 83-115.

Vie et office de sainte Marine. Textes latins, grecs, coptes, arabes, Haut-allemand, Bas-allemand et français, editate de Léon Clugnet în colaborare cu MM E. Blochet, I. Guidi, H. Hyvernât, F. Nau et F.-M.-E. Pereira, (Bibliothèque hagiographique orientale 8), Paris, 1905.

The Gravediggers: Attempt to an Anthropological Approach based on own Experiences

Daniel BUDA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Şaguna”
Lucian Blaga University of Sibiu, “Andrei Şaguna” Faculty of Orthodox Theology

Personal e-mail: daniel.buda@ulbsibiu.ro

The Gravediggers: Attempt to an Anthropological Approach based on own Experiences

This essay gives record of the author's memories and direct experiences with gravediggers. In the first part he describes the memories of his childhood relationship with his grandfather who was a gravedigger during WWII and that of a neighbour who occasionally but regularly worked as gravedigger. Then, he presents the ministry of gravedigger, as provided in the rural area of his origin, as well as currently in some parts of Romania, Germany, Switzerland and the United States of America and analyze their behaviour in relationship with the mournful family as well as with their professionalism. It also contains a short chapter on the funeral ministry in the Early Church.

Keywords: gravediggers; anthropology; community life; profession; half-professionalization; death; cemeteries.

The author is an experienced traveller who was active as an ecumenist, priest and professor in more than eighteen countries from all over the world. He publishes in this journal a series of brief anthropological approaches on several categories of people and professions based mainly on his own experience. The present one is about gravediggers.

Introduction

I would like to begin this essay by telling a story related to the name of the profession (or mission or ministry?) I intend to write about: The Gravediggers. When I described to a British friend, whose English is noble, the role of the people I would like to write about in this essay, he said: “You intend to write

about undertakers.” As I was not totally sure whether this is the right word to describe the people I meant, I checked in the Oxford Dictionary the meaning of the word “undertaker.” It reads that an undertaker is “a person whose business is preparing dead for burial or cremation and making arrangements for funerals.”¹ A synonym for undertaker would be “funeral director.” This is not the right word to describe the people I want to write about and the work they do. After consulting other dictionaries, I found the correct word: gravediggers. However, there is a connection between the two terms. Therefore, when I speak about the way in how the Early Church dealt with funerals, I mean not only gravediggers, but rather what we call today undertakers, or, more generally, what we would call “funeral services.”

My essay contains three parts. In the first part,

I describe my own encounter as a child with two gravediggers and their stories. The gravediggers I know from my childhood were what I would call “occasional gravedigger.” The first one, the father of my father, was forced to be a gravedigger in the abnormal circumstances of WWII. The second one was a neighbour of my parents and he occasionally and sporadically did this job. In the second part, I present the ways in how gravedigging work is done in the rural area where my parents come from. The focus here is on the communitarian understanding of this work which is done by relatives, neighbours and friends. I will highlight the fact that the gravedigging is not done by “professionals”, and therefore the original communitarian dimension of this ministry is kept, almost like in the Early Church. This rural tradition which is, in my opinion, linked with the way the Early Church dealt with funerals, provides the opportunity of a short encounter on this matter. The third part contains a record of my direct encounter with what I call “half-professional” and professional gravediggers in different countries of the world. In the final conclusions, I focus on analysing different types of gravediggers from the perspective of their professionalism, as this dimension seems to me to be an important one from an anthropological perspective.

Childhood memories of gravediggers

The first gravedigger I ever met was my grandfather. In fact, he was not a gravedigger by profession, but he served as such in World War II. As a Romanian who lived in Northern Transylvania, a region which was taken from Romania and given to Hungary through the Diktat from Vienna,² he was recruited for WWII in the Hungarian army. As all ethnical Romanians, he did not get a weapon in his hands and was not sent into combat because, for obvious reasons, Hungarians did not trust Romanians. He served in a group of gravediggers active behind the frontline who were responsible in burying dead bodies of the civil population, enemies and animals. German and Hungarian bodies were collected by professional undertakers and were buried with military ceremonies. My grandfather used to tell a lot of stories related to his experience in WWII and his activity as a gravedigger. After digging common graves or simply using holes made by bombs, the gravediggers dropped in dead bodies, both human and animal. Sometimes they were able to do their work only weeks after combat or a bombing took place. Bodies of humans and animals started to stink terribly. According to my grandfather, human bodies are the most pestilential ones. Gravediggers used all sorts of tricks in order to be able to complete their task. Smoking cigarettes

while burying bodies or using barbed wire to get them into the graves so as not to approach them too close, were just two techniques. As I understood from my grandfather’s stories, the main lesson he learned from his experience as a war gravedigger was about the vanity and fragility of human life. He got this understanding from seeing the dead bodies of the aggressors near dead bodies of their civilian victims, or the dead body of a farmer near the dead bodies of his animals. He also learned how worthless money, gold or other abstract values can be. A piece of bread or a bottle of cognac valued more than money and a good pair of boots valued more than gold. In a mixture of black humour and practical thought, my grandfather` gravediggers used to take the cognac from dead German soldiers (according to his statement all German soldiers had with them such a bottle as part of official endowment) or their impeccable boots, with the comment: “Either way, he does not need them anymore.” What kind of gravedigger was my grandfather during the WWII? He was forced to do this job. He and other Romanians like my grandfather were entrusted with this job by the Hungarian occupant because it was perceived as being unpleasant, even awkward, and humiliating. It was a dirty job which had to be done for obvious reasons. However, it seems that my grandfather and his companions did this unpleasant work with a certain respect which Orthodox Christians have for the human body and for the end of human life. The abnormal circumstances of doing this work stimulated him to reflect on the sense of human life and its fragility and vanity. And he got another ability which was useful to his rural community for ages: a certain fearless familiarity with dead bodies. Therefore, anytime someone committed a suicide in his village and it was a need to have a first encounter with the body in order to bring it into a worthy stage, he was the one called to do this unpleasant job. If such a job is done by people with no familiarity with dead bodies, the psychical consequences for them can be terrible: anxiety, nightmares etc.

Another particular gravedigger played a certain role in my childhood. He was an old neighbour of my parents, so a kind of a retired gravedigger who told us children all sorts of stories related to his life, including stories about his earlier sporadic occupation as a gravedigger. He was not what one may call a “professional gravedigger”, as there were none of this category in the small town I grew up in. Even today, there are no “professional gravediggers” in small Romanian towns. This job is done by people living at the margins of the society who are ready to take any hard work for some amount of money and food and drinks. I remember some of the stories told by the gravedigger of my childhood. His stories, including those relating to his work as a gravedigger, were full

of fantasy and imagination. According to one of them, he and his team buried a young girl and when they were about to finish their job and put the last shovels of earth, they have heard some knockings coming from the fresh grave. They did their best to dig up the grave as fast as possible; however, it was too late. But they could at least find evidence that the sound they have heard came from the buried young girl, as they found wooden pieces under her nails and the cover of the coffin was scratched. Another story I remember was about a fox which was walking through the cemetery with a chicken in its mouth, as the gravedigger and his team were digging a tomb. The gravedigger used the shovel as a weapon and the result was that the fox left the hen and ran away. That evening the gravedigger's family enjoyed a pleasant dinner. This second story tells something about the social status of the gravedigger's family. I learned from the same source that dry and cold seasons seem to be a nightmare for gravediggers, as they need to dig into hard or frozen earth. Their work, as it is done mostly manually, demands a lot of energy. Therefore, gravediggers seem to eat a lot. There is a Romanian saying based on this reality. When one wants to express self-criticism for having a too large of a meal, he/she says: "I eat like a gravedigger." Apart of a certain kind of mystery related with gravediggers which is common to all categories of people who relate in a way or another with the end of human life, my own mysterious approach regarding gravediggers was increased by these and other stories I have heard as a child.

Rural gravediggers

In traditional villages of the region I was born in, as well as in other regions of Romania, the work of a gravedigger is not professionalized. It is made up by relatives, friends or community members of the one who passed away. Aged people decide before they pass away who is going to take certain responsibilities related with his/her funeral; who will wash the body, who will carry the cross which is later installed at the head of the tomb, who will carry to body and who will dig the tomb. This last job is normally done by a small team of the closest friends or relatives who become what one might call undertakers. One of my grandmothers told me that her husband, my grandfather, told her in a certain moment, when he felt that his end got closer, who should play an active role in his funeral. Yes, people like my grandparents had no fear or reservations speaking about all these things. And I am sure my father will do the same. In the rural Romanian world, wishes expressed by someone about to die have to be fulfilled as truthfully as possible by the remaining members of the family. There is an

expression in Romanian: "word(s) left with tongue of death" meaning they are the works which contain the last wishes of a person and they need to be fulfilled by those who were entrusted with them.

So, in rural Romania relatives, neighbours or friends become occasional gravediggers. This is a profound way to express a deep sense of community by conducting such a ministry. It is a service provided out of respect and communitarian awareness to the one who passed away and out of moral support to the mournful family. Occasional gravediggers are rewarded, but the reward is definitely not the reason why relatives or friends accept this job. The way they are rewarded emphasizes the communitarian service they provided: normally they get a live animal (a hen or a lamb) which is handed over by the members of the family of the one who passed away over his/her coffin. The meaning of this symbolic gesture is clear to me: the ultimate rewarder of the occasional gravediggers is the one who passed away through the mournful members of the family. The memorial meal which is eaten by all participants of the funeral has the same sense, as the coffin with the body is placed in the middle of the tables which are arranged in a square: the one who offers the memorial meal is the one departed.

Gravediggers in the Early Church

This practice present in rural areas of my native region as well as in other parts of Romania is close to the practice of the Early Church. We tend to forget nowadays that gravediggers were an inferior rank of clergy. Later this inferior rank of clergy got lost, and their ministry was taken over by lay people. One of the theories which try to explain the success of Christianity in the Greek-Roman world stands that people converted to Christianity also because Christian communities provided funeral services to the poor and to those who did not have a family.³

This is indirectly acknowledged by the Emperor Julian The Apostate (361-363) who wrote, around 360 CE the following words on the Christian Church: "Why do we not observe that it is their (i.e. Christians) care for the graves of the dead and the pretended holiness of their lives that have done most to increase atheism?"⁴ By "atheism" Julian means here Christianity. As one of the members of the Constantinian dynasty who was baptized as a child, in order to disqualify him from the status of a candidate to the rank of Emperor, Julian converted in secret to Paganism and fought openly against Christianity when he became Emperor. In the above quoted epistle, he explains why Christians are so successful. Among the reasons he mentions is also the care for the dead. It means that Christianity provided a certain guarantee that in case the family cannot take

responsibility for the funerals, the community will do it. In this way, the post mortem dignity was ensured. And such a guarantee was attractive to some Pagans.

The old Christian ethical order “To bury the one who died” seems to have its roots in Early Christianity. It remained a basic Christian duty over centuries, to provide this last act related with the earthy life, both to those members of the community who have no family, or, if circumstances demand, to strangers.

Half-professional and professional gravediggers

More recently, meaning from since I started priesthood, I had some experiences with half-professional or professional gravediggers. In Sibiu, I met gravediggers which are, in principal, professional. They seem to be employers of the municipality. I strongly suspect that those I met, originate from the same type of circles as the gravedigger whom I had known from my childhood as being the neighbour of my parents. I overheard a conversation between a female family member of a departed person and a “half-professional” gravedigger. I will present here this conversation because I think it is relevant for understanding the way in which these people perceive their work and for assessing the level of their professionalism. The female family member of the departed was still very affected by the loss of said member. She looked sad, vulnerable, fragile and unsecured. The gravedigger who spoke on behalf of his small team had a dirty costume, was unshaved and routine and indifference could be read on his face. His colleagues looked similar. At least one of them started smoking immediately after the priests concluded the funeral service and his colleagues finished putting earth on the grave.

Family member: Here is something for you! And she handed over some money (tips) and some packages containing, as I was told later, wine and some food.

The gravedigger: Thank you! Could we get also some memorial bread!

Family member: Yes, of course. All gravediggers got memorial bread which immediately disappeared under their dirty dresses.

The gravedigger: Could we participate at the memorial meal?

Family member: Yes, of course!

The gravedigger: May God forgive his sins! These words given with a routine tone concluded the discussion.

It looked to me like the gravediggers I have seen in the city I live in now put a lot of effort to make their best to get the most material advantages possible for the work they provided. Their self-understanding seems to be a combination of traditional perception of their work, as I described in the second part, and the

awareness that the people they provide their services for, i.e. the mournful family, is vulnerable and therefore sensitive to their exaggerated appetite to get rewarded. On the one hand they expect the reward and the treatment of the occasional gravediggers from the rural area, in additional to the official salary they get from the fees paid by the family to the administration of the cemetery, but on the other hand they do not make any (or enough) efforts to show sympathy and condolences to the mournful family. The traditional Orthodox wish (May God forgive his sins!) was expressed, but the tone was not an appropriate one.

I met professional gravediggers in Germany, Switzerland and in the United States of America. There is not a lot to report on the German and Swiss ones, apart from the fact that they were extremely discreet, serious and professional in doing their job. And even as a priest, i.e. as someone who is in the very centre of everything related with a funeral, I did not experience any encounter between them and mournful families. Their attitude could be described as a distant-professional one.

I have however to report a lot about US American gravediggers. I stood in several times for either one or a couple of months, a Romanian Orthodox priest from the New York area. I conducted several funerals and therefore I had contact with several gravediggers. They looked and acted very professional. All of them were wearing appropriate costumes, with the code of arms of the cemetery. Their costumes were clean, in spite of the, sometimes, literally dirty job they have to do due to rainy weather. I was impressed particularly by the gravediggers of a very fine cemetery where I conducted the funeral service for a wealthy departed member of the Romanian community. Everything related with that cemetery was of high quality. The way they treated the priest was special: I was required to submit a signed formulary for the funeral I conducted. They came to the car I was in with a filled formulary and asked me just to sign it. The way they conversed with me, the respect shown to me as a minister was professional and more!

In regarding the gravediggers of that cemetery, I was impressed not only by their clean costumes that they were wearing, but especially by their attitude which I would name “professional,” although it certainly went beyond the meaning of professionalism: they were discrete and serious and, more than that, they knew how to express compassion to the mournful family and all other participants in the funerals. Even other gravediggers engaged in other funerals or in digging other graves which we met on the way to the grave knew how to pay respect to our funeral cortege. They stopped their work, removed their hats and made a discrete reverence. It was a complex of gestures which I think they were taught how to make. I am sure that they

practiced those gestures again and again in front of a couch, as I am sure that in America there are courses for gravediggers working in fine cemeteries! No particular wish (like “May God forgive his sins!”) related with the reposed one was expressed to the mournful family, as that cemetery is a multi-ethnic and multi-faith one and the gravediggers most probably were unfamiliar with the Romanian-Orthodox tradition. However, half-professional gravediggers from Romania and very professional gravediggers from the very fine New York cemetery have something in common: both had a glow in their eyes when they got handed over their tips.

Conclusions

There is a kind of a mystery related with gravediggers, as there is a certain mystery related with everything regarding the end of human life and the dead. The famous Bram Stoker used this mystery in his novel on Dracula.⁵ Is, or should gravedigging be a profession, or rather a mission or a ministry? The gravedigger’s models presented above and the model of the Early Church allow me to try a response: at least in a Romanian context, we need to seriously reflect on re-introducing the inferior clergy rank of gravediggers.

Finally, I would like to express something which emerged from the ever-changing realities of the world we live in: the very existence of gravediggers, either occasional, half-professional or professional seems to be threatened currently by the constant growth of the practice of cremation all over the world. However, I do not have enough experience with the professional category of cremators in order to write an essay of the same kind about them. But who knows what the future may bring, also in relationship with gravediggers and their work?

Note:

1. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/undertaker>
2. Known in history as “The second Arbitration from Vienna,” it was the decision taken at 30 August 1940 by Germany and Italy to force Romania to oblige Romania to give to Hungary the Northern part of Transylvania.
3. Eric Rebillard, *The Care of the Dead in Late Antiquity*, Cornell University Press, 2012.
4. Julian, *Epistulae* 22. 429d.
5. See Bram Stoker, *Dracula* (Free eBooks at Planet eBook), p. 305.

Educating for empathy in order to promote the well-being of second-generation foreign minors

Angela MUSCHITIELLO

Cercetător în domeniul pedagogiei generale și sociale la Universitatea din Bari - Departamentul de Științe Politice
Researcher in General and Social Pedagogy at the University of Bari - Department of Political Science
Personal e-mail: angela.muschitiello@uniba.it

Educating for empathy in order to promote the well-being of second-generation foreign minors

This article provides a reflection on issues related to identity building by second-generation foreign minors in Italy, proposing an empathic approach as an education strategy for achieving a better standard of living. In fact, these minors, especially during adolescence, feel the great discomfort caused by dual cultural affiliation, which often subject them to the pressure of different incompatible and irreconcilable systems of values and beliefs. The use of the empathic approach to educational and training actions addressed to them represents therefore an educational strategy of particular importance because, on the one hand, it helps these children to open themselves to relationships with trust, on the other hand it encourages them to improve integration strategies to achieve real inclusion.

Keywords: education, identity, empathy, foreign minors, Italy

Introduction

The complexity of cultural and social processes determined by the current increase in the presence of foreign citizens on European territory had, in the last decade, a great impact on young generations of immigrants who struggle with processes of adaptation and social-cultural inclusion both when they arrive on European soil as teenagers or near adults, and when they arrive at an early age or are born to parents who are already resident (Second Generation Foreign Minors - SGFM). In this second case, in particular, they have to deal with issues related not only (or not mainly) to feeling “different” from their peers because of the somatic traits that characterize them; but also (and above all) with those arising from feeling “unequal” to

their family of origin, from whose culture they tend to distance themselves especially in adolescence. In fact these minors, pressed by opposite messages stating that in the family it is not good to be Italian and in school (often) it is not good to be foreigners, also try to face with serenity the process of identity-building typical for their age, causing feelings of discomfort which, when they fail to be correctly processed and expressed, end up generating maladjustment or deviance.

What can be done?

My interest in the existential, cultural, social and educational condition of the SGFM was consolidated during my activity as Honorary Judge at the Juvenile Court of Bari (TM) which I have been carrying out since 2015 and during which, on several occasions, I was confronted with these minors, foreign in

appearance but absolutely and profoundly Italian in their lifestyle and feelings of cultural belonging; minors who, although well integrated with their peers at a social level and (apparently) calm during childhood, come to the attention of juvenile (civil or criminal) justice usually starting from the age of 13, because they have become either authors or victims of abusive behaviour at school (school bullying, physical aggression towards classmates or teachers) or in the family (where they often confront parents who are not very accommodating to their life choices and violent in the way they express this disappointment, to which they respond with matching violence or aggression).

In confronting Social Service representatives who deal with them, I find myself having to identify educational and judicial tools capable of bringing their behaviour back into legality, and above all capable of preventing such conduct in the future. As an educator, therefore, I ask myself; on which educational aspects should I focus my work in order to help them improve their existential condition? The present contribution intends to reflect, from a pedagogical perspective, upon this question.

Problems of identity development in second generation foreign minors

In recent years, in Europe, the issue of SGFM is growing in importance and raises important questions, questioning the definition of social integration in the presence of immigrant populations now established for years.

Who are the SGFMs?

Under the label of SGFM, now established on an international level, reference is made to different populations: children born in the society receiving their immigrant parents (*second generation in the proper sense*) and children born abroad and arriving in Italy later (*second generation in the broad sense*). Within this second group, however, it is necessary to make a further distinction between those who arrived in Europe at an early or preschool age (and who follow a path of cultural and social adaptation very similar to that of second generations in the strict sense) and those who arrived in adolescence or at the age of majority.

In the context of social and political reflections on the subject of immigration, which represents today a central topic of television and electoral discussions, the category of SGFMs is least considered, in the erroneous common opinion that if a foreign child is born on European territory and has citizenship, he will automatically live a peaceful life, far from the problems of those who arrive later. That is not correct. In reality, the paucity of socio-cultural tools and forecasts proves unable to support these children in the process of

building integration models capable of giving voice and expression to their *composite identity*, which is the result of an encounter between the two souls that constitute it - the biological soul (original) and the cultural soul (local). This creates important problems in their educational development.

For first-generation immigrants - those who arrive in Italy at the age of majority or as adults - welcoming interventions are provided (with all the regulatory limitations that the law ultimately imposes) offering forms of gradual insertion in society (REI, art. 31 TU, etc.) and enhancement of that *different culture* of which they are bearers and detractors; for the SGFM, no educational or social support is provided by law and these minors (later adults) are facing the process of internal fusion alone, finding their dual belonging to a unique social, cultural and existential plane difficult to bear. They are in fact measuring themselves against a double level of expectations: familial and social.

On the one hand, the family constitutes the primary context within which complex negotiations take place between the values and cultural traditions of their country of origin and their identity redefinition, determined by the welcoming country; here they must combine identity factors, rules and relations with the demands of a new life context. In general, the growth of these children is characterized by inclusion within the social and scholastic reality in which they live when their family is well integrated; but when parental integration is not satisfactory, children are confronted with the strong resistance of fathers or mothers who do not accept their child's adhesion to welcoming social norms. Often, when the culture of origin is very rigid, these minors undergo important acts of physical or moral violence from their own family, which interrupt not only their integration process but also any normal and peaceful process of emotional development.

On the other hand, there is society, which for children is represented above all by the world of school, their first and most important place of socialization. Here too, the level of well-being of SGFM minors depends on the people they are dealing with: when the social and cultural context of the class is open to diversity, they will be facilitated in their process of development and emotional and cultural growth; when either the class or the teachers are (even unknowingly or implicitly) not very welcoming, these minors will tend to live everyday life with malaise, having to divide their world into two: family life and social life.

In the first case, children succeed in achieving a perfect balance between their two different worlds, thus transforming their characteristic composite identity into an extraordinary resource of growth, and merging the two into a single world; in the latter case, on the other hand, they manifest forms of emotional distress characterized by low self-esteem, anger or

frustration that often turn into maladjustment, rejection, aggression.² As an honorary judge, but above

all as an educator, whenever I find myself in front of these minors I realize that pedagogy cannot remain indifferent and must intervene to support them in building a positive self-image and a balanced and consolidated social identity.

So, how can one manage all this?

Promoting empathy for pedagogical *trans - formation*

From a social-pedagogical point of view, the condition of SGFM offers a privileged terrain and an unprecedented space for understanding current phenomena and dynamics related to the formation of social identity.

Theorists of social identity³ have always linked their reflections to the analysis of intergroup relations, stereotypes and prejudice. In the course of their development, with the increase in migratory phenomena of various types and also with the spread of the internet and technologies that have greatly shortened distances, theories of social identity have had to deal with profound social changes that affect the diversified composition of social groups within the same nation, the multiplication of subgroups in a social structure, the development of multiple appurtenances and horizontal comparisons between distinct groups, the ever increasing complexity and fluidity of social categorization systems.⁴ In these new social conditions, the mere opposition between personal identity and

social identity now seems insufficient to describe the complex web of relationships that each subject develops within his reality, while the social transformations underway highlight conditions in which it is increasingly necessary to simultaneously hold multiple forms of self-representation and multiple levels of self-other comparison, as happens for the SGFM.

Classical theoretical models have therefore gradually widened their horizons in the awareness that today, in our society, each subject develops multiple selves intersected with each other, and that their different self-representations can be simultaneously active and salient, instead of mutually exclusive. In this case we can speak of multiple identities.

In this direction, a promising field of pedagogical-social research is opening today, examining the way in which multiple identities reconcile themselves by working in unison; and the way in which people manage the growing complexity of their internal world and their relationships, remaining effectively connected to each other without denying any of the parties involved.⁵

This line of reflection which concerns the identity construction of every subject living in current reality, and in particular the condition of today's adolescents, is precisely the *trans-formative pedagogy* within which we should insert the process of identity formation of the SGFM, who grow up trying to make use of the encounter between the two souls which constitute them.

In order to be implemented, such a perspective calls into question a multiplicity of psycho-social phenomena including *empathy* and the *ability to assume multiple perspectives*.

What is all this about? How is empathy defined pedagogically?

Empathy, as Stein states, means placing oneself near the other,⁶ thinking with the heart,⁷ turning towards the other with receptive attention in order to find and hypothesize the threads with which this other weaves life - but it does not mean ontological fusion, becoming one with the other. Therefore, as Mortari comprehensively states⁸ it is the ability to feel the other. In fact, understanding does not take place in an emotionally neutral attitude, but always requires an emotionally situated attitude.⁹ In its intensive form, understanding means being capable of empathy, seen as the ability of grasping extraneous lived experience and presentifying the experience of another that "is announced in me".¹⁰ Understanding therefore means emotional sharing that becomes "mature" when the partnership draws on the personal world of the other, seen and understood just like "another". It is not so much a spontaneous gift but demands, as its condition of possibility, a maturation of the subject's psychic activity spheres: an intellectual maturation, in the sense

of a contemplating intelligence; a pro-social maturation, capable of evolving into a stable ethical attitude; the acquisition of relational and communicative skills, which provide the subject with habitual attendance of the personal world of the other.¹¹

Being a qualitative acquisition at the end of training activity, *mature empathy* is the object of reflection of pedagogy in a proper and adequate sense. Empathy, in fact, includes instances that, in hindsight, are all constitutive of authentic education. The first is truthful intentionality: mature empathy means letting be or wanting to see the other for what he is, in his otherness; this intentionality makes empathy a dianoetic virtue and the opposite of a projective and possessive attitude.¹² The second is ethical intentionality: considering and esteeming the other as good and committing to promoting this good, supporting the original process by which he can reach a certain fulfilment, according to personal potential. Seeing the other, one can say, for what he is, but also for what he can be, and perhaps what he wants to be / must be.¹³ This intentionality, obviously, makes empathy an ethical virtue. The third is community intentionality, which sees and intends the other as an essential presence or personal reality, existentially irreplaceable. This underlines the fact that there is a revelation of the self to itself that would not happen without the gashes that the other can open in his personal world - what poets, philosophers, religious men call the secret of the heart. The person appears here as an event which in order to be needs to be recognized in being, freely receiving the gift of self-knowledge from the initiative of another. This intentionality makes empathy a spiritual virtue, the "cause" but also the "effect" of a process of educational growth oriented towards the well-being of the person and the prevention or overcoming of situations of

existential distress due to the lack of recognition of one's self.¹⁴

Mature empathy, in short, is the authentic form of empathy: it holds together the truthful, ethical and spiritual act present in every authentic educational action, and at the same time it manifests the very essence of education, based on relationships. In fact, the empathic good conscience sees the personal profile of the other thanks to an intuition of his personal world that, despite "shadowing", manifests itself, gives itself and is said to be able to coincide, at least for a moment, with it and share it, basically love it. Therefore, with regard to this formative virtue, we can simply speak of the *empathic gaze*.

Educating for the "empathic gaze" allows subjects to accept different perspectives, manage multiple affiliations and improve their own interrelation strategies by developing deep understanding.¹⁵ In this sense, pedagogically understood *mature empathy* represents a fundamental resource for promoting pro-social behaviour and improving communication skills, eliminating relational discomfort and promoting individual and collective well-being in our society, both in normal contexts and in intercultural contexts.

Focusing on the development of empathy can be an important educational resource for SGFMs, so much so that it is also considered a precious protective factor in the process of social integration, because it is able to promote greater emotional flexibility and greater availability to others by opening up the road to a positive management of one's composite identity and limiting problems related to less functional characteristics. Implementing a *pedagogy of empathy* towards the SGFM, an education oriented towards deep understanding and acceptance of the other and the recognition of instances in which the other is a carrier, can therefore not only prevent and limit the uneasy condition of these minors, but also make them actors of the future social and cultural progress of our country. They will, in fact, be able to empathically understand the concerns of their native peers who do not accept them, and help them to open up to others inside a pedagogical dimension.

But is this enough to ensure their inclusion and well-being? Certainly not. Forming identities in an empathic perspective should become the main object of teaching in all schools, for all children, so that they become adults capable to accept all differences, not only those of race but also those of gender, religion, etc.

Only in this way can we think of a possible future in which the (biological and familial-cultural) differences of the SGFM become valuable resources capable of promoting the flourishing of multidimensional, inclusive identities in an atmosphere of well-being.

Conclusions

Considering SGFM as resources in the current process of social development in our country is fundamental, and achieves a twofold objective: first, recognizing a social role for these young people and welcoming them in a truly inclusive way, avoiding dangerous marginalization and discrimination that cause discomfort and maladjustment; secondly, overcoming the question of their dual origin (biological and native) and transforming it into a point of strength able to imbue society with an *empathic inclusion* in a trans-formative perspective. A *trans-formation* intended as construction of new shared values and a renewal of general social well-being.¹⁶

Note:

1. In this case the minor will automatically acquire Italian citizenship if one parent is an Italian citizen; otherwise he will be able to acquire it at the request of the interested party only if he or she demands it within one year from becoming eighteen, and only if s/he has resided from birth, legally and without interruption, in Italy (art. 4.2 Law no. 91/1992). If, on the other hand, he was born abroad but was regularly resident in Italy for at least 10 years, the foreigner may apply for citizenship pursuant to art. 9 of same law. In this case, however, the Ministry does not operate a mere legitimacy check, as in the previous case, but enjoys a wide margin of discretion in accepting or rejecting the request
2. M.G. Riva, *Il lavoro pedagogico come ricerca dei significati e ascolto delle emozioni*, Guerini, Milano, 2007.
3. H. Tajfel, *Gruppi umani e categorie sociali*, Il mulino, Bologna, 1999.
4. B. Casper, *Il pensiero dialogico. Franz Rosenzweig, Ferdinand Ebner e Martin Buber*, Morcelliana (Edizione originale pubblicata 2002), Brescia, 2009.
5. F. Cambi, „La pedagogia generale oggi: problemi di identità”, in Cambi, F. Colicchi, E., Muzi, M., Spatafora, G., *Pedagogia generale. Identità, modelli, problemi*, La Nuova Italia, Firenze, 2005.
6. E. Stein, *Il problema dell'empatia*, Edizioni Studium, Roma (Zum Problem der Einfühlung, Halle, Buchdruckerei des Waisenhauses, 1917), 1998, p.87.
7. Ibidem, p.452.
8. L. Mortari, L. „Il sentire e la cura“, in *Pedagogia Oggi*, Vol. 1-2 (2011), p.39-49.
9. M. Heidegger, *Essere e tempo*, Longanesi, Milano, 1976, p.45.
10. E. Stein, *Il problema dell'empatia*, Roma: Edizioni Studium (Zum Problem der Einfühlung, Halle, Buchdruckerei des Waisenhauses, 1917), 1998, p.71.
11. P. Ricoeur, *Dal testo all'azione. Saggi di ermeneutica*, Jaca Book (Edizione originale pubblicata 1986), Milano,

1989.

12. S. Ulivieri, *Nascita del sentimento dell'infanzia attraverso tracce, indizi, memorie, immagini di bambini*, in Minichiello, G., Clarizia, L., Attinà, *Saggi in onore di Giuseppe Acone*, Pensa Editori, Lecce, 2014.
13. A. Bellingeri, *Per una pedagogia dell'empatia*, Vita e Pensiero, Milano, 2005.
14. B. Casper, *Il pensiero dialogico. Franz Rosenzweig, Ferdinand Ebner e Martin Buber*, op.cit.
15. M. Corsi, *Il coraggio di educare*, Vita e Pensiero, Milano, 2003.
16. A. Bellingeri, *La cura dell'anima. Profili di una pedagogia del sé*, Vita e Pensiero, Milano, 2014.

Bibliography:

- Bellingeri, A., *Per una pedagogia dell'empatia*, Vita e Pensiero, Milano, 2005.
- Bellingeri, A., *La cura dell'anima. Profili di una pedagogia del sé*, Vita e Pensiero, Milano, 2014.
- Bertolini, P., *L'esistere pedagogico*, La Nuova Italia, Firenze, 1988.
- Bischof-Köhler, D., *Spiegelbild und Empathie. Die Anfänge der soziale Kognition*, Huber, Bern-Stuttgart, 1989.
- Blezza, F. (a cura di), *Pedagogia della prevenzione*, Centro Scientifico Editore, Torino, 2009.
- Bonino, S., Lo Coco, A., Tani F., *Empatia. I processi di condivisione delle emozioni*, Giunti, Firenze, 1999.
- Brezinka, W., *Obiettivi e limiti dell'educazione*, Armando Editori, Roma, 2005.
- Cambi, F., „La pedagogia generale oggi: problemi di identità”, in Cambi, F. Colicchi, E., Muzi, M., Spatafora, G., *Pedagogia generale. Identità, modelli, problemi*, La Nuova Italia, Firenze, 2005.
- Casper, B., *Il pensiero dialogico. Franz Rosenzweig, Ferdinand Ebner e Martin Buber*, Morcelliana (Edizione originale pubblicata 2002), Brescia, 2009.
- Chiosso, G. (a cura di), *Luoghi e pratiche dell'educazione*, Mondadori, Milano, 2009.
- Corsi, M., *Il coraggio di educare*, Vita e Pensiero, Milano, 2003.
- Demetrio, D., *L'educazione interiore. Introduzione alla pedagogia introspettiva*, La Nuova Italia, Firenze, 2000.
- Franta, H., *Atteggiamenti dell'educatore. Teoria e training per la prassi educativa*, Las, Roma, 1988.
- Galimberti, U., *La casa di psiche. Dalla psicoanalisi alla pratica filosofica*, Feltrinelli, Milano, 2005.
- Hadot, P., *Esercizi spirituali e filosofia antica*, Einaudi (Edizione originale pubblicata 1988), Torino, 2005.
- Heidegger, M., *Essere e tempo*, Longanesi, Milano, 1976.
- Husserl, E., *Logica formale e trascendentale: saggio di critica della ragione logica*, Laterza, Bari, 1996.
- Iori, V., *L'etica della cura. Tra sentimenti e ragioni*, Franco Angeli, Milano, 2007.

- Kohut, H., *La guarigione del sé*, Boringhieri (Edizione originale pubblicata 1977), Torino, 1980.
- Levinas, É., *Totalità e infinito. Saggio sull'esteriorità*, Jaca Book (Edizione originale pubblicata 1971), Milano, 1980.
- Levinàs, E., *Humanisme de l'autre homme*, Il Melangolo (Ed orig. pubblicata 1972), Genova, 1985.
- Lizzola, I., "Violenze visibili e invisibili. Prospettive pedagogiche", in *Pedagogia Oggi*, Vol. 2, p. 11-50, 2013.
- Loidice, I., *Contro il lavoro minorile. Ripensare la formazione, educare al lavoro*, Pensa Multimedia, Lecce, 2000.
- Màdera, R., Tarca, L.V., *La filosofia come stile di vita. Introduzione alle pratiche filosofiche*, Bruno Mondadori, Milano, 2003.
- Massa, R., *Cambiare la scuola. Educare o istruire?*, Laterza, Bari-Roma, 2000.
- Mayeroff, M., *On Caring*, New York, Harper Collina Publishers, 1970.
- Merleau-Ponty, M., *Fenomenologia della percezione*, Bompiani (Edizione originale pubblicata 1945), Milano, 2004.
- Mortari, L., *La pratica dell'aver cura*, Bruno Mondadori, Milano, 2006.
- Mortari, L., "Il sentire e la cura", in *Pedagogia Oggi*, Vol. 1-2, 2011, pp. 39-49.
- Mortari, L., *Filosofia della cura*, Cortina, Milano, 2015.
- Muschitiello, A., *Ragazzi contro o contro i ragazzi. Dal bullismo alla criminalità*. Laterza, Bari, 2008.
- Muschitiello, A., "La pedagogia nel diritto minorile. Promuovere il cambiamento a partire dalla famiglia", in *Rivista Italiana di Educazione familiare*, 2016, Vol. 2, p. 161-170.
- Ricoeur, P., *A l'ecole de la phénoménologie*, Vrin, Parigi, 2004.
- Ricoeur, P., *Dal testo all'azione. Saggi di ermeneutica*, Jaca Book (Edizione originale pubblicata 1986), Milano, 1989.
- Ricoeur, P., *Sé come un altro*, Jaca Book (Edizione originale pubblicata 1990), Milano, 1993.
- Riva, M.G., *Il lavoro pedagogico come ricerca dei significati e ascolto delle emozioni*, Guerini, Milano, 2007.
- Riva, M.G., "La responsabilità", in *Pedagogia Oggi*, vol. 2, p. 157 – 175, 2011.
- Sirignano, F.M., *Pedagogia della decrescita. L'educazione sfida la globalizzazione*, Franco Angeli, Milano, 2012.
- Sità, C., *Il sostegno alla genitorialità- Analisi dei modelli di intervento e prospettive educative*, Editrice La Scuola, Brescia, 2005.
- Spämann, R., *Persone. Sulla differenza tra "qualcosa" e "qualcuno"*, Las, Roma, 2007.
- Stein, E., *Il problema dell'empatia*, Edizioni Studium, Roma, 1998 (Zum Problem der Einfühlung, Halle, Buchdruckerei des Waisenhauses, 1917).
- Tajfel H., *Gruppi umani e categorie sociali*, Il mulino, Bologna, 1999.
- Ulivieri, S., „Nascita del sentimento dell'infanzia attraverso tracce, indizi, memorie, immagini di bambini”, in Minichiello, G., Clarizia, L., Attinà, *Saggi in onore di Giuseppe Acone*, Pensa Editori, Lecce, 2014.

